MEKKÎ SÛRELER ÖRNEĞİNDE KUR'ÂN'IN KONULARI KARŞITIYLA ANLATIM ÜSLÛBU

Bilgi AYDIN

Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Hasan YILMAZ
2020
Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Bilgi AYDIN

MEKKÎ SÛRELER ÖRNEĞİNDE KUR'ÂN'IN KONULARI KARŞITIYLA ANLATIM ÜSLÛBU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Hasan YILMAZ

ERZURUM- 2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "**MEKKÎ SÛRELER ÖRNEĞİNDE KUR'ÂN'IN KONULARI KARŞITIYLA ANLATIM ÜSLÛBU**" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay,** patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

09.09.2020

Bilgi AYDIN

Aslı Islak İmzalıdır

---

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir**.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Hasan YILMAZ danışmanlığında, Bilgi AYDIN tarafından hazırlanan bu çalışma 09 / 09 / 2020 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Hasan YILMAZ	İmza: Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Musa BİLGİZ	İmza: Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Mustafa KAYHAN	İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **V**
ÖNSÖZ ..... **VI**
GİRİŞ **1**
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve ÖNEMİ **1**
II. ARAŞTIRMANIN AMACI ve KAPSAMI **3**
III. ARAŞTIRMANIN METODU **4**

BİRİNCİ BÖLÜM
MEKKÎ SÛRELERİN İÇERİĞİ ve ÜSLÛBU

1.1. SÛRELERDE MEKKÎ ve MEDENÎ AYRIMI **5**
1.2. MEKKÎ SÛRELERİN ÖZELLİKLERİ **10**
1.2.1. Mekkî Sûrelerin Fiziki Yapıları ve Lafız Özellikleri 11
1.2.2. Mekkî Sûrelerin Muhteva Özellikleri 12
1.3. MEKKÎ SÛRELERDE KUR'ÂN'IN ANLATIM ÜSLÛBU **13**
1.3.1. Üslûbun Tanımı ve Kur'ân Üslûbu 15
1.3.2. Kasem 18
1.3.3. Teşbih ve Tasvir 21
1.3.4. Soru ve Cevap 23
1.3.5. Kıssa ve Mesel 25
1.3.6. Tebşir ve İnzâr 29
1.3.7. Tedrîcilik 32
1.3.8. Hakikat ve Mecaz 36
1.3.9. Karşıtlık 38

İKİNCİ BÖLÜM
MEKKÎ SÛRELERDE KONULARIN KARŞITIYLA ANLATIM ÜSLÛBU

2.1. KUR'ÂN'IN KONULARI KARŞITIYLA ANLATIMI **40**
2.1.1. Karşıtlık İfade Eden Kelimelerin Lügat ve Istılah Manaları 42
2.1.2. Kur'ân'da Karşıt Anlatımın Çeşitli Şekilleri 44

2.1.3. Kur'ân'da Karşıt Anlatımın Gaye ve Etkileri 46
2.2. MEKKÎ SÛRELERDE BAZI KARŞIT KONULARIN YORUMLARI 48
2.2.1. Tevhid ve Şirk 48
2.2.2. İman ve Küfür 58
2.2.3. Hidâyet ve Dalâlet 66
2.2.4. Mâruf ve Münker 72
2.2.5. Adâlet ve Zulüm 78
2.2.6. Hasene ve Seyyie 81
2.2.7. Hayır ve Şer 86
2.2.8. Rahmet ve Azâb 90
2.2.9. Cennet ve Cehennem 96
2.3. LEYL SÛRESİNDE KARŞIT ANLATIM ÜSLÛBU 106
2.3.1. Leyl Sûresinin Meali 107
2.3.2. Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü 108
2.3.3. Leyl Sûresinde Karşıt Konular 109
2.4. MÂÛN ve KEVSER SÛRELERİNDE KARŞIT ANLATIM ÜSLÛBU 117
2.4.1. Mâûn ve Kevser Sûrelerinin Meali 118
2.4.2. Sûrelerin Sebeb-i Nüzûlü 118
2.4.3. Mâûn ve Kevser Sûrelerinde Karşıt Konular 120

SONUÇ 126
KAYNAKLAR 129
ÖZGEÇMİŞ 136

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEKKÎ SÛRELER ÖRNEĞİNDE KUR'ÂN'IN KONULARI KARŞITIYLA ANLATIM ÜSLÛBU

Bilgi AYDIN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan YILMAZ

2020, 136 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Hasan YILMAZ
Prof. Dr. Musa BİLGİZ
Doç. Dr. Mustafa KAYHAN

Kur'ân-ı Kerim, tüm insanlığa rehber olarak gönderilmiş mucize bir kitaptır. Muhatapların bildikleri bir dille indirilmesine rağmen Kur'ân, üslûbu ve edebi güzelliği sayesinde onları aciz bırakmıştır.

Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılması ve yaşamımıza aktarılabilmesi için onun her birinde ayrı bir edebi güzellik ve hikmet bulunan üslûbunu iyi bilmek gerekmektedir. Mekkî sûreler çoğunlukla tevhid, nübüvvet, ahiret gibi temel inanç esaslarıyla alakalı konuları içermektedir. Bu bağlamda mekkî sûrelerin eşsiz üslûbunun bir yansıması, zıt ifadelerden yararlanması ve karşıt konularla muhataplarına seslenmesidir.

Kur'ân, insanın psikolojik yapısının bütünlüğüne uygun bir dil kullanmakta ve buna mutabık bir üslûp seçmektedir. Bu tür hitaplarda insanın yapısında var olan karşıt duygu ve hareketlerden yola çıkılmakta ve bu açıdan insanda birlikte bulunan iyi-kötü, doğru-yanlış ve iman-küfür gibi meselelere temas edilmektedir. Bu çalışmada, mekkî sûrelerde zikredilen bazı karşıt konular, ayetler çerçevesinde yorumlanmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, araştırmanın amacı, kapsamı ve metodu açıklanmakta ve içerik hakkında genel bilgiler verilmektedir. Birinci bölümde, mekkî sûrelerin özellikleri ve onlardaki anlatım üslûpları ayetler ışığında ortaya konulmaktadır. İkinci kısımda ise karşıtlık üslûbundan yola çıkılmakta, öncelikle mekkî sûrelerdeki bazı karşıt konulara dair yorumlar ele alınmaktadır. Akabinde ise Leyl, Mâûn ve Kevser sûreleri örnekliğinde karşıt konular açıklanmakta ve bu sûrelerin gayeleri ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Sûre, Mekkî, Üslûp, Karşıtlık

ABSTRACT

MASTER THESIS

WORDING EXPRESSIONS OF QUR'AN'S SUBJECTS WITH THEIR OPPOSITES IN THE SAMPLE OF MEKKI SURAHS

Bilgi AYDIN

Advisor: Prof. Dr. Hasan YILMAZ

2020, 136 pages

Jury: Prof. Dr. Hasan YILMAZ
Prof. Dr. Musa BİLGİZ
Assoc. Prof. Dr. Mustafa KAYHAN

The Holy Qur'an is a miraculous book sent to all mankind as a guide. Although it was sent in a language known to the addresses, Qur'an leaves them incapable thanks to its style and literary beauty.

In order to Qur'an to be correctly understood and transferred to our lives, it is necessary to know its style, each with its own literary beauty and wisdom. Mekki sûrahs mostly include the issues related to the basic principles of faith such as Tawhid, Prophethood and Afterdeath. In this sense, the refection of unique style of mekki sûrahs is benefitting from opposite expressions and address to adressee with opposite subjects.

Qur'an uses an appropriate language and chooses agreed style to mankinds psychological structure. By starting from the opposing feelings and attitudes that exist in the structure of man, the issues such as good-evil, right-wrong, faith-denial which can be found in the man together are also covered in the Qur'an at the same time. For this reason, in study, we tried to interpret same opposing subjects which are mentioned in mekki surahs with the verses of the Qur'an.

This is study consist of an introduction and two parts. In the introduction part, aim of the study and method are explained and general information about the content is given. In the first part, the featwes and narrative styles of mekki surahs appear in the light of the verses. In the second part, by means of the opposing style that forms the main subject of the thesis, same opposing subjects in the mekki surahs and their comments are first discussed. And then, their purposes and effects along with the opposing subjects are revealed by means of the example of Leyl surah and Maun-Kevser surahs.

Keywords: Qur'an, Surah, Mekki, Style, Contrast.

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜİFD. **:** Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE. **:** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b. **:** İbn (oğlu)
bkz. **:** Bakınız
c. **:** Cilt
CÜSBE. **:** Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
çev. **:** Çeviren
DEM. **:** Değerler Eğitimi Merkezi
DİA. **:** Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB. **:** Diyanet İşleri Başkanlığı
EÜİFD. **:** Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hz. **:** Hazreti
MÜİFAV. **:** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM. **:** İslam Araştırmaları Merkezi
KURAMER. **:** Kur'ân Araştırmaları Merkezi
mad. **:** Maddesi
s. **:** Sayfa
sad. : Sadeleştiren
sav. **:** Sallallahu aleyhi ve sellem
SBE. **:** Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK. : Türk Dil Kurumu
TDV. **:** Türkiye Diyanet Vakfı
thk. **:** Tahkik
ts. **:** Tarihsiz
trc. **:** Tercüme eden
UÜİFD. **:** Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
UÜSBE. **:** Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yay. **:** Yayınevi

ÖNSÖZ

Noksansız ve mükemmel bir uyum içerisinde mahlukatı yaratan Allah, insanlara doğru yolu göstermesi için elçiler seçmiş ve onlara ilahi mesajları vahyetmiştir. İnsanlığa gönderilen son ilahi kitap Kur'ân-ı Kerim, hiçbir edebi türe benzemez ve eşsiz bir eserdir. Okuyanları kendisine hayran bırakan Kur'ân, insanları hidayete eriştirmek ve doğru yola yöneltmek için çeşitli yöntemler kullanmıştır.

Her insan, farklı özellik ve donanımlarda yaratılmıştır ve kendisinde farklı duygu ve tercihleri barındırmaktadır. Meselâ iman-inkâr, iyilik-kötülük, cömertlik-cimrilik, adalet-zulüm, hidâyet-dalâlet ve sonunda cennet ile cehennem, insanlara sunulmuş olan farklı ve karşıt tercihlerdir. İnsanları kulluk vazifesiyle yaratan ve imtihan eden Allah, tercihi insana bırakırken, doğru tercihi yapabilmek için insanlara yol göstermektedir.

İnançta imanların tevhide ulaştırılmasını isteyen Allah, tevhidin sağlayacağı huzur ve kurtuluşa ilaveten, şirkin karanlık yüzünü ve tattıracağı azabı net olarak bilmelerini istemektedir. Yine Allah, cömertliğin insana kazandıracağı mutluluğu, bereketi ve insani değerlerin yanında cimrilik, bencillik ve şükürsüzlüğün insana neler kaybettireceğini hatırlatmaktadır. Yapılan iyi amelleri ve karşılığında ebedi mükâfatı yani cenneti, buna mukabil kötü iş ve davranışların karşılığı olarak verilecek cehennemi birlikte anlatmaktadır. Kur'ân'da yer alan bu karşıt konu ve anlatımlar, doğru yolun seçilmesi için, insanları hem teşvik hem de tehdit etmektedir. Bu bağlamda araştırmada, özellikle temel inanç esaslarının zikredildiği mekkî sûrelerde, muhataplara kazandırılmaya çalışılan bu ikili ve karşıt konular açıklanmaya ve nasıl bir üslûpla kullanıldıkları, ayetler ve sûreler ışığında tespit edilmeye çalışılmaktadır.

İki bölümden oluşan bu çalışmanın ilk kısmında, mekkî sûrelerin lafız, muhteva ve üslûp özellikleri üzerinde durulmaktadır. Böylelikle araştırmanın yürütüleceği mekkî sûrelerin özelliklerinin tanıtılması amaçlanmaktadır. Zira Kur'ân sûrelerinin mekkî-medenî ayrımını bilmek, onu daha doğru anlayabilmek ve tefsir edebilmek için oldukça önemli görülmektedir.

Çalışmanın ikinci kısmında, öncelikle Kur'ân'da yer verilen karşıtlık üslûbunun gayeleri ve etkilerine temas edilmektedir. Bununla beraber Kur'ân'ın Mekkî sûrelerinde yer alan bazı karşıt konuların neler oldukları ve nasıl zikredildikleri ayetler ışığında

açıklanmaya çalışılmaktadır. Ardından içerisinde çoğunlukla karşıt konuların yer aldığı Leyl sûresi ile art arda karşıt konularla zikredilen Mâûn ve Kevser sûreleri, bu kapsamda işlenmektedir. Kur'ân'ın bu üslûbunun güzelliği, muhataplar üzerindeki tesiri ve hidayete ulaşmadaki faydası, bu sûrelerin yorumu yapılarak ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Tüm noksanlarına rağmen bu çalışmanın, çeşitli ve kapsamlı çalışmaların hazırlanmasına örnek olması arzulanmaktadır. İslam'ın kitlelere ulaştırılmasında iyi bir fayda sağlaması temenni edilmektedir. Böylece sonuçta, ulaşılan neticeler ve önemli bazı tespitler sıralanmaktadır.

Konunun belirlenmesinde, araştırma aşamasındaki tavsiye ve fikirleri ile tezin titiz bir şekilde incelenmesinde her türlü desteklerinden faydalandığım başta danışman hocam Prof. Dr. Hasan YILMAZ'a özellikle teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmada kendilerinin bilgilerinden istifade ettiğim ve bizleri her türlü fedakârlıklarla yetiştiren tüm değerli hocalarıma samimi teşekkürlerimi sunarım.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Erzurum- 2020 **Bilgi AYDIN**

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve ÖNEMİ

Kur'ân-ı Kerim, tüm insanlık için hidayet kaynağı olarak gönderilmiştir. 610 yılında Hz. Nebi (sav)'ye nazil olan ilk vahiyle Kur'ân'ın nüzul süreci başlamış ve 23 yıllık bir zaman diliminde tamamlanmıştır. Buna göre Kur'ân'ın on üç yılı Mekke, on yılı Medine'de nâzil olmuştur. Uzun sürede indirilmesine rağmen, ayetlerin sûreler içerisinde yerleştirilmesinde ve bu sûrelerin dizilmesinde, Kur'ân'ın muhteşem yapısına ve mucizeliğine aykırı hiçbir eksiklik ve noksanlık bulunmamıştır.

Nüzul sürecinde meydana gelen olaylara bağlı olarak Kur'ân'ın inmesi uzun bir zamanı kapsamıştır. Bundan dolayı Kur'ân'ın nüzul sürecinin, indirildiği ortamın, gönderildiği toplum yapısının ve ayetlerin nüzul sebeplerinin bilinmesi, Kur'ân-ı Kerim'in doğru tefsir edilebilmesi açısından oldukça değerli görülmüştür. Bu bağlamda Hz. Muhammed (sav)'in nübüvvet ve risalet hayatı, Mekke'de başlamış, Medine'de devam etmiş ve orada son bulmuştur. Bu açıdan Kur'ân'a daha iyi vakıf olabilmek adına mekkî ve medenî sûre ayrımını bilmek de oldukça önem kazanmıştır.

Genellikle hitap ederek muhataplarına seslenen mekkî sûreler, lafız olarak oldukça kısa ve bir o kadar da etkili ayetlerden oluşturulmuştur. Ayrıca bunlarda, içerik açısından çoğunlukla Allah'ın birliği, nübüvvet, risalet ve ahiret gibi temel inanç esaslarına temas edilmiştir. Mekkî sûrelerde muhatapların dikkatlerini çekmek, zihinlerinde ve kalplerinde tesir icra etmek, Kur'ân'ın muhteşemliğini gözler önüne sermek ve Kur'ân'ın anlaşılmasını kolaylaştırmak adına çeşitli anlatım üslûpları kullanılmıştır.

Kur'ân'da kasemlere, tekrarlara, temsillere, tasvirlere ve teşbihlere îcazı ortaya konulmak adına yer verilmiştir. Ayrıca bunlarla muhataplar, tefekküre, araştırmaya ve mukayeseye yönlendirilmiştir. Kur'ân, bir de soru ve cevaplarıyla muhatapların zihinlerini yoklamıştır.

Kur'ân, nazil olduğu toplumun hem kültürel, sosyal ve dilsel özelliklerine uygun hem de benzersiz bir üslûbun yansıması olmuştur. Karşıt ifadelerle muhataplarına seslenmesi, Kur'ân'ın eşsiz üslûbunun bir aksülameli olmuştur.

Üstün vasıflarla donattığı ve kulluk vazifesiyle görevlendirdiği insanlara, Rabbimizin, iman ve itaat etmelerini istediği ilk emirlerinde, çoğunlukla konuları zıddıyla takdim ettiği tespit edilmiştir. Zira bir çok ayette tevhidin şirkle, hidâyetin dalâletle, imanın inkârla, rahmetin azapla, cennetin de cehennemle birlikte zikredildiği derin bir araştırma sonucunda anlaşılmıştır.

İnsanlar, bir hakikati daha anlaşılır hale getirmek için, genelde o gerçeğin zıddı olan hususu da detaylı bir şekilde açıklamayı itiyad edinmiştir. İnsanların genelde kullandığı bu üslûbu, Kur'ân da kullanmış ve böylece hakikatler zıtlarıyla birlikte talim edilmiştir. Rabbimiz, vahyin muhataplarına seslenirken, onların bütün psikolojik özelliklerine uygun bir lisan ve üslûp seçmiştir. Mekkî sûrelere bakıldığında, önemle anlatılmaya çalışılan bazı temel konular, sürekli karşıtlarıyla beraber muhataplara sunulmuştur. Zira geleneğimizde her şey zıddıyla kaimdir anlayışı yerleşmiştir. İnsanın fıtratında var olan karşıt duygu ve hareketlerden yola çıkılmış ve bazen de birlikte bulunabilecek iyilik-kötülük, doğruluk-yanlışlık, cömertlik-cimrilik, adaletlilik-zalimlik gibi meseleler, Kur'ân'da aynı bağlamda işlenmiştir. İnsanda doğuştan var olan ve ilerki yaşamında da var olabilecek bu farklılıklar ve onların karşıtlıkları, beşere hitap eden Kur'ân'ın ele alması, oldukça elzem görülmüş ve tabii bir durum olarak algılanmıştır.

Mekkî sûrelerde çoğunlukla yer alan bazı karşıt konuları şu şekilde sıralamak mümkün kabul edilmiştir. Bu açıdan tevhid ve şirk, iman ve küfür, hidâyet ve dalâlet, hasene ve seyyie, ma'ruf ve münker, adâlet ve zulüm, rahmet ve azap, dünya ve âhiret, cömertlik ve cimrilik, ihlas ve riya, ebrar ve füccar, ilim ve cehâlet, sevap ve günah, nûr ve zulmet, takvâ ve fücûr, ödül ve ceza, cennet ve cehennem gibi konular bunlar arasında sayılmıştır.

Konuların yalın bir şekilde değil de karşıtlarıyla beraber Kur'ân'da haber verilmesi, hem muhatapların özendirilmesi, hem de ikaz edilmesi ve düşündürülmesi açılarından oldukça etkili bir yöntem olmuştur. Ayrıca kişiler veya olaylar arasındaki farklılıklara dikkatleri çekmede, muhatapları olumlu ve olumsuz duygularla dengede tutmada, akılla birlikte kalplere de hitap etmede çok etkili olacağı düşünülmüştür. Noksansız yaratan Allah, onları en iyi bilen olduğundan fıtratlarına ve psikolojilerine en uygun üslûpla seslenmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de karşıtlık içeren konuların peşpeşe zikredilmesi, insanların olaylar üzerinde düşünmelerine ve kıyas yapmalarına imkân vermiş, olaylar arasında değerlendirme becerilerini geliştirmelerine katkı sağlamıştır. Böylece inkarcıların, bildiklerini gözden geçirmelerini, araştırma yapmalarını ve öğrendiklerinden yola çıkarak kendi yaşantılarıyla mukayese etmelerini temin eden bu yöntem, Kur'ân'ın insanları aciz bırakan üslûbunu bir kez daha hem zihinlere hem de kalplere nakşetmekten geri durmamıştır.

Bu çalışmada, hem bu gaye ve etkenlerden faydalanmak, hem de Kur'ân'ın tefsirine farklı bir açıdan değinmek ve yardımcı olabilmek düşüncesiyle ondaki karşıt konular işlenmiş ve bu üslûbun kullanıldığı sûre örnekleri açıklanmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI ve KAPSAMI

Kur'ân, içerisinde farklı anlatım tekniklerini barındıran eşsiz bir kitaptır. Onun mesajlarının eksiksiz anlaşılabilmesi, diğer edebi eserlerde kullanılan üslûplardan farkının bilinebilmesi ve benzersizliğinin ortaya konulması açılarından Kur'ân'da konuların karşıtıyla anlatım üslûbunu bilmek, oldukça önemli sayılmıştır. Çünkü insanoğlunun fıtratında olumlu ve olumsuz hasletler bir arada var edilmiştir.

Allah, insana var olan sırat-ı müstakimi ve onun dışındaki hak ve batıl yolları göstermiştir. İnsana sunulan bu iki yoldan doğru olanı tercih etmesi, insanın yaratılış amacı olmuştur. Bu açıdan Kur'ân, bu iki yolu da açıklamalıdır ki batılın çirkinliği ile beraber hakkın güzelliği daha da net bir şekilde insanlara görünebilsin. Böylece gerçekleştirilecek güzel hasletler ve karşılığında alınacak mükâfatların değeri daha iyi öğretilmiş, yapılacak olan kötü davranışların ve sonucunda gidilecek olan kötü akıbetlerin vehameti daha da iyi gösterilmiştir.

Ayrıca Rabbimiz, insanlığa ilk olarak kendisinin varlığını, birliğini, iman edilecek temel hususları, emir ve yasaklarıyla beraber insanoğlunun yaratılış amacını ve bunun sonunda da hesaba çekileceklerini bildirmiştir. Bu bağlamda bunları da Mekkî sûrelerde ele aldığından araştırmayı mekkî sûreler örnekliğinde yürütmek uygun görülmüştür.

Az önce burada sıralanan sebeplerden ve diğer üslûplardan da yararlanarak Kur'ân'ın karşıtlık üslûbu, mekkî sûreler örnekliğinde incelenmiştir. Yani mekkî

sûrelerde anlatılan bazı karşıt konular ele alınmış ve bazı örneklerindeki karşıt anlatımlar incelenmiştir. Bu bağlamda bu üslûp kullanılarak Kur'ân'ın özellikle benimsetmek istediği temel inanç esaslarının insanlara aktarılması bu çalışmada hedeflenmiştir. Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve beraberinde yaşama yansıtılması yolunda katkı sağlamaya dair tasavvurlar, burada amaç edinilmiştir. Bu sebeplerle tez, "Mekkî Sûreler Örneğinde Kur'ân'ın Konuları Karşıtıyla Anlatım Üslûbu" adının verilmesini gerektirmiştir.

Çalışmada, Kur'ân'ın kullandığı bu karşıt anlatım yöntemi ele alınmıştır. Böylelikle Kur'ân'ın mucizeliği bir kez daha gözler önüne serilmek, anlatım üslûbu açısından örnek teşkil etmesini sağlamak ve bu anlayışla yorumlayarak eğitimdeki önemini vurgulanmak hedef alınmıştır. Çalışmanın kapsamı, bu hedeflerin gerçekleştirilmesiyle sınırlı tutulmuştur.

III. ARAŞTIRMANIN METODU

Amacına uygun ve faydalı olabilmesi açısından bu çalışmada, temel kaynak olarak Kur'ân-ı Kerim esas alınmıştır. Karşıtlarla ilgili kavramlar, bunların üslûp özellikleri ve onların örnekleri ayetler ışığında aktarılmıştır. Burada çeşitli tefsir çalışmaları ve konu bağlamında diğer önemli eserlerden de azami ölçüde yararlanılmıştır.

Bu eserler ışığında, mekkî sûrelerdeki karşıt konuların neler oldukları ve nasıl işlendikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu adımlarla sûre örnekliğinde karşıtlık üslûbu ve bununla muhataplara neler kazandırılmak istendiği, detaylı bir şekilde işlenmeye gayret edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKKÎ SÛRELERİN İÇERİĞİ ve ÜSLÛBU

1.1. SÛRELERDE MEKKÎ ve MEDENÎ AYRIMI

Kur'ân-ı Kerim, son ilahi kitap olarak Yüce Allah tarafından tüm insanlığa gönderilmiştir. Bu yüce kitap, Hz. Peygamber (sav)'e verilen en büyük mucize olmuştur. Zira kendinden önce nazil olan ilahi kitaplardan farklı olarak Kur'ân, en küçük bir tahrife bile uğramamış ve indirildiği şekliyle günümüze kadar ulaşmıştır. Bu manada yer verilen bir ayette *"Kur'ân'ı biz indirdik ve onu yine gerçekten biz koruyacağız."*[1] denilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim, hiçbir zaman bir beşer ürünü olmamıştır. Zira kullandığı harfler ve kelimeler, her ne kadar beşerden seçilmiş olsa da, Kur'ân bütünlüğü içerisinde bu kelimelerin özel bir şekilde yerleştirilmesiyle ve kendine has anlatım biçimiyle mucize olduğu ve beşer ürünü olmadığı gözler önüne serilmiştir. Kur'ân ayetlerini meydana getiren özenle seçilmiş bu kelimelerin özel bir biçimde sıralanması, fesahat ve belagatta zirveye varmasına ilave olarak, yüksek bir uyum ile ahenk ve dokunaklı bir musiki de sağlamıştır.[2] Kur'ân'ın iç yapısındaki bu eşsiz dizim ve onların oluşturduğu mükemmel ahenk, Kur'ân'ın bir beşer tarafından oluşturulamayacağının açık delili olmuştur. Daha sonradan yazılı bir eser haline getirilmekle beraber Kur'ân, anlatım tarzı bakımından muhataplarına daha çok sözlü olarak seslenmiştir. Bu anlamda da o, tam bir mucize olmuştur. Bilhassa mekkî ayetlerde Kur'ân'ın tertil üzere okunmasını Allah'ın emretmesi, onu düz bir metin gibi okumaktan daha ziyade, güzel sesle okunduğunda muhatapları etkilediğini göstermeye yönelik olmuştur.[3] Kur'ân-ı Kerim'de bu konuya şu şekilde açıklık getirilmiştir. "*Geceleyin (birazı dışında) namaza kalk! Gecenin yarısında bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin. Kur'ân'ı tane tane, hakkını*

---

[1] Hicr, 15/9.
[2] Bilgi için bkz. Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvir,* (çev. Kamil M. Çetiner), Beka Yay., İstanbul 2017, 128.
[3] Mesut Okumuş, "Kur'ân'ın Tedrici Nüzul Süreci Bağlamında Mekkî ve Medeni Ayetler Üzerine", *Eskiyeni Dergi*, 2013/7, 8.

vererek oku."[4] Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve sahih bir şekilde yorumlanması açılarından bu hususa dikkat edilmesi gerekmiştir.

Kur'ân, on üç yılı Mekke ve on yılı Medine olmak üzere yaklaşık yirmi üç yılda farklı ortamlar ve durumlar karşısında çeşitli meselelere açıklık getirecek şekilde bölüm bölüm indirilmiştir. Bu husus bir ayette *"Biz Kur'ân'ı sadece gerçeğin bilgisi olarak indirdik, o da yalnız gerçeği söyleyerek geldi; seni de ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye okumaya elverişli bölümlere ayırdık, peyderpey indirdik."*[5] ifadeleriyle açıklanmıştır. Kur'ân'ın bu şekliyle indirilişinde, ayetlerin sûrelere yerleştirilmesinde ve sûrelerin bütünlük içerisinde dizilişinde, Kur'ân'ın mükemmel yapısına ve mucizeliğine aykırı hiçbir şey bulunamamıştır. Birden ve yeknesak olarak değil, Kur'ân'ın peyderpey indirilmesinden dolayı nazil olduğu zamanı, nüzul ortamın özelliklerini, toplumun yapısını ve ayetlerin indiriliş nedenlerini bilmek, Kur'ân'ın indiriliş amacına uygun olarak doğru bir şekilde tefsir edilebilmesi açısından oldukça ehemmiyetli görülmüştür.

Kur'ân'ın doğru anlaşılıp tefsir edilebilmesi açısından dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, sûrelerin mekkî ya da medenî olduğunun tespitidir. Mekkî ve Medenî sûrelerin belirlenmesinde çeşitli kriterler belirlenmiş ve sûreler böylece tasnif edilmiştir. En genel anlamıyla mekkî ve medenî sûre ayrımında, mekan öne alınarak Hz. Nebi (sav)'nin Mekke'de iken kendisine indirilen sûrelere mekkî, Medine'de iken indirilen sûrelere de medenî sûreler denilmiştir. Yine zaman esas alınarak Hz. Rasûl (sav)'ün hicretinden önceki dönemde indirilen sûrelere mekkî, hicretinden sonra indirilen sûrelere de medenî sûreler adı verilmiştir. Son olarak muhataplar dikkate alınarak Mekke toplumuna müteveccih indirilen sûrelere mekkî, Medine'de yaşayan insanlara yönelik indirilen sûrelere de Medenî sûreler adı uygun görülmüştür.[6]

Sûreleri, mekkî veya medenî olarak isimlendirmenin tespitinde Nasr Hâmid Ebu Zeyd'e (1943-2010) göre iki kriter önemli sayılmıştır. Ona göre bu tespitte hem Kur'ân'ın bizzat kendisine hem de olaylara bakılması öngörülmüştür. Zira Kur'ân'ın

---

[4] Müzzemmil, 78/2-4.
[5] İsrâ, 15/105-106.
[6] Ayrıntılı bilgi için bkz. Bedruddîn Muhammed b. Abdillah ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1971, I, 188-189; Celâluddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (çev. Sakıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik), Madve Yay., ts., I, 2-3. Ayrıca bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* TDV. Yay., Ankara 2018, 65-66; Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili,* Ankara Okulu Yay., Ankara 2016, 53; Okumuş, "Mekkî ve Medenî Ayetler Üzerine", 13.

indirilişi, olayların vuku bulmasıyla bağlantılı olduğundan olaylara bakılması zorunlu olmuştur. Kur'ân'ın kendisine bakılmalıdır, zira onun Mekkî ve Medenî olarak isimlendirilmesinde Kur'ân'ın olaylar içerisindeki hareketinin etkisi tespitin önemli unsuru olmuştur. Olayların akışına bakıldığında hicretin sadece mekânsal bir göç olmadığı kolaylıkla anlaşılmıştır. Çünkü Mekke'deki çağrı ve davet, çoğunlukla uyarı boyutunda devam etmiş, buna mukabil Medine'ye hicretten sonra davetin risalet boyutuna geçildiği görülmüştür.[7]

Sûrelerin mekkî ve medenî olarak belirlenmesinde herhangi bir yanlışa düşmemek için, sıralanan bu hususların birini kabulden ziyade hepsinin iyi bilinmesi ve toptan değerlendirilmesi gerekli olmuştur. Zira tek bir ölçüt kabul edildiğinde Mekke ve Medine arasında indirilen sûreler veya savaşlar esnasında indirilen ayetleri doğru değerlendirmenin, bazen yanlışlığa neden olabileceği öngürülmüştür. Ayrıca sıralanan bu tanımlar arasında İslam âlimleri tarafından, sûrelerin indirildiği zamanın dikkate alındığı ve daha fazla kapsayıcı olduğu tespit edilmiştir. Yani hicreti esas alan görüş, daha kuvvetli bir ölçüt olarak kabul edilmiştir.

Bir sûrenin mekkî ya da medenî kabul edilebilmesi için şu iki husus oldukça önemli bulunmuştur. Birincisi, sûrenin bütün ayetlerinin ya mekkî ya da medenî olması gerektiği beyan edilmiştir.[8] İkinci husus ise sûrenin çoğunluklu ayetlerinin mekkî ya da medenî olması konusu gündeme alınmıştır.[9] Çünkü mekkî sûreler içerisinde medenî ayetler veya zıddı, medenî sûreler içerisinde mekkî ayetlerin olabileceği rivayet edilmiştir.[10] Kâf sûresi mekkî olduğu halde, 38. ayetinin İbn Abbas'tan gelen rivayetle medenî olarak kabul görmesi bu bağlamda misal verilmiştir. Nitekim bu gibi durumlar da mekkî ve medenî ilminin farklı yönlerden ele alınmasını gerekli kılmıştır. Çoğu Kur'ân alimi de mekkî ve medenînin kıyas ve içtihat yoluyla bilinebileceğini açıklamıştır.[11]

Sûrelerin mekkî ve medenî ayrımı, bizzat Hz. Nebi (sav)'nin yaptığı bir ayrım olmamıştır. Bunun nedeni, Hz. Peygamberin Allah tarafından mekkî-medenîyi bilmekle

---

[7] Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili,* 55.
[8] Mesela Abese, Târık, Leyl, Duhâ, Tîn, Alak ve Tebbet sûrelerinin tamamı mekkîdir. Yine Mâide, Ahzâb, Nûr, Talâk ve Tahrîm sûrelerinin tamamı medenîdir.
[9] Mesela Arâf ve Nahl sûreleri çoğunlukla mekkîdir. Yine Enfâl sûresi çoğunlukla medenîdir.
[10] Süyûtî, *el-İtkân*, I, 2.
[11] Mustafa Kayhan, "Kâf Suresi Örnekliğinde Mekkî Surelerdeki Medenî Ayetler Meselesi", *Marife Dini Araştımalar Dergisi,* 1:14, 2014, 135.

sorumlu tutulmamasıdır. Bu durumda mekkî ve medenîye ait bilgiler, sahabiler ile tabiinden nakledilerek gelmiştir.[12] Zira o dönemde vahyin muhatabı olan sahabe, vahyin indiği döneme, ortama ve olaylara bizzat tanıklık etmişlerdir. Ayrıca sahabe, Hz. Rasûl (as)'e yöneldikleri ve onunla beraber Kur'ân ayetlerini yorumladıkları için böyle bir açıklamaya ihtiyaç duyulmamıştır.

Ebû Bekir el-Bâkıllânî'nin de dediği gibi ayet ve sûrelerin mekkî ya da medenî olduğunun tespiti, sadece sahabe ve tabiûnun sözlerine ulaşmakla mümkün olmuştur. Zira bu hususla alakalı Hz. Rasulden herhangi bir beyan gelmemiştir. Çünkü o, bu vazifeye tabi tutulmamıştır. Bu sebeple sûrelerin mekkî veya medenî olduğunu bilmek ümmetin fertlerine yüklenmemiştir.[13] O halde sûrelerin mekkî ve medenî şeklindeki ayrımı, hadis veya sünnette doğrudan bulunmadığından sadece sahabe ve tabiînden gelen nakillere dayanarak tespit edilmiştir. Müfessirler, sûre veya ayetlerin mekkî veya medenî olduğunun belirlenmesinde bizzat Kur'ân'ın kendisinden de istifade edilebileceğini beyan etmişlerdir. Onlar, ayrıca ayet ve sûrelerin genel özellikleriyle beraber muhtevasının da bu belirlenmelerde faydalı olacağını bildirmişlerdir.[14] Bu durum da haliyle sûrelerin tespiti noktasında içtihat yolunu açmıştır. Bu, ayrıca sûrelerin kaç tanesinin mekkî veya medenî olduğunun kesin olarak tespit edilmesini kısmen zorlaştırmıştır.

Sûrelerin sayısı konusunda İbn Sa'd'ın rivayetler doğrultusunda aktardığına göre Kur'ân'ın 27 sûresi medenî, diğerleri ise mekkî olduğu belirtilmiştir. İbnu Durays ise Fezailu'l-Kur'ân adlı eserinde 28 medenî sûre sayarak diğerlerinin mekkî olduğunu aktarmıştır. Ebü'l-Hasan b. Hassâr ise Kitabu'n-Nasih ve'l-Mensûh adlı eserinde 20 sûrenin ittifakla, 12 sûrenin ihtilafla medenî olduğunu, geri kalanların ise ittifakla mekkî olduğunu söylemiştir.[15]

Bu araştırmada mekkî sûreler üzerine eğilindiği için üzerinde ittifak edilen mekkî sûreler genel olarak şu şekilde sıralanmıştır. Baştan itibaren En'âm, A'raf, Yunus, Hûd, İbrahim, Hicr, Nahl, İsra, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiya, Hac, Müminûn, Furkân, Şuarâ, Neml, Kasas ve Ankebût sûreleri mekkî sayılmıştır. Yine Rûm, Lokman, Secde, Sebe,

---

[12] Kayhan, "Mekkî Surelerdeki Medenî Ayetler Meselesi", 135.
[13] Süyûtî, *el-İtkân*, I, 2. Ayrıca bkz. Hikmet Koçyiğit, *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, Pınar Yay., İstanbul 2013, 80.
[14] Bkz. Okumuş, "Mekkî ve Medenî Ayetler Üzerine", 14.
[15] Süyûtî, *el-İtkân,* I, 5.

Fâtır, Yasîn, Sâffât, Sâd, Zümer, Mümin, Fussilet, Şûra, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Kâf, Zâriyât, Tûr, Necm, Kamer, Vâkıa, Mülk, Kalem, Hâkka, Meâric, Nûh, Cin, Müzzemmil, Müddessir, Kıyâme, İnsân, Mürselât, Nebe, Naziât ve Abese de mekkî sûrelerden addedilmiştir. En nihayet Tekvîr, İnfitar, İnşikâk, Burûc, Târık, A'lâ, Ğâşiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Tîn, Alak, Adiyât, Kâria, Tekâsür, Asr, Hümeze, Fîl, Kureyş, Mâûn, Kevser, Kâfirûn ve Tebbet sûreleri de Mekke'de indiğinde ittifak edilmiştir.[16]

Ulemânın üzerinde ihtilâf edilen medenî sûrelerin 12 olduğunu söylediği yukarıda ifade edilmiştir. Bilginler, bunların Fâtiha, Ra'd, Rahmân, Saff, Teğabün, Mutaffifin, Kadr, Beyyine, Zilzâl, İhlâs, Felâk ve Nâs sûreleri olduğunu beyan etmiştir. Bunlar içerisinde, İbn-i Abbas, Dahhâk, Mukâtil ve Atâ'nın mekkî; Mücâhid'in medenî olduğunu söylediği Fatiha sûresinin iki defa nazil olduğu beyan edilmiştir. İbn Mes'ûd, Hasan, Atâ, İkrime ve Câbir'in mekkî; İbn Abbâs, Katâde, Dahhâk ve Süddî'nin ise medenî sûreler içerisinde mülahaza ettiği İhlâs sûresinin biri Mekke'de diğeri Medine'de olmak üzere ikişer defa nazil oldukları belirtilmiştir.[17]

Bazı ayet ve sûrelerin mekkî veya medenî olduğunun tespitinde ulema ihtilafa düşmesine rağmen, Kur'ân sûrelerinin çoğunluğunun mekkî olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Sûrelerin mekkî ve medenî ayrımını bilmek, Kur'ân'ın nüzul seyrini, ayetlerin indirildiği ortamı ve muhatap alınan o dönem insanlarının yapılarını ve özelliklerini bilmekle eşdeğer tutulmuştur. Bununla birlikte Kur'ân'daki hükümlerin anlamı ve amaçlarından açık olmayan hususların doğru bir şekilde öğrenilmesinde de yorumcuya bir fikir verdiğinden oldukça önemli görülmüştür. Bu ilim, ayetleri doğru anlama, yorumlama ve hüküm çıkarma noktasında tefsir usûlü ve diğer Kur'ân ilimlerine yol göstermiştir. Bu noktada, Allah'a ve Kur'ân'a insanları davette faydalı olabilmek ve nasihini mensuhundan ayırt edebilmek için kolaylıklar sunmasında da birçok fayda sağlamıştır.

---

[16] Süyûtî, *el-İtkân,* I, 4-5. Ayrıca bkz. Cumhur Demirel, "Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî-Medenî", *Diyanet İlmi Dergi*, 2017/4:53, 43-44.
[17] Bkz. Demirel, 44.

Mekkî sûrelerin doğru olarak anlaşılabilmesi adına kısmen medenî sûrelere de temas edilmiştir. Ancak bu çalışmada sadece mekkî sûreler ele alındığından, ilerleyen bölümlerde sadece mekkî sûreler üzerinde durulmuştur. Konu bunlarla sınırlanmıştır.

1.2. MEKKÎ SÛRELERİN ÖZELLİKLERİ

Hicretten önce, Mekke döneminde indirilen sûrelere mekkî sûreler denilmiştir. Kur'ân'ın indirilmeye başlandığı Mekke dönemi, 13 yıllık bir zaman dilimini içine almıştır. Kur'ân'ın *"Yaratan Rabb'inin adıyla oku!"*[18] emriyle başlayan ve çeşitli olaylar karşısında indilmeye devam eden ilk mesajları, kısa ve aynı zamanda oldukça tesirli cümlelerden oluşturulmuştur. Bu bağlamda seslendiği topluluğun dil yapısına ve zevkine uygun olarak akıcı ve etkileyici bir üslûpta inzal edilmiştir. İnzal edilen ayetlerin üslûp ve edebi yönü o kadar kuvvetliydi ki o dönemdeki insanlardan üstün belagate sahip olan Arapların dikkatini cezbetmiştir. Dahası Kur'ân, yüce manaları kapsamasının yanında, bir de en seçkin vurgularıyla insanların gönüllerinde adeta taht kurmuştur. Nitekim bir ayette, *" Yoksa onlar, 'Kur'ân'ı kendisi uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Eğer doğru kimseler iseniz Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!"* [19] diye açıktan onları tehdit etmesi salık verilmiştir. Bu ilahi Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymaya kalkışacak ya da aklından geçirecek insanlara meydan okunmuş ve onlar aciz bırakılmıştır.

Kur'ân'ın mesajlarını, mana ve maksatlarını daha iyi anlayabilmek için ulemâ, nüzul tarihinin çok iyi bilinmesi gerektiğini şart koymuştur. Çünkü indirilen her ayetin, Kur'ân'ın tarihi seyri, indirildiği ortamı ve toplumları hakkında bilgi verdiği herkes tarafından kabul edilmiştir. İslam âlimleri, Kur'ân'ın indirilmeye başlandığı Mekke dönemindeki nüzul süreçlerini de göz önünde bulundurmuş ve bu dönemi çeşitli başlıklar altında tasnif etmişlerdir. Sûrelerin nüzul seyrini belirten bu tasnifte, Mekke dönemi üç başlıkta ele alınmış ve bazı ihtilaflara rağmen 86 sûrenin mekkî olduğu ifade edilmiştir:

1. *Vahyin başlangıcından Habeşistan'a hicrete kadar süren aşama:* Habeşistan'a hicret nübüvvetin yedinci yılında gerçekleşmiştir. Bu süre zarfında şu sûrelerin

[18] Alak, 96/1.
[19] Hûd, 11/13.

indiği belirlenmiştir. Bilginler, bunları Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Fâtiha, Tebbet, Tekvir, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsur, Mâûn, Kâfirûn, Fil, Felak, Nâs ve İhlâs sureleri şeklinde sıralamıştır. Bunlar, 20 sûredir.

2. *Habeşistan'a hicretten İsrâ ve Mi'râc mucizesine kadar devam eden nüzul süreci:* İsra ve Mi'râc mucizesi Medine'ye hicretten yaklaşık bir buçuk yıl önce meydana gelmiştir. İşte bu süre zarfında şu sûrelerin nazil olduğu açıklanmıştır. Bunlar Necm, Abese, Kadir, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâri'a, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, A'râf, Cin, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkı'a, Şu'arâ, Neml ve Kasas sûreleri olarak belirlenmiştir. Bunlar, 27 sûredir.
3. *İsrâ ve Mi'râc olayından hicrete kadar olan süre:* Bu safhada, şu sûrelerin inmeye başlandığı bildirilmiştir. Ulemâ bunları, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hicr, En'âm, Saffât, Lokmân, Sebe', Zümer, Ğâfir, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğaşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrahim, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Me'aric, Nebe', Nâziât, İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût ve Mutaffifin sûreleri şeklinde sıralamıştır.[20]

Nüzul tasnifinin ardından sûreleri daha iyi kavrayabilmek adına mekkî sûrelerin fiziki yapılarına, lafız farklılıklarına ve muhteva özelliklerine bundan sonraki kısımda değinilmiştir.

1.2.1. Mekkî Sûrelerin Fiziki Yapıları ve Lafız Özellikleri

Bu dönemde inen sûrelerde ayetler çoğunlukla kafiyeli ifadelerden oluşturulmuş ve insanların kalplerinde derin bir intaç etmiştir.[21]

Yine bu dönemde inen sûrelerde kasem ifadelerine yer verilmiştir. Böylelikle hem önem arz eden hususlara dikkatler çekilmiş ve hem de üslûba ayrı bir güzellik katılmıştır.[22]

---

[20] Bu tasnifin detayı için bkz. Hasan Yılmaz, *Kur'ân'ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili,* Fecr Yay., Ankara 2014, 104-107.
[21] Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili,* 58.
[22] Muhammed Abdülazim Zürkâni, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbil Arabî, Beyrut 1995/1988, I, 189; Süyûtî, *el-İtkân,* I, 26; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* 67; Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili,* 61.

Yine bu döneme damgasını vuran sûrelerde "hayır, hayır, öyle değil" anlamına gelen "Kella" ifadesine yer verilmiştir.[23]

Mekkî ayetlerdeki temel gayenin, muhatapların inançlarını, yaşam tarzlarını ve karşılıklı ilişkilerini, temel ahlak ilkelerine göre düzenlemek olduğu bildirilmiştir. Bu bağlamda mekkî ayetler, genellikle dışa dönük yani tüm insanlara yöneltilerek (Ey İnsanlar!) şeklinde bir üslûba büründürülmüştür. Böylelikle vahiyle hedef alınan ilk insanların inançları ve ahlakları düzeltilmek hedeflenmiştir.[24] Bu nedenle ulemâ, "Ey İnsanlar" hitabının geçtiği sûrelerin, çoğunlukla mekkî olduğunu söylemiştir.[25]

Yine bu dönemde inen sûrelerde hurûf-ı mukatta'ya yer verilmiştir. Yalnız bunlardan Bakara ve Âl-i İmran sûreleri hariç tutulmuştur. Râd sûresinde ise ihtilaf vardır.[26] Allah, insanların alışık oldukları üslûbun tam aksine, alışık olmadıkları hurûf-ı mukatta'a ile muhatapların zihinleri adeta uyarmış ve beyinlerinde şimşekler çaktırmıştır.

Yine ulema, bu dönemde inen sûrelerde secde ayetlerine yer verildiğini ilan etmiştir.[27]

Sıralanan özelliklerden anlaşılmaktadır ki muhatapları hidâyete erdirmek, dalâlette ısrar edenleri aklen ve vicdanen etkilemek adına bütün Mekke döneminde indirilen ayetler, genelde kısa tutulmuştur. Bu sûreler aynı zamanda bir o kadar da etkili anlamlar ve vurgulu cümlelerden oluşturulmuştur.

1.2.2. Mekkî Sûrelerin Muhteva Özellikleri

Mekkî sûrelerin muhtevası, medenî sûrelerden farklılık göstermektedir. Bu husus, araştırmacıların dikkatlerinden hiç çıkmamaktadır. Bu açıdan bazı ilkelere vurgu yapılmaktadır.

Mekkî sûrelerin lafız özelliklerinden yola çıkılarak mekkî sûrelerin içeriği tespit edilmiştir. Bu manada, şirkin baş gösterdiği ve insanların ahlaki değerlerden uzaklaştığı

---

[23] Zerkeşî, *el-Burhan,* I, 188; Zürkâni, *Menâhil,* I, 189; Menna' el-Kattân, *Mebâhis fî Ulumi'l-Kur'ân,* Beyrut 1990, 63; Süyûtî, *el-İtkân,* I, 26; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 67.
[24] Hasan Yılmaz*, Kur'ân'ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili*, 96-97.
[25] Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 189-190; Zûrkâni, *Menâhil,* I, 190; Süyûtî, *el-İtkân,* I, 26.
[26] Zerkeşî, *el-Burhân,* I, 188; Zürkâni, *Menâhil,* I, 190; Süyûtî, *el-İtkân,* I, 26; Cerrahoğlu, 66-67.
[27] Zûrkâni, *Menâhil,* I, 190; Menna' el-Kattân, *Mebâhis,* 63; Süyûtî, *el-İtkân,* I, 26; Cerrahoğlu, 67.

bir dönemde inen bu sûrelerde, Allah (c.c.)'ın varlığı, birliği, zatî ve subûti sıfatları, kıyamet ve ahiret gibi temel dini meseleler üzerinde durulmaktadır. Bu konuların detaylıca anlatılması için kimi örnekler sunulmakta, tevhid ve ahiret mevzularına vurgular yapılmaktadır.[28]

Mekkî sûrelerin muhtevası, aslında insan ve toplumların yapılarıyla yakından alakalıdır. Nitekim insanların gerek inançları ve düşünce yapıları, gerekse sahip oldukları imkanları gibi kimi hususlarda bazı farklılıklarla donatıldığı malumdur. Bu farklılıklardan biri de toplum hayatının bu değişkenlik üzerinden meydana gelmesi ve zenginlik kazanmasıdır.[29]

Mekkî sûrelerde muhataplar erdemli davranışlara yönlendirilmeye başlanmaktadır. Bu bağlamda dinin, nefsin, malın korunması, müminlerin kuvvetli bir imana sahip olmaları ve ahlaken yükseltilmeleri için ufuklar gösterilmektedir. Bu bağlamda doğruluk, adalet, merhamet, sabır ve azim gibi ahlaki hasletler bu dönemde ağırlıklı olarak ve sıklıkla dile getirilmekte ve faydalı olacağı hatırlatılmaktadır.

İlk dönemdeki mekkî sûrelerde insanların kişi veya topluluklar karşısında sergileyecekleri tavırların neler olduğuna ve karşılaştıkları sıkıntılara nasıl sabretmeleri gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda insanın çok zorlu bir imtihanı olacağına dikkatler çekilmektedir.[30] Özellikle insanlar için en güzel örnek olabilecek peygamber kıssaları anlatılmakta ve bunlar yoluyla insanlara yol gösterilmektedir.

Mekke'de nâzil olan sûre ve ayetler, toplumda yerleşik olan eski âdetlerin, onların bilgisizliğinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu geçmiş âdetlerin tamamen bâtıl olduğu beyan edilmekte, insanların körü körüne bunlara bağlanmalarının hatalı olduğu vurgulanmakta ve onlar üzerinde düşünmeye sevk edilmektedirler.

1.3. MEKKÎ SÛRELERDE KUR'ÂN'IN ANLATIM ÜSLÛBU

Mekke döneminde nazil olan sure ve ayetlerde genellikle Allah'ın varlığı, birliği, azâmeti, kudreti, rahmeti ve ihsanı gibi konu detaylarına inilmektedir. Kıyamet ve ahirette mümin ve kafirlerin karşılaşacağı durumlar anlatılmaktadır. Toplumun ahlakını

[28] Mesela bkz. Tûr, 52/43; Hâkka, 69/13-37; Müzzemmil, 73/9; A'lâ, 87/1-5; Alak, 96/1-5; İhlâs, 112/1-4.
[29] Bkz. Koçyiğit, *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, 98-99.
[30] Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili*, 70. Ayrıca bkz. Koçyiğit, *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, 127.

güzelleştirmeye yönelik adalet, merhamet, sabır, doğruluk gibi değerlerle alakalı konulara yer verilmektedir. Ayrıca Mekke'de indirilen ayetlerde iman ile inkâr arasındaki fark ortaya konulmakta, ölümden sonraki hayatta mutlu olabilmenin yolunun dünya hayatını iyi değerlendirmekten geçtiği vurgulanmaktadır. Cehaletin karanlığında kalmış müşrikler ve çeşitli insani değerleri kaybetmiş âsiler için Allah, muhatapları uyarma, ıslah etme ve hidayet kaynağı olma görevini, indirdiği ayetlerle gerçekleştirmektedir.

Kur'ân-ı Kerim, insanları sırat-ı müstakim yolunu tutmaya davet ederken zamanın, ortamın ve muhatapların özelliklerini dikkate almakta ve bu çerçeveden topluma seslenmektedir. Zaten tüm insanlığa ve zamana hükmeden bir kelamın, tek düze bir anlatımla herkese aynı şekilde hitap etmesi ve alışılmış bir üslûpla karşımıza çıkması düşünülemezdi. O, tüm zamanları kapsayan eşsiz bir kelam ve sonsuz azâmet ve kudret sahibi Rabb'in kelamı olduğundan, her şeyden ve herkesten farklı olmak zorundadır.

Kur'ân, gönüllere hoş gelen bir üslûpla Hz. Nebi'ye verilmektedir. O, muhataplarına seslenirken Mekke dönemindeki müşrikler için daha şiirsel ve sözlü hitabete dayalı bir üslûbu yeğlemektedir. Bu kitapta yeminlere, tekrarlara, temsillere, tasvirlere ve teşbihlere yer verilmekte ve böylece icazını sergilemektedir. Yine bu kitapta insanlar tefekküre, araştırmaya ve mukayeseye yönlendirilmekte, soru ve cevaplarla muhatapların zihinleri yoklanmaktadır. Kur'ân'da, meseleler tek tek ele alınmanın yanında, ayrıca konular bütüncül olarak gözler önüne serilmekte ve unutulmasının önüne geçilmektedir. Bu bağlamda Kur'ân, ibret verici kıssalarla ve tasvirlerle örneklemelerde bulunmaktadır. Lisanın güzellik ve ayrıntılarını en güzel şekilde kullanmakta, Arapların bile kendi lisanlarında olan ifadelerin sırrına vakıf olamayıp hayrete düştükleri hurûf-ı mukatta'a ile zihinlerde büyük bir tesir meydana getirmektedir. Zorluklarla beraber kolaylığı, kötülükle beraber iyiliği, yanlışlarla beraber doğruları aktardığı ikili anlatım üslûbuyla Kur'ân, her şeyden daha ince, daha çekici ve daha üstün olmaktadır.

Örneğin Mekke döneminde nazil olan Asr sûresinde farklı anlatım üslûpları bir arada zikredilmiştir. İlk başta Allah, asra yaptığı yemin ifadesiyle başlayarak dikkatleri çekmekte ve sonraki ayette insanın ziyanda olduğunu belirterek uygun olmayan

davranışlardan dolayı tehditkâr bir üslûpla anlatımı sürdürmektedir. En sonda iman edip iyi işler yapan, hakkı ve sabrı öneren insanların kurtuluşa ereceği, çok yalın ve ikna edici bir şekilde aktarılmakta ve muhataplar müjdelenmektedir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda Mekke döneminde inen ayetlerde kullanılan başlıca anlatım üslûpları ele alınmaktadır.

1.3.1. Üslûbun Tanımı ve Kur'ân Üslûbu

Baş tarafta mekkî sûreler üzerinde durulmuş ve hangi sûrelerden oluştuğu beyan edilmiştir. Burada Kur'ân'ın mekkî sûrelerdeki üslûbundan söz edilmeye gayret edilmiştir. Bunun için evvela üslûbun ne olduğu üzerinde durulmuştur.

Üslûp kelimesi sözlükte, "yol, uzanan yol, vecih, mezhep, söylemde tavsiye edilen usul ve yöntem" manalarına gelip çoğul ifadesi de "esâlîb"tir.[31] Üslûp sözcüğü, kullanılan bir lisanın özellikleri, sınırları ve içinde bulunulan zaman gibi değişik ölçütlerden yola çıkılarak farklı şekillerde açıklanmaktadır. Üslûp kelimesinin en genel anlamda tanımı, şu şekilde yapılmaktadır: "Kelimelerin seçiminde veya cümlelerin tertibinde Kur'ân-ı Kerim'in kendine has yöntemiyle takip ettiği yoldur."[32] Ayrıca üslûp, sözü karşı tarafa aktarmada tercih edilen yol olarak da tanımlanmaktadır. Kur'ân üslûbu denildiğinde, Yüce Allah'ın yalnız kendi kelamına münhasır olarak kullandığı yöntemdir. Yine Kur'ân'ın üslûbu, insanların bildikleri ve alışık oldukları lisanla beraber, insanları dehşete düşürecek kadar muhteşem bir tarzda karşılarına çıkarılmasıdır.

Bir kelamı kimin beyan ettiği ve içeriğinde neler olduğu kadar, o kelamın ifade ediliş tarzı da oldukça önemli görülmektedir. Aynı yerlere bakanlar ve ayrı tasvirler çizen kişiler gibi, aynı dili kullanan kimseler de açıklamalarını farklı şekillerde ifade edebilmektedirler. Bir bakıma insan karakterinin yansıması da olan üslûp, esasında kişi ve eserlerin farklılıklarını ortaya koymakta, onların kıymet ve ehemmiyetini daha da arttırmaktadır.

---

[31] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut 1968, I, 471-472; Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü,* İFAV. Yay., İstanbul 2018, 323.

[32] Zürkânî, *Menâhil,* II, 199. Ayrıca bkz. Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü,* 323-324; M. Suat Mertoğlu, "Üslûbu'l Kur'ân", *DİA.*, İstanbul 2012, XLII, 382.

Arap dilinin kurallarına mutabık yazılan Kur'ân, hiçbir nazım ve şiir türüne benzememekte, eşsiz bir ifade tarzıyla muhataplarına seslenmekte ve her daim bu üslûp farklılığını gözler önüne sermektedir. Çağrısını tüm insanlığa yapan ve ardından başka hiçbir ilahi kelamın gelmeyeceği açıklanan Kur'ân, elbette diğerlerinden farklı bir üslûp ile vahyedilmektedir. Hatta öyle bir üslûbla vahyedilmiştir ki Kur'ân'ı işiten muhataplar, onun tesirini kalplerinde hissettiklerini ve onun etkisinden büyülendiklerini ifade etmektedirler. Nitekim Hz. Ömer, "Dinlediğim Kur'ân, kalbimi kendisine cezbedip yumuşattı; bunun üzerine ağlamaya başladım. Bu benim İslam'a girmemi sağladı" itirafında bulunmaktadır. Buna karşın İslam'ı kabullenmediğini söyleyen Velid b. Muğire, "Allah adına yemin ederim ki bu sözlerde bambaşka bir tatlılık, ayrı bir letafet; üstün bir güzellik vardır." demekten kendini alamamaktadır. Bu iki örnek, Kur'ân'ın o mükemmel ve benzersiz üslûbunu, farkında olarak itiraf etmelerine zemin hazırladığını göstermektedir.[33]

Kur'ân, farklı bir dille değil, aksine önceki peygamberlerde olduğu gibi gönderildiği toplumun diliyle indirilmiştir.[34] Ancak mevcut dilin sınırları içerisinde, hiçbir türe benzemeyen kendine has bir üslûpta vahyedilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in edebi türlerden hangisini içerdiğine dair çeşitli tartışmalar yapılırken İslam alimleri meseleye açklık getirmeyi bir sorumluluk saymışlardır. Önde gelen İslam alimlerinden Muhammed Hamidullah (r.a), bu hususa dair açıklama yapmıştır. Ona göre Kur'ân, şiir olmamakla beraber onun gibi bir ritim ve ahengi barındırmaktadır. Yine onun ayetlerinin bazen bir bazen de daha fazla kelimeyi ya da sayfanın tamamını kapsaması onun şiir olmadığını göstermektedir. Kur'ân, öyle bir eserdir ki ne şiir ne de düz yazı. Ancak her ikisinin de üstün vasıflarını kendisinde toplamaktadır.[35] Müfessir Seyyid Kutub (r.a) ise "Kur'ân, şiir de nesir de değildir; o Kur'ân'dır" diyen Taha Hüseyin'e karşılık şöyle bir karşılık vermektedir: "Böyle kelime oyunlarına bizim ihtiyacımız yoktur. Arap dilinin temelleri, kavramları ölçü alındığında Kur'ân'ın bir nesir olduğu anlaşılır. Ancak o, kendine has emsalsiz bir edebi nesir türüdür."[36] Böylece o, Kur'ân'ın tüm edebi meziyetleri içeren benzersiz bir kitap olduğu, önemle vurgulanmaktadır.

---

[33] Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, 40.
[34] İlgili ayetler için bkz. İbrâhîm, 14/4; Nahl, 16/103; Tâhâ, 20/113; Şuarâ, 26/193-195; Zümer, 39/28.
[35] Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, çev. Abdülaziz Hatip - Mahmud Kanık, Beyan Yay., İstanbul 2018, 100.
[36] Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, 149.

Kur'ân-ı Kerim, üslûp yönüyle insanlara ait yazım tarzlarından farklı, mana ve nazım şekilleri bakımından içinde ihtilaf olmayan tek kutsal kitap olarak elimizde mevcuttur. Bu anlamda yaratan Allah ile yaratılan insan arasındaki büyük farklılığa bir ayette dikkat çekmektedir. *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmayan çok şeyler bulurlardı."*[37] Bu ayette Allah kelamının, beşer kelamı karşısındaki üstünlüğü gözler önüne serilmektedir.

İnsanoğlunun bilgi birikimleri, kavrayışları, yaşam tarzları birbirinden farklı olmakla beraber Kur'ân, farklı düzeylerden oluşan muhataplarına aynı anda seslenebilmektedir.[38] Hatice Görmez'in kitabında açıklandığına göre İbn Aşûr'un meseleyle alakalı şunları zikrettiği aktarılmaktadır. Kur'ân ayetlerinin görünürdeki genel anlamlarının yanında bir de içerdiği derin anlamlar mevcuttur. Toplumun büyük çoğunluğu, ayetlerin görünürdeki anlamlarını anlarken, kültürlü ve ihtisas sahibi kimseler ise onun derinliklerindeki anlamları da kavramaktadırlar. Böylece onlar, gelecek kuşaklara da yeni boyut ve ufuklar açmaktadırlar.[39] Öyle anlaşılıyor ki Kur'ân, hiç eskimeden, tüm zamanlara ve her seviyeden insana hitap etmektedir. Yine öyle anlaşılıyor ki Kur'ân, insan ne kadar uğraşsa da onun barındırdığı üstün vasıflara erişemeyeceği yegane kutsal kitaptır.

Kur'ân, muhataplarının hem zihinlerine hem de kalplerine uyumlu bir biçimde seslenmekte ve olağanüstü bir tarzla karşımıza çıkmaktadır. İletmek istediklerini muhatapların zihninde belirginleştirirken vicdanlarda da yer tutmakta ve bunu uygularken kendisinde en küçük bir noksanlık barındırmamaktadır.

Kur'ân, sadece insanın aklına ve ruhuna değil, aynı zamanda kulağa da seslenmekte ve bunu yaparken hoş gelen bir musiki tınısı barındırmaktadır. Cümleleri oluşturan kelimeler ve onları teşkil eden harflerin nizam ve intizamı, her insanın kulağına güzel gelecek bir ahenge göre tertip edilmekte ve böylece muhataplarda derin bir his uyandıran ses armonisini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.[40] Hem mana hem de sesin bu mana ile ahengi, dinleyenleri kendisine hayran bırakmaktadır.

---

[37] Nisâ, 4/82.
[38] Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, İFAV. Yay., İstanbul 2017, 135.
[39] Hatice Görmez, *Kur'ân-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğib ve Terhîb*, KURAMER Yay., İstanbul 2017, 35.
[40] Demirci, *Tefsir Usûlü*, 134.

Kur'ân, lafız ve mana arasında mükemmel bir denge kurmakta, manayı muhataplara ulaştıracak lafızları özenle seçmekte ve vahye yerleştirmektedir. Bunu yaparken tamamlamayı doğuracak herhangi bir eksiklik olmamakta ve tuhaf bir fazlalık da barındırmamaktadır.[41]

Kur'ân, konularını ayrı ayrı başlıklar altında değil bir bütün olarak iç içe zikretmektedir. Tali konular ayrı bir bölümde dercedilmemekte, tevhid, ulûhiyyet, risalet, ibadet ve ahiret gibi temel konuların yanında tüm konulara yer verilerek bütünlük sağlanmaya çalışılmaktadır. Böylece çeşitli konular hem siyakla uygun düşecek şekilde sıralanmakta, hem de muhatapların zihinlerinde kaybolmadan her daim hatırda tutulmalarını sağlamaktadır.[42]

Sonuç olarak Kur'ân, şiir, nesir ve daha diğer edebi türleri içerisinde barındıran, her seviyeden insana hitap eden bir üslûpla inzal edilmektedir. O böylece, manayı akıllara yerleştirirken kalplere dokunabilen, her bir kelime ve harfinde mükemmel bir ahenk bulunduran bir kitaptır. Yine içerisindeki tasvirler, tekrarlar ve yeminlerle dikkatleri uyandırmakta ve insanların benzerini getirmekten aciz kaldığı eşsiz üslûbu ve belagatiyle varlığını sürdürmektedir.

Esas aldığı muhatap, ortam, zaman gibi durumlara bağlı olarak da şekillenen Kur'ân üslûbu, içerdiği mesajlara göre de farklılıklar sunmaktadır. İlk nâzil olan âyetlerde tevhid, nübüvvet ve ahiret konuları ele alınmaktadır. Ayrıca ahiretle ilgili kıyamet, ahiret, cennet, cehennem ve onların ehilleri ile ilgili mevzular karşıt olarak ele alınmakta ve hitabet üslûbunda muhaliflere seslenmektedir. Medine döneminde indirilen ayetler ise inançtan sonra ibadet ve sosyal hayatla alakalı meseleler daha yalın bir üslûpla zikredilmektedir. Bu bölümde genel anlamda Kur'ân üslûbu ve özellikleri hakkında bilgi sunulmaktadır. Daha sonra mekkî sûrelerin konuları ve onlardaki anlatım ve üslûp özellikleri üzerinde durulmaktadır.

1.3.2. Kasem

Mekkî sûrelerin en belirgin özelliklerinden olan kasemler, Kur'ân'ın en çarpıcı üslûp özelliklerinden sayılmaktadır. Kasem sözcüğü, "sağ taraf, sağ el, kuvvet, ant,

[41] Bkz. Demirci, *Tefsir Usûlü*, 135.
[42] Demirci, *Tefsir Usûlü*, 136.

yemin" manalarına gelmekte ve çoğulu *aksâm* şeklinde yapılmaktadır.[43] Dini bir terim olarak ise, kişinin bir durumun doğru olup olmaması, işi yapıp yapmaması hususundaki kelamını, Allah'ın esma ve sıfatlarını söyleyerek desteklemesi olarak tanımlanmaktadır.[44] Kur'ân'ın indirildiği toplumda yemin ifadeleri, sıklıkla dile getirilmektedir.[45] Kur'ân-ı Kerim, indirildiği toplumda çoğunlukla tercih edilen yemin ifadelerini aynen korumakta ve ilahi meseleleri pekiştirme ve ispat etme yolunda yeminlerden yararlanmaktadır.

Kur'ân'da kasem ifadelerinin 66'sı mekkî sûrelerde ve 18'i medenî sûrelerde yer almakta ve toplam 84 sûrede bulunmaktadır.[46] Mekke döneminde nâzil olan sûrelerdeki kasemler, muhteva itibariyle Allah Teâlâ'nın birliği, esması ve zatı,[47] elçileri ve onların gönderildikleri yerler,[48] Kur'ân'ın hak olduğu,[49] ahiretle alakalı meseleler[50] ve bazen de çeşitli varlıklara[51] dair yeminleri içermektedir.[52]

Kur'ân'da yemin ifadelerinin zikredilmesinde bazı hikmetlerin olduğu bilinmektedir. Bunların arasından Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilmiş ilahi kitap olduğunu anlatmak, üzerine yemin edilen varlıkların ehemmiyetini göstermek, Allah'ın elçilerini onaylamak ve ahiretle alakalı meselelerin kavratılmasını sağlamak gibi gayeler sıralanmaktadır.[53] Kasem içeren bu anlatım şeklinin, Arap toplumun sık sık kullandığı bir üslûp olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim, üzerine yemin edilen konular veya varlıklar ile üzerine yemin ediş biçimi, müşriklerin daha önce hiç kullanmadıkları veya alışık olmadıkları bir boyutta gerçekleşmektedir. Özellikle mekkî ayetlerde sıklıkla geçen ve Kur'ân'ın eşsiz üslûbun en güzel yansımalarından olan bu yemin ifadeleri, muhataplar başta olmak üzere tüm insanlığa, bu hususların önemli olduğunu anımsatmaktadır.

---

[43] Demirci, *Tefsir Usûlü,* 148. Ayrıca bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşr., İstanbul 2006, II, 1594.
[44] Demirci, *Tefsir Usûlü,* 148; Ayrıca bkz. Ertuğrul Boynukalın, "Yemin", *DİA*., İstanbul 2013, XLIII, 417
[45] Celal Kırca, "Aksamü'l-Kur'an", *DİA*., İstanbul 1988, II, 290.
[46] Görmez, *Kur'ân-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğib ve Terhîb*, 51.
[47] İlgili ayetler için bkz. Nisâ, 4/65; Yûnus, 10/53; Hicr, 15/92; Meryem, 19/68; Sebe', 34/3; Saffât, 37/1-4; Zâriyat, 51/53; Teğâbün, 64/7.
[48] İlgili ayetler için bkz. Yâsin, 36/1-4; Kalem, 68/1-3; Necm, 53/1-3; Tekvir, 81/15-20; Hicr, 15/72.
[49] İlgili ayetler için bkz. Yâsin, 36/1-3; Sâd, 38/1-2; Zuhruf, 43/1-3; Duhân, 44/1-3; Kâf, 50/1-2.
[50] İlgili ayetler için bkz. Zâriyât, 51/1-6; Tûr, 52/1-8; Teğâbün, 64//8; Yûnus, 10/53.
[51] İlgili ayetler için bkz. Asr, 103/1-2; Âdiyât, 100/1-6; Tîn, 95/1-6; Leyl, 92/1-4; Beled, 90/1-4.
[52] Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* 197-198; Celal Kırca, "Aksamü'l-Kur'an", II, 290; Görmez, 51.
[53] Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* 196.

Örneğin Mürselât sûresinde Allah, kıyametin vuku bulacağını desteklemek üzere şu şekilde yemin etmektedir: *"Yemin olsun birbiri ardından gönderilenlere; fırtına olup esenlere; yaydıkça yayanlara; (hak ile batılı) birbirinden iyice ayıranlara; mazereti ortadan kaldırmak veya uyarmak için vahyi iletenlere ki size vaad olunan şey mutlaka gerçekleşecektir."*[54] Bu ayette görüldüğü üzere Allah da kasem etmektedir. Ancak onlarınkiyle Allah'ın yemini arasında çok büyük bir fark vardır.

Diğer bir sûrede Yüce Allah, Kur'ân'ın müşriklerin iddia ettikleri gibi, bir şairin sözü olmadığını, aksine Cebrail'in sözüyle aktarılan Allah'ın sözü olduğunu teyit için şu şekilde yemin etmektedir: *"Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki, Kur'ân elbette değerli bir elçinin (Allah'tan aldıklarını tebliğ ettiği) sözüdür."*[55]

Bazı kişiler, yemin etmenin Allah'ın kudretine uygun düşmediğini beyan etmektedir. Çünkü onlar, Allah'ın her türlü noksanlıktan münezzeh olduğunu, yemin ifadelerinin aslında ikna amacı güttüğünü ve doğruyu söylediğine şüphe edilen kimselerin yemine yöneldiğini dile getirmektedirler. Halbuki bu durumun da Allah'ın yüceliğine yakışmadığını dillendirmektedirler.[56]

Buna karşın Arap toplumunda zaten ehemmiyeti büyük olan kasemlerin Kur'ân'da zikredilmesinin, gerçekte Allah'ın insanları ikna etmesi olarak anlaşılmaması gerektiği, Kur'ân'da yer alan vahyi gerçekleri sağlamlaştırmak adına zikrettiğini akıldan uzak tutmamak gerekmektedir. Bu açıdan her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah'ın, Arap toplumunun alışık olduğu ve önemli gördüğü bir üslûbu kullandığı ve bunu, onlardan daha üstün vasıflarla ifade ettiği görülmektedir. Ayrıca Allah, yemin ettiği şeylerin değerini daha yüceltmekte, ayetlerini yeminlerle teyit etmekte ve böylelikle inananların inancını sağlamlaştırmakta, inanmayanların itirazlarına set çekmektedir.

Yüce Allah, bu yemin ifadeleriyle, muhatapların Kur'ân'a ve onun bildirdiği hakikatlere iman etmelerini sağlamaktadır. Yine o, kıyametin, öldükten sonra dirilişin, cennet ile cehennemin hak olduğunu zihinlere nakşetmekte ve müşriklerin bu gibi önemli varlıklar üzerinde tefekkür etmelerini teşvik etmektedir.

---

[54] Mürselât, 77/1-7.
[55] Hâkka, 69/38-40.
[56] Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* 196; Celal Kırca, "Aksamü'l-Kur'an", II, 290.

Sonuç olarak kasemler, hem Arap dili hem de o dilde nazil olan Kur'ân için vazgeçilmez bir hitap tarzıdır. Allah, yemin ettiği varlıkların değerini göstermek için bu üslûba Kur'ân'da yer vermektedir. Ayrıca yeminlerle insanların dikkatini çekmekte, ilahi mesajlarının zihinlerde daha canlı kalmasını ve pekişmesini sağlamaktadır.

1.3.3. Teşbih ve Tasvir

Önemli edebi öğelerden olan teşbih şu şekilde açıklanmaktadır. Sekkâkî (ö.616/1229) teşbihi, "İki ayrı kelimenin bir manada müşterek olduğunu göstermektir." der. Bazı âlimler teşbihi, "Bir şeyin, vasfı bulunan başka bir şeye ilhakı" diye tarif etmektedirler.[57] Teşbih, meseleye açıklık kazandırmak için zayıf olanı daha kuvvetli olana benzetmekle yapılmaktadır. Mesela güzelliği sebebiyle vatanın cennete, siyahlığı nedeniyle gözlerin kömüre benzetilmesi, birer teşbih olmaktadır.

Teşbih, kolayca anlaşılmayan bir olayın, herkesçe anlaşılmasını sağlamak gayesiyle yapılmaktadır. Böylece kişiyi aydınlatmak ve ifadeyi açıklığa kavuşturmak üzere uzak olan anlam, yakına çekilmektedir.[58]

Sözlükte "bir şeyi bir yana doğru eğmek, o şeye yönelmek" manalarına gelen *savr* kökünden türeyen tasvir, "bir şeye biçim vermek, bir şeyi ince ayrıntılarıyla anlatmak" olarak tarif edilmektedir.[59] Böylece tasvir, bir olayı ana hatlarıyla anlatmak ve zihinlerde canlandırmak olarak da anlaşılmaktadır. Bu bağlamda anlatılmak isteneni, muhatabın daha iyi anlaması, nesnelerin somutlaştırılması ve sözlerin tesirinin daha da artması gayesiyle tasvir sanatına başvurulmaktadır.

Teşbih ve tasvir, Kur'ân'da kullanılan güçlü anlatım özelliklerindendir. Çoğunlukla kullanılan kelime ve cümlelerle, insanların zihinlerinde resimler çizmek, benzeyen öğenin çeşitli özelliklerini misallerle aktarmak ve insanlara tesir etmek gibi amaçlarla tasvirlere başvurulmaktadır. Mekkî sûrelerde daha fazla yer alan teşbih ve tasvir, Allah'a inanmayan ve O'na ortak koşan muhatapların düştükleri dalâlet batağından kurtulmaları için Kur'ân'da bulunmaktadır. Ayrıca bunlar, Kur'ân'a inanan muhatapların, inandıkları hususları daha da pekiştirmek, olayları insanların zihinlerinde

---

[57] Süyûti, *el-İtkân,* II, 113. Ayrıca bkz. İsmail Durmuş, "Teşbih", *DİA.,* İstanbul 2011, XL, 553.
[58] Süyûtî, *el-İtkân*, II, 113.
[59] Hüseyin Elmalı, "Tasvir", *DİA.*, İstanbul 2011, XL, 135. Ayrıca bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, III, 3043-3044.

ve gönüllerinde canlandırmak ve İslam'ı gönüllerinde iyice yerleştirme gayesiyle Kur'ân'da geçmektedir.

Olayları açıklarken kullandığı teşbih ve tasvir üslûbuyla Kur'ân, akıllarda meydana gelen soyut kavramları, ruhi hallerle beraber farklı insan karakterlerini, his ve hayallere seslenecek şekilde tablolaştırarak onlara canlılık kazandırmakta ve hareketli bir şekle büründürmektedir.[60] Kur'ân, teşbih ve tasvirleri en mükemmel şekilde kullanarak muhataplar üzerinde büyük etki bırakmaktadır. Bu sanatların kullanılmasının gayesi, sadece Kur'ân'ın anlatımını güzelleştirmek değil, aynı zamanda gözle görünmeyen, akılla algılanmayan ve duyuyla kavranamayan varlıkları, daha kolay kavramayı, benimsemeyi, ibret almayı ve manayı anlamlı hale getirmeyi de sağlamaktır.

Mesela, Kur'ân'da Allah'ı inkâr edenlerin durumu bir yerde rüzgârın savurduğu küle benzetilmektedir. İlgili ayette *"Rablerini inkâr edenlerin durumu şudur: Onların işleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. (Dünyada) kazandıkları hiçbir şeyin (ahirette) yararını görmezler. İşte bu, derin sapıklıktır."*[61] denilmektedir. Yine bir başka ayette yeryüzü beşiğe benzetilerek aktarılmakta ve *"Rabbim, yeryüzünü size beşik yapan, orada size yollar açan ve size gökten yağmur indirendir. Böylece onunla sizin için yerden türlü türlü bitkileri çift çift çıkardık."*[62]denilmektedir.

Kur'ân'daki tasvir üslûbunda cennet ve cennette müminlerin durumu[63], cehennemin vaziyeti ve cehennem ehli[64], kıyamet sahneleri[65] gibi konularda çeşitli betimlemelere yer verilmektedir. Mesela teşbih üslûbunda bazı ayetlerde gece, örtüye benzetilmekte[66], dünya âlemi, gökten indirilen su[67] ile anlatılmaktadır. Allah'ın sözleri tükenmeyen denize[68] teşbih edilmekte, Allah'ın kelamı, güzel bir ağaçla[69] tasvir

[60] Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, 54.
[61] İbrâhîm, 14/18.
[62] Tâhâ, 20/53
[63] Mesela bkz. Tevbe, 9/100; Ra'd, 13/35; İbrâhîm, 14/23; Hicr, 15/45; Rahmân, 55/54; Hadîd, 57/21.
[64] Mesela bkz. Hacc, 22/19; Mü'minûn, 23/104; Furkân, 25/12; Vâkıa, 56/43-44; Mülk, 67/7.
[65] Mesela bkz. Vâkıa, 56/4-6; Hâkka, 69/ 13-15; İnfitâr, 82/1-5; İnşikâk, 84/1-5.
[66] Furkân, 25/47.
[67] Kehf, 18/45.
[68] Kehf, 18/109.
[69] İbrâhîm, 14/24.

edilmektedir. Yine Allah'tan başka ilah edinenlerin durumu örümcek figürüyle[70] açıklanmakta, bildikleriyle amel etmeyenler, kitap yüklü eşeklere[71] teşbih edilmektedir.

Bu örneklerde olduğu gibi Kur'ân'da sıklıkla yer verilen teşbih ve tasvirlerin çoğunlukla soyut kavramların, somut araçlarla kıyaslanarak zihinlerde resmedilmeye çalışılmaktadır. İnançtan yoksun, cehalet ve taassubun baş gösterdiği toplumda, inançsızların zihinlerinde manayı somut bir duruma getirmek ve ibret almalarını sağlamak, inananların imanını sağlamlaştırmak için Rabbimiz, mesajlarını temsili bir üslûpla aktarmaktadır.

1.3.4. Soru ve Cevap

Soru ve cevap, günlük hayatta başvurulan en etkili anlatım yöntemlerinden birisidir. Sorular, kişilerin bilinçaltına itilmiş olan bilgilerinin gün yüzüne çıkmasında ve çevresinde olan biteni algılayıp benimsemesinde, sıradan anlatımdan çok daha etkilidir. Zira muhataplar, soruya cevap vermese de meselenin üzerinde düşünmek suretiyle dahi bazı zihinsel süreçlerin tesirine kapılabilmektedir.[72]

Bu yöntem, kişiyi konuya önem vermeye, düşünmeye, araştırmaya ve takip etmeye sevk etmektedir. Yine muhatabı usanmışlık ve uyuşukluktan kurtarmakta, ondaki öğrenme isteğini etkin hale getirmekte ve muhatapların algılarını zinde ve açık tutmaktadır. Konunun günlük yaşamdan örneklerle ortaya konmasına ve bununla beraber de daha iyi kavranmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca kişinin düşünme melekesinin artmasına katkı sağlamaktadır.[73]

İnsanda merak duygusuna ilave olarak soru sorma ve sorulara cevap bulma eğiliminin yaratılışından geldiği herkesçe bilinmektedir. Önemli anlatım özelliklerinden biri olan soru-cevap tekniğine, Kur'ân'da da rastlanmaktadır. Bu bağlamda günlük hayatımızda bile bizler, merak ettiğimiz ve cevabını öğrenmek istediğimiz hususlar için soru sormaktayız. Bu açıdan Kur'ân'da inzal edilen soru-cevap şeklindeki ayetler yoluyla muhatapların düşünceleri harekete geçirilmekte ve onlarda farkındalık oluşturulmaktadır. Böylece bu tür vahiyler ile muhataplara yardımcı olmak, duygusal

---

[70] Ankebût, 29/41.
[71] Cuma, 62/5.
[72] Behlül Tokur, "Kur'ân'da Soru Kalıpları ve Metaforlar", *AÜİFD*., Erzurum 2011/36, 113.
[73] Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münâsebetleri*, İFAV. Yay., İstanbul 2010, 39.

anlamda onları etkilemek, hak olanın kabullenilmesini sağlamak ve dikkatleri çekmek amaçlanmaktadır.

Yüce Allah'ın muhatapları terbiye ettiği temel yöntemlerden biri olarak görülen soru-cevap metodu, Kur'ân'da hatırlatmak, açıklık getirmek, ikaz etmek, vicdanlara etki etmek adına duygusal sorular biçiminde ve delilleri ispat etmek adına karşılıklı görüş belirtme şeklinde kullanılmaktadır.[74]

Kur'ân'da soru ifadeleri bazen sûre başlarında[75], bazen de olayların akışına binaen sûrelerin içerisinde[76] yer almak suretiyle zikredilmektedir. Özellikle Mekke'de nazil olan bu sûrelerde soru kalıplarına yer verilmesinin en önemli nedeni, insanların ilgilerini çekebilmek, doğru yolu onlara gösterebilmek, unutulmuş hakikatleri gün ışığına çıkarabilmek ve muhatabı ikna edebilmek olarak sıralanmaktadır.

Kimi müellifler, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan çeşitli soruları ve onların cevaplarını tasnife tabi tutmakta ve farklı bölümlerde değerlendirmektedirler.[77] Allah Teâlâ, bazı ayetlerde sorunun ardından hiç beklemeden sorunun cevabını inzal etmektedir. Mesela, *"Sana hangi şeyi nafaka verecekleri sorarlar. De ki ihtiyacınızdan artanı verin…"*[78] ayetinde böyle bir tutum görülmektedir. Bazı ayetlerde sorunun cevabı, ayrı bir şekilde tenzil edilmektedir. Mesela, *"Dediler ki bu nasıl peygamber, yemek yiyor…"*[79] ayetinde böyle bir durum vardır. Onların bu sorusu, aynı surenin diğer bir ayetinde yanıtlanmakta ve *"Biz senden evvel hiçbir peygamber göndermedik ki hepsi de yemek yerlerdi…"*[80] denilmektedir. Kimi ayetlerde bazen bir soruya iki cevap verilmekte ve örneğin, "*Bir de şunu söylediler: Şu Kur'an iki memleketin birinden büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"*[81] Bu ayetteki soruya, *"Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar?"*[82] ve *"Rabbin ne dilerse yaratır, ihtiyar eder."*[83] ayetleriyle yanıt verilmektedir.

Soru sormak, bu kadar önemli olmasaydı Allah, Kur'ân'da sık sık düşünmemiz için bizlere sorular yöneltmezdi. Kur'ân, bizleri düşünmeye sevk etmek için *"Aklınızı*

---

[74] Bkz. Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münâsebetleri*, 40-41.
[75] İlgili ayetlerler için bkz. İnsân, Nebe, Ğaşiye, İnşirâh, Fil, Maûn Sûreleri.
[76] İlgili ayetlerler için bkz. Enbiyâ, Rahmân, Neml, Mürselât, Nahl Sûreleri.
[77] Detaylı bilgi için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 226.
[78] Bakara, 2/219.
[79] Furkan, 25/7.
[80] Furkan, 25/20
[81] Zuhruf, 43/31.
[82] Zuhruf, 43/32.
[83] Kasas, 28/68.

kullanmıyor musunuz?"[84] ifadelerini, sürekli zikretmektedir. Yüce Allah, vahyin muhataplarını tevhide ulaştırmak[85], dini yalanlayanların durumu anlatmak[86], yaratılış amacımıza açıklık getirmek[87], inananla inanmayanlar arasındaki farkı anlatmak[88], tabiattaki varlıklar hakkında düşündürmek[89], amellerin karşılığının verileceğini kavratmak[90] ve şükre yöneltmek[91] gibi gayelerle sorular zikretmektedir.

Kur'ân'da yer verilen sorularla ilgili ayetler, çoğunlukla muhatapların bizzat kendileri ve yaşamlarındaki en elzem ihtiyaçlarıyla ilgili olmakta, Allah'ın bahşettiği çeşitli ihsanları unutan, nimetlerini görmeyen ve nankörlük eden kişilere, kısmen ironi şeklinde yöneltilmektedir.[92]

Sorulan soruların karşısında, akıl ve irade sahibi insana düşen, Rabbinin kendisine bahşetmiş olduğu bu yetileri kullanması, yetenek ve imkanını sarf etmesi, bildiklerini gözden geçirmesi ve doğru sonuca ulaşmasıdır.

1.3.5. Kıssa ve Mesel

Kıssa kelimesi, sözlükte "anlatma, hikâye etme, bir kişinin takibini yapma ve bir sözü açıklama" anlamlarında kullanılmaktadır. Istılahta ise "Geçmiş izleri açığa çıkarmak suretiyle unutulan veya bilinmeyen olaylar üzerinde dikkatleri yoğunlaştırarak insanı tefekküre yönelten bir olgu" diye tanımlanmaktadır.[93]

Bunların yanı sıra Kur'ân'da kıssa sözcüğüne denk gelen kasas[94] kelimesi ve onun türevleriyle beraber nebe[95], enba[96], hadis[97] kelimeleri ve aynı kökten gelen fiiller de

[84] Bakara, 2/44.
[85] İlgili ayet için bkz. Neml, 27/60.
[86] İlgili ayet için bkz. Mâûn, 107/1.
[87] İlgili ayet için bkz. Mürselât, 77/20.
[88] İlgili ayet için bkz. Kalem, 68/35.
[89] İlgili ayet için bkz. Kâf, 50/6; Furkân, 25/45-46.
[90] İlgili ayet için bkz. Rahmân, 55/60.
[91] İlgili ayet için bkz. Yâsin, 36/35.
[92] Behlül Tokur, "Kur'ân'da Soru Kalıpları ve Metaforlar", 115.
[93] Demirci, *Tefsir Terimleri*, 158.
[94] İlgili ayetler için bkz. Nisâ, 4/164; En'âm, 6/57; A'râf, 7/7, 35,101; Nahl, 16/118; Neml, 27/76.
[95] İlgili ayet için bkz. Kehf, 18/13.
[96] İlgili ayetler için bkz. Hûd, 11/100, 120; Tâhâ, 20/99.
[97] İlgili ayetler için bkz. Zâriyat, 51/24; Tâhâ, 20/9; Nâziât, 79/15; Burûc, 85/17.

zikredilmektedir.[98] "Örnek, benzeyen" anlamına gelen mesel ise, "Bir şeyin başka bir şeyle ortak benzerlikleri bulunmasına" denmektedir.[99]

Mekkî sûrelerin en önemli üslûplarından biri de, muhatapların hadiseler hakkında düşünmelerine ve onlardan dersler çıkarmalarına yardım eden farklı şekillerde ve detaylarda olan kıssa ve mesellerin anlatılmasıdır. Bu manada Kur'ân kıssaları, gerçekte yaşanıp yaşanmadığı belli olmayan hikâyeler değil, doğruluk değeri olan ve ibret alınacak muazzam hakikatleri anlatmaktadır. Yüce kelamın gayesi, zikrettiği kıssalarla muhataplara tarihi hadiselerin sıralamasını aktarmak değildir. Buna mukabil seçilen elçilerin ve kavimlerin başlarına gelen hadiselerden insanların ders almalarını sağlamaktır. Simgesel anlatım üslûbu olan kıssa ve temsiller için Kur'ân'da şu şekilde denilmektedir: *"Andolsun biz, bu Kur'ân'da insanlara öğüt almaları için her türlü temsili getirdik."*[100] Yani Kur'ân, hakikatleri insanlara çeşitli temsillerle anlatan kitaptır.

Bu husus hakkında, Ebû Hureyre'nin (ö.58/678) rivayette bulunduğu aktarılmaktadır. Rivayette *"Rasûlullah (sav), Kur'ân'ın, şu beş esas üzerine indirildiğini belirtmektedir: Helal, haram, muhkem, müteşabih ve emsal. Helali işleyiniz, haramdan sakınınız, muhkeme uyunuz, müteşabihe inanınız, emsalden ibret alınız."*[101] buyurmaktadır.

Kur'ân'ın bütün hedeflerini kapsayan kıssaların en temel amaçları, nübüvveti kanıtlamak, tüm semavi dinlerin bir olduğunu vurgulamak, dinlerin Allah tarafından gönderildiğini açıklamak ve Allah'ın birliğini delillendirmektir. Yine kıssaların amaçları arasında peygamberlerin vazifelerinin bir olduğunu vurgulamak, kaynağının Allah olduğunu beyan etmek, Allah'ı inkâr edenlerin ve dini yalanlayanların akıbetini haber vermek, inananların mükâfatlandırılacağını bildirmek ve muhatapları doğru yola ulaştırmak yer almaktadır.[102]

Temel amacı muhataplarını terbiye etmek olan Kur'ân kıssaları, insanlık tarihini bir sinema şeridi gibi seyircilerine dersler çıkaracakları hassas noktalarla sunmakta ve onların yaşamlarına düzen vermeyi amaçlamaktadır. Mekkî sûrelerin üslûp

---

[98] İdris Şengül, "Kıssa", *DİA*., İstanbul 2002, XV, 499; Görmez, 53.
[99] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an,* trc. Mustafa Yıldız, Çıra Yay., İstanbul 2017, 904-905. Ayrıca bkz. İsmail Durmuş, "Mesel", *DİA.,* İstanbul 2004, XXIX, 293.
[100] Zümer, 39/27.
[101] Süyûtî, *el-İtkân*, II, 337.
[102] Detaylı bilgi için bkz. Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir,* 205-223.

özelliklerinden olan kıssalarda, Yusuf kıssası istisna edildiğinde, hadiseler, baştan sona düzenli olarak aktarılmakta, bunun yerine olayların bir bölümü temsillerle insanların zihinlerinde canlandırılırmaktadır. Kur'ân kıssalarında amaç, kıssası anlatılan şahıs ve hadiselerden ibret almak olduğundan zaman, mekân ve kişiler hakkında detaylı bilgiler verilmemektedir.[103]

Allah, Kur'ân'ın farklı yerlerinde, yaşanan olayların değişik ayrıntılarına dikkat çekmek maksadıyla Kur'ân kıssalarında tekrara yer vermektedir. O halde Kur'ân'daki kıssaların temel gayesinin, yaşanan olaylardan hareketle insanları düşündürmek ve ibretler almalarını sağlamaktır. Ayrıca Yüce Allah'ın kudretini göstermek, Hz. Peygamber (sav)'in nübüvvetini ispatlamak, müminleri uyarmak ve teselli etmek gibi gayeleri de bulunmaktadır.

Kıssa ve mesellerin gayesini bazı müfessirler şu şekilde özetlemektedir. Kur'ân'daki emsallerden öğüt, teşvik, ikaz etme, ibret alma, itaat etme, anlatılanı gözle görünür hale getirme gibi çeşitli faydalar sağlanmaktadır. Meseller, anlamı zihinlerde somut hale dönüştürmekte ve bu sebeple de mana, kişinin zihninde daha da belirginleşmektedir. Dolayısıyla örneklendirmelerin gayesi, bilinmeyeni bilinene, görünmeyeni görülene benzetmektir.[104]

Meseller hadiselerin temsillerle aktarımıdır. Yani duyularla algılanamayan zihinsel ve psikolojik hadiseleri, adeta zihinlerde canlandırmak ve resmetmek suretiyle anlatma sanatıdır. Kıssa ve meseller, muhataplar tarafından okunmaya başladığında, zihinlerde adeta tarihi bir yolculuk başlamakta ve kişiler kendilerini olayların geçtiği dönem ve toplumda bulmaktadır. Sonunda ise o muhataplar, hadiselerden çıkardıkları pay ile kendi yaşamlarına yön vermektedirler. Bundan dolayı Kur'ân'daki kıssa ve mesel ile anlatımın insan eğitimi açısından çeşitli faydalarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Muhatabı kazandırılmak istenen fikre yaklaştırmak ve inandırmak, olayları insanların zihninde canlandırmak ve her an canlı tutmak, hadiseleri belirginleştirmek, sadece akla değil duygulara da seslenebilmek, muhataplarda istenilen tutum ve davranışları yapma isteği uyandırmak, bazı davranışları yerip o tutumlardan bireyi uzaklaştırmak, üslûba edebi bir güzellik katmak ve muhatapları tefekküre yönlendirmektir.

---

[103] Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* 199.
[104] es-Süyûtî, *el-İtkân*, II, 337-338.

Kur'ân'da bahsedilen kıssalar genel olarak şu şekilde sıralanmaktadır: Hz. Âdem'in melekler ve şeytan ile olan kıssası, Âdem ile Havva hadisesi, Habil ve Kabil olayı, Nuh Tufanı, Lokman'ın oğluna öğütleri, Hz. Yusuf'un hadisesi, Hz. Musa'nın peygamberliği, mucizeleri, Firavunla ve İsrailoğullarıyla mücadelesi, Hz. Süleyman'ın hikmetleri, Süleyman ve Belkıs, Hz. İsa'nın doğumu, mucizeleri, nübüvveti, sofrası, Zülkarneyn, Ashâb-ı Kehf, Ashâbu'l Uhdûd, Ashâbu'l Fil gibi geçmiş ümmet ve olaylarla ilgili kıssalardır.[105]

Kur'ân kıssalarında muhteva açısından, A'râf, Hûd, Enbiyâ ve Şuarâ gibi sûrelerde anlatılan peygamber kıssaları, tevhid inancıyla beraber iman ve kulluk vazifesini; Ashâb-ı Karye, Ashâb-ı Kehf kıssalarında ders çıkarılması gayesiyle ba's ve ahiret hayatı; diğer bir kısım kıssalarda ise (Ashâb-ı Cennet, Ashâb-ı Uhdûd gibi) iyi ve kötünün örnekleri gözler önüne serilerek faziletli davranışlara özendirme ve olumsuz davranışlardan uzaklaştırma gayesi hedeflenmektedir.[106] Özellikle mekkî sûrelerdeki kıssa ve temsillerde şirk, zulüm, isyan, inkâr, kibir ve yapılan çeşitli ahlaksız davranışlara karşılık verilen cezalar konu edinilmektedir.

Kur'ân'da kıssaların yanında çeşitli benzetmeler de zikredilerek dersler alınması istenmektedir. Örneğin, münafıkların Müslümanları alaya almaları[107], hakikatleri inkar edenlerin benzetmeleri[108], müminlerin kafirleri benzetmesi[109], cennet ve cehenneme dair benzetmeler[110], bilen ve bilmeyen insanların durumlarının anlatılması[111] gibi misaller bulunmaktadır.

Kur'ân'da geçen kıssalar, yalnızca belli bir dönem için geçerli değildir. Aslında onlar, çoğunlukla tüm çağlardaki toplumları alakadar etmekte, daha evvelki peygamberler zamanında vuku bulan iyi ve kötü tutumlar ve temsiller zikredilmektedir. Bu bağlamda iyi ve güzel tutumların kazanılması hedeflenmekte, kötü hasletlerden uzak durulması emredilmektedir.[112] Kur'ân kıssaları, muhataplarına yaşanan olaylardan yola

---

[105] Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* 200.
[106] Bkz. Görmez, 54.
[107] İlgili ayet için bkz. Bakara, 2/17-20.
[108] İlgili ayet için bkz. Bakara, 2/171.
[109] İlgili ayet için bkz. En'âm, 6/122.
[110] İlgili ayet için bkz. Râd, 13/35; Muhammed, 47/15.
[111] İlgili ayet için bkz. Nahl, 16/76.
[112] Remzi Kaya, "Kur'ân-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 2002, 54.

çıkarak ders çıkarmalarını amaçlamakta, olayları farklı açılardan değerlendirmesi beyan edilmekte ve onların davranış ve tutumlarını değiştirmeleri tavsiye edilmektedir.

Allah, akıllı insanların yaşanan hadiselere sadece bir hikâye ya da efsanevi olaylar gözüyle bakmamasını, muhataptan kendi zamanına ve yaşamına uyarlamasını, hayatı için ders çıkarmasını bir ayette şu şekilde dile getirmektedir. *"Sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler bulunsaydı ya! Onlardan kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kesim bunu yaptı. Zulmedenlerse içinde şımartıldıkları refahın peşine düşüp günahkar oldular. Rabbin, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helak edecek değildir."*[113]

Kıssa ve temsiller, bize tefekkür yolunu açarak kendi benliğimizin farkına varmayı sağlayan önemli anlatım üslûplarından olmaktadır. Aslında yaşanan olayların, yaşanabilirliği açısından bir değerlendirmesidir. Kur'ân'daki kıssalar, aktarılan hadiseleri izleyerek pratik ve fayda sağlayan bazı neticeler elde etmek ve bu neticeleri yaşamımıza aktarmak için zikredilmiş tarihi hikaye değildir. Kıssalar, bizler için birer tarihi hikaye olamayacak kadar bizim benliğimize aittirler. Doğrusu kıssalar, zaten geleceğimizi bize açıklayan ve böylece bizlerin, Allah'ın sonsuz ilmi ve güç yetirilemez kudreti karşısında hangi pozisyonda olduğumuzu daha kolay kavramayı sağlamakta ve adeta bir ayna vazifesi görmektedir.[114]

1.3.6. Tebşir ve İnzâr

Sözlükte "güler yüzlü olmak, güler yüzle karşılamak, müjdelemek ve sevinmek"[115] gibi anlamlara gelen tebşir kelimesi, en genel anlamıyla muhatapların, yapılması veya yapılmaması istenen hususlara riayeti sonucunda, Allah'ın vadettiği mükâfatlarla müjdelemesi demektir. Yine sözlükte "uyarmak, ikaz etmek, korkutmak, bir şeyi bildirip sakınmasını istemek ve dikkatini çekmek"[116] gibi anlamlara gelen inzâr kelimesi ise, muhatapların, dinin hükümlerine uyulmaması veya dinde gazaba neden

---

[113] Hûd, 11/116-117.
[114] Burhanettin Tatar, "Kur'ân'da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi,* 6(1), 2009, 110.
[115] İbn Manzur, *Lisânu'l Arab,* IV, 61-62; el-Isfahâni, *el-Müfredât,* 133-135; Hatice K. Arpaguş, "Tebşir", *DİA*., İstanbul 2011, XL, 226; Ayverdi, *Türkçe Sözlük,* III, 3068.
[116] İbn Manzur, V, 199-201; el-İsfahânî, *el-Müfredât,* 949; Fahruddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr- Mefâtîhu'l-Gayb*, (trc. Lütfullah Cebeci ve Diğerleri), Akçağ Yay., Ankara 1990, IX, 443; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Yenda Yay., İstanbul 1997, I, 190; Hayati Hökelekli, "İnzar", *DİA*., İstanbul 2000, XXII, 358.

olacak tutum ve davranışlara muhatabın meyletmesi durumunda Allah'ın cezasıyla uyarması demektir.

"Nezara" kökünden türeyen "nezir" ve münzir" sözcükleri, "öğretici, sakındırıcı" gibi manalar içerdiğinden inzara, "bilgi vermek ve öğretmek" anlamları da verilmektedir.[117]

Tebşir, kişileri hidayete yönlendirip, Allah'ın hoşnutluğunun kazanılması durumunda muhataplara birer müjde vermek iken; inzâr ise nefsin arzularına uyarak dalâlet yolunda ilerleyen insanları, gittikleri bu batıl yoldan kurtarmak için korkutarak korumaya almaktır. Bu bağlamda karşıt anlatımın en güzel örneklerinden biri olan tebşir, genelde müjde, güzellik ve sevgi içerikli ayetleri kapsamaktadır. Buna mukabil, inzar ise korkutma ve kötü sonla ilgili uyarıları ihtiva etmektedir. Bu iki kavramla, muhataplara farklı ifadelerle hitap edilse de sonuçta aynı gayeye hizmet edilmektedir. Ayrıca bazı ayetlerde, inzar metodu güzeli müjdelediği gibi, tebşir de bazen azabı müjdelemektedir.*"Münafıklara, kendileri için acı bir azap olduğunu müjdele"*[118] ayeti bağlamında müfessirler, Yüce Allah'a iman ve itaat etmeyen muhataplara yönelik bir nevi alay ederek, kötü akıbetlerini haber vermek suretiyle üstünlüğünü açıkça bildirmekte demektedirler.[119]

Kur'ân, güzel bir akıbete iletmek veya istenmeyen sonuçtan uzaklaştırmak için muhataplara tebşir ve inzâr metoduyla hitap etmektedir. Bu açıdan insanoğlunun fıtratında var olan en önemli iki hissin, sevgi ve korku olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, kendisine uyanları en doğru yola ileten Kur'ân, inananları cennet nimetleriyle müjdelemekte, inkâr edenleri ise cehennem azabıyla uyarmaktadır. Kur'ân'da çeşitli ayetlerde ahirette karşılaşılacak olan güzel nimetleri anlatmak için genelde va'd[120] kelimesi kullanılmakta, buna mukabil karşılaşılacak kötü akıbeti belirtmek için de vaid[121] sözcüğü istimal edilmektedir. O halde, Kur'ân'da çeşitli

---

[117] Turgay Gündüz, *Kur'ân'da İnzar Metodu ve Eğitsel Değeri,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), UÜSBE., Bursa 1996, 69.
[118] Nisa, 4/138.
[119] Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Nesefi Tefsiri,* (trc. Şerafettin Şenaslan), Ravza Yay., İstanbul 2003, III, 198; Kadı Beydâvî, *Beydâvi Tefsiri- Envâru't-Tenzil ve Esrarü't-Tevil,* (trc. Şadi Eren), Selsebil Yay., İstanbul 2010, I, 573; Râzî, VIII, 371.
[120] Örnek ayet için bkz. Yûnus, 10/4, 55; Hûd, 11/45; İbrâhîm, 12/22; Meryem, 19/60-61; Zümer, 39/20.
[121] Örnek ayet için bkz. Tâhâ, 20/113.

ayetlerde tasvir edilen cennet ve cehennem tabloları, esasen insanoğlu için en mükemmel müjdeler ve en ürpertici ikazlar hükmünde olmaktadır.

Allah, insanlığın başlangıcından itibaren iyi ve kötü olmak üzere bütün kitaplarında iki yoldan söz etmektedir. *"Şöyle buyurdu: 'İkiniz birden inin oradan, birbirinize düşman olarak. Size benden bir hidayet geldiğinde bilesiniz ki hidayetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur. Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşr ederiz."*[122] İşte Kur'ân, iyi ve güzel amellerin sonucunda Allah'ın rahmet ve merhametini vaad etmektedir. Aynı şekilde kötü ve çirkin işler akabinde, azapla karşılaşacağını bildirmektedir. Allah, Kur'ân'da Peygamber Efendimiz (sav) için *"(Ey Resulüm) Seni ancak müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderdik"*[123] buyurmakta ve Hz. Nebi (sav)'nin bir müjdeleyici ve bir ikaz edici olduğuna dikkatleri çekmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in bu amaçlarla zikrettiği çoğu ayetinin müşterek özelliği, psikolojik bir tesir uyandırmak, insanların cüz-i irade alanını daraltmadan onu değişim hususunda mecbur bırakmaktır. Zaten Yüce Allah'ın mesajlarının muhataplara iletildiği ilk zamanlarda, çağrıların çoğunlukla inzar metodu kullanılarak aktarıldığı görülmektedir. Bunun nedenleri arasında ise Allah'ın insanlara elçiler gönderdiği zamanların, çoğunlukla olumsuz durumlar içermesi ve bu dönemlerde yaşayan toplulukların maddi zevkler için yatkın oldukları kötü hasletlerden psikolojik etki ile kurtarılmak istenmesi sayılmaktadır.[124]

Bundan dolayı ayetlerde konular, hem zihne hem de kalbe dokunacak ifadelerle anlatılmakta, günahlardan sakındırma noktasında duyarlılık arttırılmakta, güzel olanın devamı noktasında toplumsal teşvik yoluna gidilmektedir. Böylece muhataplar etki altına alınmaktadır. Mekke döneminde indirilen ayetlerin genel amacı, insanlarda ahiret düşüncesini oluşturmaktır. Dolayısıyla bu anlatım üslûbu, cennetle müjdelemek, cehennemle korkutmak, ahiret inancını gönüllere yerleştirmek gibi açılardan tesir icra etmektedir.

"Kur'ân'ın mesajları, insanın taşımaya çalıştığı zorlu mesuliyetleri başarmasında ve yapabileceğinin en iyini yerine getirmesinde, onu hedeflenen gayeler istikametinde,

---

[122] Tâhâ, 20/123-124.
[123] Furkân, 25/56; Ayrıca bkz. En'âm, 6/19; A'râf, 7/188; Meryem, 19/97.
[124] Turgay Gündüz, *Kur'ân'da İnzar Metodu ve Eğitsel Değeri*, 94, 127.

istenilen eylemleri gerçekleştirmeye özendirmenin yanı sıra, yasaklanan eylemlerden sakındırma ve doğru yola iletme noktasında da tesirli bir motivasyon temin etmektedir. Çünkü Kur'ân, bir denge ve ahenk kitabıdır. Bundan ötürü, Kur'ân-ı Kerim'de Allah'a inanıp salih amelde bulunanlar mükâfatlarla müjdelenmekte, buna mukabil inkar edip günahta ısrar edenler de korkutulmaktadır."[125]

Mesela Allah bir ayette şöyle buyurmaktadır: *"Güzel işler yapanlara güzellikler vardır, daha fazlası da vardır. Onların yüzlerinde ne toz toprak bulaşığı, ne de aşağılanmışlık izi olur. İşte bunlar, cennetlik kullardır ve orada sonsuza kadar kalacaklardır. Bilerek ve isteyerek kötülük yapanlar ise, kötülüklerinin karşılığı ve dengi olan bir ceza vardır. Bunlar aşağılanmışlık içinde orada yaşarlar, kendilerini Allah'ın cezasından kurtaracak hiç kimse de yoktur. Yüzleri sanki kapkaranlık gecenin bir parçasıyla kaplanmıştır. İşte bunlar da cehennemliklerdir ve orada ebediyyen kalacaklardır."*[126] Görüldüğü üzere bu ayette, hem tebşir hem tahzir yapılmaktadır. Ayrıca konular karşılıklı olarak işlenmektedir.

Kavramada kolaylık sağlayan, üslûba güzellik ve güç katan tebşir ve inzâr metodu, tevhid, risalet ve ahiret gibi inanç eğitimini; sabır, şükür, merhamet gibi ahlak eğitimini; düşünme, algılama gibi şahsiyet eğitimini sağlayan önemli anlatım metodudur. En temel gayesi, insanı terbiye etmek olan Kur'ân, hem hoş olanı göstererek güzelliklere teşvik etmekte, hem de olumsuz olandan men etmek suretiyle ikazda bulunmaktadır. Böylece Kur'ân, dengeli bir anlatımla anlaşılmasını kolaylaştırmakta, kişilerin isteklerine tesir etmekte ve onları iyiye yönelmeye mecbur kılmaktadır. Ayrıca tebşir metodu, kişilerdeki istek ve iradeyi güçlendirmekte, onlara huzur vermekte ve güzele olan meyilleri daha da artırmaktadır.

1.3.7. Tedrîcilik

Tedrîc kelimesi sözlükte "yavaş ve ağır bir şekilde hareket etmek, basamak basamak yükselmek, derece derece ilerlemek ve bir şeyi diğer bir şeyin içine dâhil etmek" gibi anlamlara gelmektedir.[127] Dini bir kavram olarak tedrîcilikle alakalı şöyle

---

[125] Hayati Aydın*, Kur'an'da Psikolojik İkna*, Fecr Yay., Ankara 2016, 39.
[126] Yûnus, 10/26-27.
[127] İbn Manzur, II, 266-264; Isfahâni, "drc" mad., *el-Müfredât,* s.354; Ayrıca bkz. Talip Türcan, "Tedrîc", *DİA*., İstanbul 2011, XXXX, 265; Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî,* Çağrı Yay., İstanbul 1987, 390; Ferit

denilmektedir: Hz. Nebi (sav)'nin nübüvvetide, toplumları günden güne ilahi hükümleri benimsemeye uygun hale getirmektir. Bu bağlamda onların evvelki yaşamlarından uygun olmayanları değiştirmek, düzeltilmesi gerekenleri düzeltmektir. Bunların oluşması için ilahi vahyin buyurduğu üzere her yönden toplumun ve insanların aşama aşama gelişmelerini sağlamak ve ilahi hükümlerin bireyde ve toplumda yavaş yavaş yerleşmesini sağlamaktır.[128]

Tedrîcilik, vahyin nüzul sürecinde, insanların benimsemiş olduğu her türlü âdet, örf ve kültürden, toplumun alıkonulmak suretiyle yavaş yavaş soyutlanmasıdır. Aynı zamanda insanın, tutum ve davranışlarının ıslah edilmesine uygun olacak şekilde vahyin yavaş yavaş nazil olmasıdır.

Malumatı sürece yaymaksızın çabucak vermeye çalışmak, psikolojik ve eğitimsel ilkelere aykırı bir durum olmaktadır. Hedeflenen amaca en güzel şekilde ulaşmak, adım adım ilerlemekle gerçekleşmektedir. Hz. Rasûlün, tedrîcilik yöntemini oldukça fazla tercih etmesi, bu durumu ispat etmektedir. Hz. Nebi, ilmi ilahi doğrultusunda ve kendi tercihleri bağlamında emredilen şeylerin tümünü birden insanlara ulaştırmamaktadır. Kısım kısım, insanların kavrayış ve yaşam tarzlarına uygun olarak ve ihtiyaca binaen vazifesini tebliğ etmektedir.

Nitekim Hz. Elçinin, bazı sahabilere Kur'ân ayetlerini toptan değil, on ayet okuyarak öğretmesi ve onların da kendilerine öğretilen bu ayetlerin gerekliliklerini güzelce kavramadan ve yaşamlarında yer ettirmeden diğer ayetleri öğrenmeye başlamadıkları rivayet edilmektedir. Hz. Rasûl, bu şekilde yaparak hem sahabilerin Kur'ân ayetlerini doğru bir şekilde öğrenmelerini, hem de öğrendikleriyle amelde bulunmalarını amaçlamaktadır.[129]

Hz. Nebi, bu şekilde gün geçtikçe insanlara yeni bilgiler öğretmekte ve ilahi hükümlerin kolaylıkla anlaşılmasını ve yavaş yavaş insanların hayatlarında yer edinmesini gözetmektedir. Yine, Hz. Ömer'in, "Kur'ân'ı beşer ayet öğrenin. Çünkü Cebrail, Hz. Peygamber'e (sav) Kur'ân'ı beşer beşer indirmişti." dediği rivayetlerde yer

---

Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2000, 1054; Ayverdi, III, 3076.

[128] Durmuş Arslan, *Metodolojik Yönden Kur'an'ın Tedriciliği,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), CÜSBE., Sivas 1999, 30.

[129] Mehmet Adıgüzel, "Kur'ân Öğretim Metotları ve Öğreticilik Vasıfları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2003, 19:198. Ayrıca bkz. Adıgüzel, "Kur'ân'ı Anlama Olgusu", *AÜİFD.*, Erzurum 2005, 24:79.

almaktadır.[130] Bu ve benzeri rivayetlerden anlaşılmaktadır ki Yüce Allah, bu yeni din için tedrîcilik yöntemini bazı konularda Hz. Nebi eliyle topluma tatbik etmektedir. Hz. Nebi'nin de Mekke ve Medine dönemlerinde tedrîcilik metedonu en etkin bir şekilde uyguladığı rivayetlerde yer almaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in 23 yıllık bir zaman dilimine yayılması ve yavaş yavaş indirilmesi, yine bu duruma işaret etmektedir. Özellikle katı putperestlik inancına sahip olan müşriklerin, cahiliyenin katı bir gelenek haline getirilen değerleri nedeniyle Mekke ve Medine toplumlarında, Kur'ân'ın tedrici olarak indirilmesi ve bireylerin yaşantıların yavaş yavaş değiştirilmesi gerekmekteydi.

Gerçekten Kur'ân'ı ve onun emirlerini inkâr edenlerin Kur'ân'ın bir defada indirilmesini belirten sözleri üzerine Kur'ân, *"Oysa biz onu, kalbine yerleştirmek için azar azar indirdik ve ağır ağır okuduk"*[131] beyanıyla yanıt vermektedir. Böylece Kur'ân'ın tedrici üslûbunun hikmetini beyan etmektedir. Kadı Beydâvi (ö.685/1286), "Bu ifade, müşriklere hiçbir fayda sağlamayan bir itirazdır. Zira Kur'ân'ın mucizeliği, ne toptan indirilmesiyle ve ne de tenziliyle bir farklılık arz eder. Kaldı ki ayetin devamında Kur'ân'ın bölüm bölüm indirilmesinin pek çok faydası da açıklanmaktadır."[132] demek suretiyle meseleye açıklık getirmektedir.

Kur'ân'ın bölüm bölüm nazil olmasının bazı hikmetlerinden söz edilmektedir. Bunlar arasından, müşriklerin eziyetlerine karşılık Hz. Peygamber'in kalbinin güçlendirilmesi, vahyin ona ağır gelmemesi, insanları alıştıra alıştıra şeri hükümlerin konulması, Kur'ân'ın ezberlenmesi, anlaşılmasının kolaylaştırılması ve Kur'ân'ın olaylar üzerine indirilmesi dikkatlere sunulmaktadır.[133]

Bunlarla beraber Kur'ân'ın, parça parça indirilmesindeki en temel hikmetin, muhataplar açısından kolaylıkla anlaşılmasını ve gönüllerinde yer edinmesini sağlamak olduğu çeşitli rivayetlerden anlaşılmaktadır. Özellikle dönemin insanlarının inanç sistemleri, ahlak seviyeleri ve yaşam tarzları göz önünde bulundurulursa, Kur'ân'ın yapılmasını veya yapılmamasını istediği buyrukların hepsini birden insanların benimsemesi, belki de birçoğu için kabul edilemez bir durum olacaktı.

---

[130] Süyûtî, *el-İtkân*, I, 102.
[131] İlgili ayetler için bkz. Furkân, 25/32; İsrâ, 17/106.
[132] Beydâvî, *Envâru't-Tenzil,* III, 277.
[133] Muhammed Ali Sâbûni, *et-Tibyân fî Ulûmi'l Kur'ân* (çev. Zeynel Abidin Tatlılıoğlu), Hanifiyye Yay., İstanbul 2006, 40-41.

Buhârî'nin (ö. 256/870) Hz. Aişe'den yaptığı rivayette bu durum şu şekilde aktarılmaktadır: "Kur'ân'ın ilk inen ayeti, içinde cennet ve cehennemin zikri geçen kısa sûrelerdir. İslam'a girenler artınca, helal ve haramla ilgili ayetler indi. Eğer ilk inen ayet 'içki içmeyin' ayeti olsaydı, 'biz asla içkiyi bırakmayız' derlerdi. Şayet 'zina etmeyin' dense idi, 'biz zinayı katiyen terk etmeyiz' derlerdi."[134] Hz. Aişe'nin bu sözlerinden tedrîci yöntemin, oldukça lüzumlu ve etkili olduğu anlaşılmaktadır. O halde Kur'ân'ın, mekkî ve medenî diye ayrılarak, farklı toplumlara farklı zaman ve üslûplarda seslenmesi, tedrîci metodun en güzel yansımalarındandır.

İnsanlar, farklı zihinsel, toplumsal, dinsel ve kültürel şartlara sahiptirler. Bu açıdan Kur'ân'ın sesleneceği toplumun, yapısını bilmesi ve ona göre bir üslûp tercih etmesi lazımdır. Bu bağlamda kişileri tanımadan, onların düşüncelerini değiştirmek zor olacaktır. Dolayısıyla önce muhatap alınacakların, zihinsel ve psikolojik açıdan tanınmaları, hazır hale getirilmeleri, sonra emir ve nehiylerin tatkikinde azim ve sabırla hareket edilmesi gerekmektedir.

Yine muhteva açısından, Kur'ân'ın ilk nüzul sürecinde önce tevhid inancı, kıyamet ve ahiretle alakalı imanî hükümler tenzil edilmektedir. Böylelikle muhatapların günden güne değişmeleri amaçlanmakta ve ilahi emirlerin akıllarına ve kalplerine nakşedilmesine gayret edilmektedir. Daha sonra ibadet ve ahlakla alakalı hükümlerle kişilerin yaşamlarının, İslam'ın yüce ahlakıyla donatılmasına zemin hazırlanmaktadır. İnsan fıtratına en uygun öğretme ve öğrenme yöntemi olarak tedrîcilik, Kur'ân-ı Kerim'de en güzel uygulamasını gerçekleştirmektedir.

İnsanlığa rehber olan Kur'ân'ın, asırlar öncesinde kullandığı tedrici öğretme yöntemine karşılık gelen günümüzdeki kademeli öğrenme veya kolaydan zora doğru öğrenme ilkesi, bireylerin seviyelerine uygun olarak gerekli bilgilerin verilmesini tavsiye eden bir yöntemdir. İbn Cemâa'nın (ö.733/1333) da dediği gibi eğitimci, talebesinin özellikle terbiyesi, zekâ seviyesi ve öğrenme isteğine uygun şekilde ve kolay konuları öğretecek şekilde işe başlamalı ve ilk etapta onun seviyesini aşan bilgiler tercih edilmemelidir.[135] Kur'ân ahlakıyla ahlaklanan Hz. Nebi'nin, Rabbinin kendisine bildirdiği şekilde, insanlığı yavaş yavaş terbiye etmeye çalıştığı ve İslam'ın güzelliğini ilmek ilmek insanların gönlüne nakşettiği beyan edilnmektedir.

---

[134] Süyûti, *el-İtkân,* I, 102.
[135] M. Faruk Bayraktar, *İbn Cemaa'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler,* İFAV Yay., İstanbul 2009, 35.

Eşsiz üslûbuyla muhatapları etkileyen Kur'ân'ın, tedrici üslûbuyla nazil olan ayetleri fazla zorlanmadan kavramalarını, manalarını tefekkür etmelerini, emir ve nehiyleri benimsemelerini ve usanmalarına fırsat vermeden, tam ve net bağlılıkla Kur'ân'a sarılmalarını temin ettiği belirtilmektedir.

1.3.8. Hakikat ve Mecaz

Kur'ân'ın anlatım üslûplarından bir diğeri, hakikat ve mecazdır. Bu bağlamda Mekke döneminde kullanılan kelimelerin, gerçek anlamlar yanında, bazen mecazi anlamlarda da istismal edildiği görülmektedir. "Gerçeklik, bir şeyin aslı, esası ve öz niteliği" gibi anlamlara gelen hakikat, "Herhangi bir Kur'ân lafzının mecazi değil, aslî manasında kullanılması" olarak tarif edilmektedir.[136] Süyûtî, Kur'ân'daki hakikatlerin, "asıl manaları dışında herhangi bir mana taşımayan, bu nedenle ayetteki yerlerinde takdim ve tehir olmayan lafızlar"[137] olduğunu beyan etmektedir. Ona göre Kur'ân-ı Kerim'in çoğunluğunda hakikat içeren ayetler yer almaktadır.

Mecaz ise, "Gerçek anlamın kastedilmesine engel olan bir karine ve bir alakanın varlığı sebebiyle, kelime veya terkibin gerçek anlamı dışında başka bir anlamda kullanılması."[138] olarak tanımlanmaktadır.

Gerçek anlamıyla Kur'ân'da kullanılan kelimeler üzerinde herhangi bir anlaşmazlık bulunmamaktadır. Onunla beraber Kur'ân'da mecaz kelimelerin ifade ettiğinde İslam alimleri arasında ihtilaftan söz edilmektedir. Çoğu ulemâ, mecazi ifadelerin Kur'ân'da var olduğunu kabul etmektedir. Ancak İbn Huveyz Mendâd, İbnü'l-Kâss (ö.335/946) gibi bilginler, mecazın Kur'ân'da olamayacağını söylemektedirler. Zira onlar, mecaz ifadelerin yalan içerdiğini ve gerçek kelimelerle mesajını aktaramayan kimselerin, başvurdukları bir yöntem olduğunu iddia

---

[136] Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 80.
[137] Bkz. Süyûti, *el-İtkân,* II, 95.
[138] Fahruddin er-Râzi*, Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirayeti'l-Îcâz,* (thk. Bekri Emin), Beyrut 1985, 169. Ayrıca bkz. Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 180; Abdulhamit Birışık, "Mecâzü'l-Kur'ân", *DİA*., İstanbul 2003, XXVIII, 223; Necdet Çağıl, "Hakikat-Mecaz Kutuplaşması Bağlamında Kur'ân'da Temsili (Simgesel) Anlatım", *İslami İlimler Dergisi*, 8(1), 2013, 94.

etmektedirler. Böylece onlar, Kur'ân'ın bu gibi şeylerden uzak olduğunu açıklamaktadır.[139]

Ortaya atılan bu iddia ve şüphenin tamamen yersiz olduğunu belirten Süyûtî, dilde mecazî kullanımların gerekli olduğunu açıklamaktadır. Ona göre, Kur'ân'da mecaz anlam içeren ifadelerin olmaması demek, ondaki edebi güzelliğin ve hazzın büyük ölçüde yok olması demektir. Ayrıca ittifakla kabul ettiklerine göre belagat âlimleri, mecazın hakikatten daha beliğ olduğunu beyan etmektedirler. Yine onlar, Kur'ân'da hazif, takdim ve te'hir gibi diğer belâgi özellikleri, hep mecazî ifadeler olarak değerlendirmektedirler.[140]

"Etkin bir anlatım formu olan mecazın tüm kutsal metinlerde yer aldığı bir vakıadır. Öyle ki, mecaz bir bakıma kutsal metnin Aşkın olandan sonlu olana doğru düşey yönlü; tenzili seviyedeki açılımını bir şekilde mümkün ve müyesser kılan bir tezahür yapılanması ve bir konuşma figürü olarak karşımıza çıkmaktadır."[141]

Hitap ettiği toplumun dil özelliklerine ve zevkine uygun olacak şekilde indirilen Kur'ân'ın, teşbih, tasvir, telmih, mesel ve mecaz gibi edebi üslûplara yer vermesi oldukça doğal ve gerekli bir durumdur.[142] Kelamların en güzeli olan Kur'ân'ın mecazi ifadelere yer vermesinde hiçbir olumsuzluk yoktur. Çünkü mecaz, hem sözün edebi değerini hem de tesirini kuvvetlendirmektedir. Kur'ân'da mecazın olmadığını söylemek, onun edebi güzelliğini yok etmekle eş değer kabul edilmektedir.

Eşsiz üslûbuyla herkesi hayran bırakan Kur'ân, insanların alışık oldukları bu üslûbu en güzel şekilde işlemektedir. Özellikle Mekke döneminde indirilen ayetlerde, sıkça hakikatle beraber mecaz anlam içeren ifadeler kullanılmakta, hem kulağa hem de akla hitap eden manzaralar çizilmekte ve muhatapların düşünmeleri sağlanmaktadır. Bu dönemde yer verilen mecaza ve edebi sanatlara bakıldığında, çoğunlukla Allah'ın varlığı, birliği ve kudretinden söz edilmekte, ahirete imanla birlikte diğer iman esasları anlatılmaktadır. Konuyla alakalı örnekler vermek, meseleyi kavrama açısından daha uygun olacaktır. Bu bağlamda bir ayette, *"Görenle görmeyen, karanlıklarla aydınlık,*

---

[139] Detaylı bilgi için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 205-206; Süyûti, *el-İtkân,* II, 95; Birışık, "Mecâzü'l-Kur'ân", XXVIII, 223.
[140] Süyûti, *el-İtkân,* II, 95. Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 206; Birışık, "Mecâzü'l-Kur'ân", XXVIII, 224.
[141] Necdet Çağıl, "Kur'ân'da Temsili (Simgesel) Anlatım", 93.
[142] Bkz. Demirci, *Tefsir Usûlü*, 201; Birışık, "Mecâzü'l-Kur'ân", XXVIII, 223.

gölge ile sıcak bir olmaz. Dirilerle ölüler de bir değildir. Allah dilediğine elbette işittirir; ama sen kabirdekilere de işittirecek değildin!"[143] denilmektedir. Ayette inanan ve inanmayan insanlar, en güzel anlatım şekliyle tanıtılmaktadır.

Ahirete inanmayanların trajik durumları, şöyle tanıtılmaktadır. Bir ayette, *"Bu gününüzle karşılaşmayı unuttuğunuzdan dolayı tadın azabı. Biz de sizi unuttuk. Yaptıklarınıza karşılık ebedi azabı tadın."*[144] Bu ayette Allah'a nispet edilen unutmanın, gerçek anlam dışında "terk etme ve bırakma" anlamlarında kullanıldığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Kıyamet ahvalinden söz eden bir ayette, *"Onlar Allah'ın kadrini hakkıyla takdir edemediler. Oysa kıyamet günü dünya, bütünüyle O'nun avucundadır; gökler de sağ eliyle dürülüp bükülmüştür. O, onların şirk koşmakta olduklarından münezzeh ve yücedir."*[145] denilmektedir. Buradaki Allah'ın avucu ve eli gibi ifadelerle yer, gök ve tüm mahlûkatın yalnızca Allah'ın kudret ve hâkimiyetinde olduğu ve ebediyen Allah'ın hükümdarlığının devam edeceği kastedilmektedir.[146]

Cenab-ı Hak, bu ifadelerle, hem Kur'ân'daki mükemmel özel sanatlarını en üst seviyede icra etmekte, hem de insanların dikkatlerini Kur'ân üzerine çekerek düşünmelerini sağlamaktadır. Özellikle Mekke döneminde söz sanatlarında en güzel eserleri icra ettiklerini söyleyen o müşriklere karşılık, yine onların kullandıkları edebi sanatlardan daha güzeliyle Allah, Kur'ân'da cevap vermektedir. Bu bağlamda onları da bir benzeri konusunda aciz bırakmaktadır. Hem tasvir, istiare ve mecaz gibi edebi sanatları icra ederek eşsizliğini bir kez daha kanıtlamakta, hem yer verdiği zıt ifadeler ile insanların doğruyu yanlıştan ayırmasını sağlamaktadır. Böylece mesajların kalıcılığına katkı vermektedir.

1.3.9. Karşıtlık

Anlamca birbirinin karşıtı olan sözcükler arasındaki özelliğe zıtlık veya tezat denilmektedir. Bir hususu açıklamak ve bütün yönleriyle ortaya çıkarmak gayesiyle karşıt düşüncelerin birlikte kullanılarak aktarıldığı yönteme de karşıtlık sanatı

[143] Fâtır, 35/19-22.
[144] Secde, 32/14.
[145] Zümer, 39/67.
[146] Seyyid Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, trc. Heyet, İnsan Yay., ts. V, 121.

denmektedir. Burada zıtlık demekle, sadece iki tezat kavramının beraber zikredilmesi kastedilmemektedir. Aslında zıtlık, demek zıt düşünceyi ifade eden kavramlarla iki farklı ve birbirine zıt düşüncelerin anlatılması demektir. Yani tezat, kavramların zıtlığına değil, düşüncelerin zıtlığına odaklanmaktadır.

Tüm edebi metin türlerinde genelde konular zıtlık içinde bir anlatım üslûbuyla işlenmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de de meseleleri daha iyi açıklamak, konuları tüm boyutlarıyla değerlendirmek için diğer anlatım üslûplarıyla beraber zıt ifade ve konulardan yararlanılmakta, konuları karşıtıyla anlatım üslûbu benimsenmektedir.

Bu çalışmada, mekkî sûrelerde bazı konuların karşıtıyla işlenmesine odaklanıldığından, diğer bölümde daha detaylı bir şekilde bu konu irdelenmekte ve örnekler üzerinden konuyu açıklamaya gayret edilmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle mekkî sûrelerinin lafız ve muhteva özellikleri detaylı bir şekilde ele alınmakta ve mekkî sûreler tanıtılmaktadır. Akabinde, Kur'ân'daki üslûp özellikleri, bilhassa mekkî sûreler ışığında aktarılmakta ve Kur'ân'ın eşsiz üslûbu bir kez daha gözler önüne serilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, ilk olarak karşıtlık üslûbu üzerinde durularak Kur'ân'da zikredilen bazı karşıt konuların yorumları yapılmaya gayret edilecektir. Bu bağlamda, karşıtlık üslûbunun gayesi ve muhataplar üzerindeki tesiri aktarılacaktır. En nihayetinde, bazı karşıt konular içeren sûrelerin yorumları, Kur'ân'ın karşıtlık üslûbu ışığında ele alınarak Kur'ân'a daha iyi vakıf olabilme yolunda gayret edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

MEKKÎ SÛRELERDE KONULARIN KARŞITIYLA ANLATIM ÜSLÛBU

2.1. KUR'ÂN'IN KONULARI KARŞITIYLA ANLATIMI

Yüce kitabımız Kur'ân, iletişimini toplumun lisanıyla iletişimini kurmakta ve iletilerini dilsel bir yolla muhatap aldığı kişilere aktarmaktadır. İlk muhatapların Arap lisanı ile konuşmasından dolayı, Kur'ân'ın da Arapça indirilmesi oldukça doğal bir durumdur. Bir ayette *"Biz onu anlayasınız diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."*[147] buyrulmaktadır. Rabbimizin toplumun kullandığı dille ilk muhataplarına mesajlarını iletmesi, Kur'ân'ın anlaşılmasını ve benimsenmesini kolaylaştırmaktadır. Çünkü başka bir dille indirilmesi, Kur'ân'ın ilk muhataplarının vahyi anlamasını zorlaştıracak ve hatta itirazlar meydana gelecektir. Nitekim bu duruma işaret eden bir ayette, *"Şayet biz onu, yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Ayetlerinin açık seçik ve anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arab'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi?' De ki: O, inananlar için bir rehber ve şifadır. İnanmayanların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'an onlara kapalıdır."*[148] buyrulmaktadır.

Bir çok dilde de olduğu gibi, Arapçanın da kendine özgü bazı dilsel özellik ve kuralları mevcuttur. Kur'ân, nazil olduğu toplumun kültürel, sosyal ve dilsel özelliklerine uygun olarak tenzil edilmekte ve benzersiz bir üslûbun yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân'ın eşsiz üslubunun bir inikâsı da zıt ifadelerle karşıt konuları muhataplarına anlatmasıdır.

Bir hakikati daha anlaşılır hale getirmek için zıddı olan yanlışı da detaylı bir şekilde açıklamak gerekir. Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim, bu üslûbu en güzel şekilde kullanmakta ve böylece hakikatleri insanlığa ulaştırmaktadır. Konuların tek düze anlatılması yerine, çeşitli anlatım teknikleri kullanılarak aktarılması, Kur'ân'ın edebi yönünün ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Rabbimiz, muhatap aldığı toplumun bütün psikolojik özelliklerine uygun bir lisan ve üslûp tercih etmektedir. Mekkî sûrelerde anlatılan bazı konuların, sürekli karşıtlarıyla

---

[147] Yûsuf, 12/2.
[148] Fussilet, 41/44.

beraber takdim edildiği görülmektedir. İnsanın fıtratında var olan karşıt duygu, düşünce, anlayış ve hareketlerden yola çıkılarak onda birlikte bulunabilecek iyilik-kötülük, cömertlik-cimrilik, adalet-zulüm ve ihlas-riya gibi zıtlıklar, Kur'ân'da bazen aynı pasajda işlenmektedir. İnsanda var olan ve olabilecek bu farklılıkları veya karşıtlıkları, ona hitap eden Kur'ân'ın ele alması, bu manada oldukça tabii bir durumdur.

Anlamca birbirinin zıddı olan kelimelere *karşıt* kelimeler denilmektedir. Kur'ân'da karşıtlık ifade eden çeşitli kelimeler kullanılmakla beraber genel manada bu özelliği, anlam açısından kapsayan tezat kavramı daha çok kullanılmaktadır.

Birbirine zıt iki ögenin bir sözde, biz dizede veya beyitte bir araya getirilerek zikredilmesine tezat denilmektedir.[149] Tezadı, "Mücâveretu'l- ezdâd" yani zıtların yan yana gelmesi adıyla ilk defa terim anlamında ele alan ve onu "Bir şeyle zıddını aynı sözde birleştirmek" diye tanımlayan kişinin Ebu'l- Abbâs Sa'leb (ö. 291/904) olduğu hatırlatılmaktadır.[150] Tezat, edebiyat, belagat, resim ve diğer çeşitli alanlarda insanların tercih ettikleri önemli anlatım üslûplarındandır. Tezat kavramına en yakın anlamda kullanılan kelimelerden biri tıbâk ve diğeri mukâbele sanatlarıdır. Günümüzde mana bakımından tezat terimine denk gelen pek çok kelime telaffuz edilmekle beraber daha çok karşıtlık kelimesi tercih edilmektedir.

Yüce Allah, insanın kavrama kabiliyetini, karşıtlar üzerine bina ettiğini beyan etmektedir. Bu sebepledir ki yaratılan varlıkların karşıtı bulunmakta ve her şey, karşıtıyla değer bulmaktadır. O yüzdendir ki Kur'ân'da her daim iyinin güzelliği kötünün çirkinliğiyle, imanının yüceliği de küfrün aşağılığıyla birlikte anılmaktadır.

Meselelerin özünü kavramak için, zıddına yönelmek gerektiği bilinmelidir. Nasıl ki geceyi bilmek için gündüzü bilmek lazımsa, siyahı tanımak için beyazı tanımak gerekiyorsa, bunlar gibi aklı ikna etmek için de karşıtlığa başvurmak oldukça önemli görülmektedir. Bir husus, karşıtıyla anlatıldığında mananın daha açık bir şekilde ortaya çıkacağı ve güzelliğinin daha iyi anlaşılacağı fikri, bu sanatın fazlasıyla tercih edilmesini sağlamaktadır.

---

[149] İsmail Durmuş, "Tezad", *DİA*., İstanbul 2012, XLI, 58.
[150] Bkz. Durmuş, "Tezad", 59.

2.1.1. Karşıtlık İfade Eden Kelimelerin Lügat ve Istılah Manaları

Zıdd kökünden türetilen ve tefâül babından mastar olan *tezâdd* kelimesi, "aykırı, ters, birbirine zıt olma ve iki şeyin birbirine aksi olması"[151] gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelime edebi bir terim olarak, "anlamca birbirine zıt olan kelimeleri bir arada kullanma sanatı"[152] diye tarif edilmektedir. *Ezdâd* şeklinde çoğulu yapılmaktadır. İsfahânî (ö. 502/1108) eserinde *zıdd* kelimesini, "Aynı cinsten olan, her biri özel nitelikleri itibariyle diğerine aykırı bulunan ve birbirlerinden olabildiğince uzak olan iki şeydir." diye tanımlamaktadır. O, bu tanıma hayırle şer ve siyahla beyaz örneğini vermektedir.[153] Lügavi (ö. 351/962) ise bir şeyin karşıtının, onu olumsuz yapanlar olduğunu belirterek, her karşıt iki şeyin farklı, her farklı olanın da zıt olabileceği yorumunu yapmaktadır.[154]

Tezad kelimesiyle benzer anlamda kullanılan *tıbâk* sözcüğü, "d-b-g" kökünden türeyen bir kelimedir. Sözlükte, "iki şeyi birbirine eşit hale getirmek, aynı hizaya getirip yapıştırmak ve bir şeyi diğerine uygun hale getirmek"[155] gibi anlamlara gelmektedir. Kelimeye diğer bir açıdan bakan İsfahânî (ö. 502/1108), tıbâk kavramının, *"Yedi göğü kat kat yaratan O'dur."* ayetinde olduğu gibi bazen "üst üste konulan şey" için, bazen de "başkasına uygun olan şeyi" ifade etmek için kullanıldığını belirtmektedir.[156] Çeşitli tanımları yapılan tıbâk kavramı, gerek gerçek gerekse mecazi anlamda, aralarında zıtlık bulunan kelimelerin bir ibarede uyumlu bir biçimde yer alması diye tarif edilmektedir.[157]

Tezat ve tıbâk kelimeleriyle anlam açısından benzerliği olduğu ileri sürülen bir diğer kelime, *mukâbele* sözcüğüdür. Sözlükte "yüz yüze gelmek ve iki şeyi birbiriyle karşılaştırmak" manalarına gelmektedir. Terim olarak mukâbele, "Bir söz arasında

---

[151] Şemsettin Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî,* 411; Ferit Devellioğlu, 1105.
[152] İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, III, 3155.
[153] el-İsfahâni, *el-Müfredât,* 581.
[154] Ebu't-Tayyib Abdulvâhid b. Ali el-Lügavî, *Kitabu'l-Ezdâd fî Kelami'l-Arab,* (thk. İzzet Hasan), Dımaşk, 1963, 17-18.
[155] İbn Manzur, X, 209; Bedevi Ahmed Tabane, *Mu'cemu'l-Belagati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Menâre, Cidde 1988, 363; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 316.
[156] İsfahânî, *el-Müfredât,* 598; Mülk, 67/3. Ayrıca bkz. Necdet Çağıl, " 'Tıbak' (Tezat) Sanatı Bağlamında Kur'ân'da Optimizm", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 2017:48, 22.
[157] Ali Bulut, *Belâgât-i Müyessera Meâni-Beyân-Bedi'*, İFAV. Yay., İstanbul 2019, 150; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü,* 316; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, III, 3159.

geçen iki veya daha fazla unsurdan sonra her birinin karşıtını yahut ilgilisini sırasıyla zikretmek" şeklinde tarif edilmektedir.[158]

Mukâbele sanatındaki edebi güzelliğin temel unsuru, karşıt yahut birbiriyle uyuşan manalar arasındaki dizimin ahengidir. Ancak belagat âlimleri tarafından mukâbelenin en çok kabul gören yönü, onun tezat kelimeleri içermesinden kaynaklı güzelliği ortaya çıkarmasıdır. Bu sanatın, tezad sanatından farklı yönü ise tezadda iki karşıt öğenin bulunması yeterli iken, mukâbelede dört karşıt unsurun bir ifadede yer alması suretiyle bu edebi sanat gerçekleşmektedir.[159]

Çağdaş belagat müelliflerinden Ahmet Matlûb, bu sanat için en münasip ismin tezat olduğunu söylemekte, Ziyâeddin İbnü'l-Esir (ö.637/1239), mukâbele adlandırmasında bulunmaktadır. Kadim belagat yazarları ise açıklaması yapılan bu sanatı, çoğunlukla mutâbakat ve tıbâk şeklinde isimlendirmektedir.[160]

Konuya misal teşkil etmesi açısından şu ayetlere bakılabilir. Bu bağlamda ayette, *"Görmeyenle gören, karanlıkla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz. Dirilerle ölüler de bir değildir. Allah dilediğine elbette işittirir; ama sen kabirdekilere de işittirecek değilsin."*[161] denilmektedir. Bu ayetlerde yer alan gören-görmeyen, karanlık-aydınlık, diri-ölü gibi zıtlıklarıyla verilen karşılaştırılmalı örneklerden olumlu olanlar iman sahiplerini ve doğru yolu, olumsuz olanlar inkârcıları ve dalâlet yolunu temsil etmektedir. Yüce Allah, sıraladığı bu karşıt kelimelerle mükemmel bir üslûbu gözler önüne sermekte, olumlu ve olumsuz hasletleri bir arada zikrederek, muhataplarına doğru ile yanlışı birbirinden ayırt etmede bir açıklık getirmektedir.

Konu bağlamında Leyl sûresinde, *"Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye; aydınlandığında gündüze… Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa; bunların güzel karşılığına da inanırsa; biz onu işin kolayına yönlendiririz. Ama kim cimrilik eder, kendisiyle yetinirse; güzel karşılığı da yalan sayarsa biz onu zahmet yoluna yönlendiririz."*[162] diye buyrulmaktadır. Bu ayetlerde, cömertlik ve cimrilik kelimeleriyle en güzel sanat icra edilmekte, ayetin muhataplarında farkındalık

[158] Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü,* 202.
[159] İsmail Durmuş, "Mukabele" *DİA.*, İstanbul 2006, XXXI, 101.
[160] Durmuş, "Tezad", 58.
[161] Fâtır, 35/19-21.
[162] Leyl, 92/1-2, 5-10.

oluşturulmakta ve onlara olumsuzun karşılığında olumlu hasletler sıralanarak doğru yol gösterilmektedir.

Bir diğer ayette, *De ki: "Ben de tıpkı sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın sadece bir ilah olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbe kavuşmayı bekliyorsa dünya ve ahirette yararlı iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."*[163] denilmektedir. Bu ayette, Allah'ın birliği yani tevhid ilkesi *vahid* kelimesiyle, zıddı olan şirk *yüşrik* kavramıyla zikredilmektedir. Burada, Kur'ân'ın asıl gayesi olan yalnızca Allah'a iman edilmesi gerektiği bildirilmekte ve tevhide davet yapılmaktadır. Hatta Seyyid Kutub (1906-1966), tefsirinde ayetin sonu ile alakalı şu ifadelere yer vermektedir: "İşte ulu buluşmaya gitmek için gerekli olan geçiş vizesi budur. Allah'ın tek ilah olduğu ile başlayan Kehf sûresi, basamak basamak derinleşen, gittikçe kapsamlı hale gelen bu melodilerle son bulmaktadır. En sonunda yer alan bu kapsamlı ve derin melodi ise, büyük inanç korosundaki diğer nağmelerin etrafında yoğunlaştığı asıl mesaj işlevini görmektedir."[164]

Misal verilen bu ayetlerde, gerek gerçek anlamlarda, gerekse mecazi anlamlarda yer alan karşıt konularla Allah, muhataplarına en güzel üslûpla seslenmekte ve onlara doğru yolu seçmeleri için karşılaştırmalar sunarak düşünme yolu açmaktadır.

Şunu belirtmek lazım ki, bu çalışmada, yukarıda sıralanan kelimelerle aynı anlama gelen ve günümüzde daha yaygın olarak kullanılan **karşıt** veya **zıt** kelimeleri kullanılmaktadır. Ayrıca çalışmada, kelimeler üzerinde durulmaktan ziyade, konu içerikli araştırma yapılmakta ve anlam açısından birbirine zıt olan konuların mekkî sûrelerde nasıl işlendiği açıklanmaktadır.

2.1.2. Kur'ân'da Karşıt Anlatımın Çeşitli Şekilleri

Kur'ân'ı Kerim'de konuların karşıtı olan konuyla anlatımı farklı şekillerde tezahür etmektedir:

1. Zıt olan konular, aynı ayet içerisinde yer almak suretiyle karşıtlık sanatı gerçekleşmektedir. Bu bağlamda bir ayette *"Muhakkak ki her güçlükle beraber*

[163] Kehf, 18/110.
[164] Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân,* (çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu), Dünya Yay., İstanbul 1991, VII, 143.

bir kolaylık vardır."[165] buyrulmaktadır. Bu bağlamda güçlük ve kolaylık kelimeleri anlam açısından birbirinin zıddı olarak aynı ayette yer almaktadır. Müellif Kutub eserinde bu ayeti şöyle açıklamaktadır: "Hakikaten tüm güçlükler, kendisine eşlik eden ve onu terk etmeyen bir kolaylıkla beraber bulunmaktadır. Ve gerçekten bu senin karşılaştığın zorlukta da kendisini belli etmektedir. Çünkü yüklendiğin bu hususlar ağır gelince, senin göğsünü açtık ve sırtını çökerten yükün hafifledi. Böylece Rasulullahın yüklendiği zorluğa, beraberinde kolaylık eşlik etmekte ve ağırlığı giderilmektedir. Hakikaten bu, gerçekliği pekiştirilmiş bir durumdur. Yüce Allah, bu pekiştirmeyi kolaylık ve zorluk kelimelerini zikrederek tekrarlamaktadır."[166]

2. Anlamca karşıt olan konular, peş peşe sıralanan ayetlerde yer almak suretiyle bu üslûp gerçekleşmektedir. Örnek olarak bir ayette*, "İnsana gelince, Rabbi ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda, 'Rabbim bana ikram etti' der (mutlu olur). Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise 'Rabbim beni önemsemedi' der (mutsuz olur)."*[167] denilmektedir. İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), ayetteki *insan* kelimesiyle kastedilenin özelde Utbe b. Rebia olmakla beraber, aynı zamanda Mekke müşrikleri ve tüm insanları kapsadığını bildirmekte, nimetlerin azaltılması ve rızkın artırılması hususunda, Rablerini böyle değerlendiren insanlara hitap edilmektedir yorumunda bulunmaktadır.[168] İlk ayetteki nimetlere boğmak ve ardındaki ayetteki rızkı daraltmak ifadeleri arasında, anlam açısından karşıtlıktan yararlanılarak, insanın çok fazla nimete eriştiğinde onların bir hikmet üzere ona bahşedildiğini, hamd etmesi gerektiği anlatılmaktadır. Yine rızkı azaltıldığında, bu durumun da bir hikmete binaen teşekkül ettiğini ve sabretmesi gerektiğini bilmesi anlatılmaktadır. Kur'ân, tercih ettiği bu üslûpla iki yolu da muhataplarına sunmakta ve doğru seçimi yapmaları hususunda bir nevi farkındalık oluşturmaya çalışmaktadır.
3. Bazen karşıt konulara tek bir sûre içerisinde aynı konu kapsamında zikredilen ayet grupları içerisinde değinilmektedir. Bu bağlamda bir ayette *"...O sarp yol*

[165] İnşirâh, 94/5. Ayrıca bkz. Hicr, 15/50; İsrâ, 17/11; Furkân, 25/70; A'lâ, 87/7.
[166] Bkz. Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân,* X, 506.
[167] Fecr, 89/15-16. Ayrıca bkz. Kasas, 28/71-72; Rûm, 30/14-16; İnfitâr, 82/13-14; Burûc, 85/10-11.
[168] İsmail Hakkı Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri,* trc. Heyet, Damla Yay., İstanbul 2012, X, 31-32; Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân,* X, 474-475.

nedir, bilir misin? Köle azat etmektir. Veya bir kıtlık gününde akrabalığı olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır. Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve acımayı öğütleyenlerden olmaktır. İşte bunlar hakkın ve erdemin yanında olanlardır. Ayetlerimizi inkâr edenler ise batılın ve erdemsizliğin yanında olanlardır. Onların hakkı, üzerlerine kapatılmış bir ateştir"[169] denilmektedir. Beled sûresinin bu son ayetlerinde Allah, o sarp yokuşun büyüklüğünü açıklamak değil, kendi katındaki önemini belirterek ne kadar emek ve çile isterse istesin insanoğlunu buna yönlendirmektedir.[170] Hemen akabindeki ayetlerde ise dinin güzel ahlakının gereği olan ve yapılması istenen erdemli insan davranışları sıralanmakta, Allah'ın buyurduğu yol üzere olanların kurtuluşa ereceği belirtilmektedir. Ayetin sonunda ise karşıtı olan inkâr edip dalâlet yolunda yürüyen insanların, bunlardan mahrum kalıp cehenneme gidecekleri anlatılmaktadır. Genel olarak sûrenin özellikle son ayetlerinde hidayet ve dalâlet yolunda olan insanlar, mukayese edilerek anlatılmaktadır.

4. Bazen de farklı iki sûre içerisinde zıt konular yer almak suretiyle bu üslûp icra edilmektedir. Kur'ân'da art arda yer alan Mâûn ve Kevser sûrelerini, bu duruma örnek göstermek mümkündür. Zira Mâûn sûresinde, Allah korkusu olmayan, kendisi bizzat hayır ve hasenat yapmadığı gibi başkalarını da bu hususta teşvik etmeyen, insanlara yardımı esirgeyip cimrilik eden, ibadetlerinde gösteriş yolunu tutan insanlar ve onların akıbeti anlatılmaktadır. Buna mukabil Kevser sûresinde, Rabbi için samimiyetle ibadet eden, infakta bulunan, gösterişten uzak olan kişiler ve kazanacakları mükâfat Hz. Nebi örnekliğinde işlenmektedir.

2.1.3. Kur'ân'da Karşıt Anlatımın Gaye ve Etkileri

Kur'ân'da farklı şekillerde tezahür eden bu mükemmel üslûbun, çeşitli gayeleri de bulunmaktadır. Kur'ân'da konuların yalın bir biçimde değil, karşıtlarıyla beraber zikredilmesinin en önemli amacı, muhataplara teşvik ve tehdit noktasında tesir etmektir. Emredilen güzel hasletle beraber nehyedilen kötü hasletin birlikte zikredilmesi, yapılan

[169] Beled, 90/12-20.
[170] Bkz. Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân,* X, 483.

işin sorumluluğunun kişiye ait olduğunu bildirmekte ve ödülle beraber cezanın da gelebileceği hususunda kişileri düşündürmektedir. Kur'ân, kişilerin tercihlerine müdahale etmeden, onlara doğru yolu göstermekte ve muhataplarını kötü akıbetten uzaklaştırmaya yardımcı olmaktadır.

Karşıt ifadelerin art arda sıralanmasının diğer bir gayesi olarak insanlar, topluluklar veya nesneler arasındaki farklılığa dikkat çekmek olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda bir ayette, *"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?..."*[171] denilmekte, diğer bir ayette *"...karanlıkla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz..."*[172] buyrulmaktadır. Böylece muhatapların dikkatleri farklılıklara çekilmektedir.

Yine bu üslûb sayesinde muhataplar, olumlu ve olumsuz durumlar karşısında dengede tutulmaktır. Kur'ân'ın iman edenlere rahmeti, inkâr edenlere de azabı sunması, Allah'ın insanları havf ve reca arasında dengede tutmaya çalıştığını göstermektedir. Örneğin bir ayette *"Ehl-i kitaptan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, içinde ebedi olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte halkın en kötüleri onlardır. İman edip dünya ve ahireti için yararlı işler yapanlara gelince, halkın en hayırlısı da onlardır."*[173] denilmektedir. Kur'ân, insanları müjde ve uyarıyla dengede tutmaya çalışmakta ve bunu yaparken de karşıt ifadeleri kullanmaktadır. Sadece olumsuz anlam ifade eden kelimelerin kullanılması, muhatapları ümitsizliğe ve korkuya sürüklerken, sürekli olumlu hasletlerden bahsedilmesi de insanları rehavete düşürmektedir. Noksansız yaratan Rabbimiz, yarattığı mahlûkatı da en iyi bilen olduğundan, fıtrata ve psikolojiye en uygun üslûpla insanlara seslenmektedir.

Muhatapların aklıyla beraber duygularına hitap etmek ve Kur'ân'ın mükemmel edebi ve sanatsal yönünü ortaya çıkarmak gayesiyle Kur'ân'da karşıt anlam içeren kelimeler ve üslûp kullanılmaktadır.

Bu gayeler doğrultusunda, karşıtlık üslûbunun muhataplar üzerindeki etki ve faydalarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

---

[171] Zümer, 39/9.
[172] Fâtır, 35/19.
[173] Beyyine, 98/6-8.

1. Bir amaç uğruna farklı konuların aynı anda zikredilmesi, muhatabı tefekküre yönlendirmekte, zihin yeteneklerini geliştirmekte, meseleleri yargılama ve değerlendirme imkânı sağlamaktadır.
2. Muhatapların doğru veya yanlış bildikleri meseleleri gözden geçirmesine, araştırma yapmalarına ve pekiştirmelerine imkan vermektedir.
3. Muhatapların, mukayese edilen karşıt mevzulardan yola çıkarak kendi kişisel yaşamları arasında ilişki kurmalarına vesile olmaktadır.
4. Muhatabın dikkatinin özellikle benimsetilmeye çalışılan bir kavram grubu üzerinde yoğunlaştırılmasına yardımcı olmaktadır.
5. Olumlu ve olumsuz hasletlerin birlikte zikredilmesi, tercihi muhataba bırakırken doğru seçim yapabilmesi noktasında da oldukça önemli bir etken olmaktadır.
6. En önemlisi bu üslûpla Kur'ân'ın eşsiz anlatımı ve üstün vasıfları bir kez daha gözler önüne serilmektedir.

Bu bağlamda mekkî sûrelerde çoğunlukla yer verilen karşıt konulardan bazılarının şunlar olduğunu ifade etmek mümkündür: Tevhid ve şirk, iman ve küfür, hidâyet ve dalâlet, hasene ve seyyie, ma'ruf ve münker, adâlet ve zulüm, hayır ve şerr, rahmet ve azap, dünya ve âhiret, cömertlik ve cimrilik, ihlas ve riya, ebrar ve füccar, ilim ve cehâlet, sevap ve günah, nûr ve zulmet, takvâ ve fücûr, ödül ve ceza, cennet ve cehennem.

Buraya kadar mekkî sûreler ışığında, karşıtlık üslûbuyla alakalı gerekli bilgiler aktarılmaktadır. Çalışmanın diğer kısmında, bazı karşıt konuların, mekkî sûrelerde nasıl ifade edildikleri ve bu bağlamda zikredilen ayet ve sûre örnekleri ele alınmaktadır.

2.2. MEKKÎ SÛRELERDE BAZI KARŞIT KONULARIN YORUMLARI

2.2.1. Tevhid ve Şirk

Kur'ân-ı Kerim'in kullandığı karşıt anlatım üslûbunun en önemli iki zıt konusu, tevhid ve şirktir. Tevhid ve şirk, Kur'ân'da muhataplara öncelikli olarak verilmeye çalışılan ve Mekkî sûrelerde ağırlıklı olarak ele alınan konuların başında gelmektedir. İlk muhataplar, cahiliye batağında yaşayan, her türlü kötü ahlaki davranışları barındıran

ve Allah inancına sahip olduklarını söylemekle beraber başka ilahlar edinen insanlar olduğundan, gelen mesajların da bu doğrultuda olması gerekmektedir.

Arapça "ve-ha-de" kökünden türeyip te'fil babında mastar olan tevhid sözcüğü, "bir şeyin tek olduğuna hükmetme, bir şeyi birleme ve tek olma" gibi manalara tekabül etmektedir.[174] Istılahta, Allah'ın bir olduğunun, eşi ve benzeri bulunmadığının, her türlü eksiklikten münezzeh olduğunun bilinmesi ve kabullenilmesi anlamlarına gelmektedir.[175] Gazzâlî (ö. 505/1111), tevhidi "Kişinin her şeyin sebepleri yaratan Allah'tan olduğunu bilmesi, vâsıtalara iltifat etmemesi, vâsıtaların bir hükmünün olmadığına inanmasıdır."[176] demek suretiyle açıklamaktadır.

O halde tevhid, her şeyin mutlak sahibinin Allah olduğunu bilmek ve O'nun hiçbir şeye denk düşmediğini kabul etmek demektir. Bu bağlamda kulluğun yalnızca O'na yapılması gerektiğini bilmek ve bu doğrultuda yaşam sürmektir. Tevhid inancı üzere olanlara *muvahhid* denmektedir. Onlar, insanın yaratılışında var olan bu inançla, Allah'ın sonsuz kudret ve yüceliğine sığınmakta ve yaşamlarına yön vermektedirler.

Tevhid inancının insanın yaratılışında var olduğunu Allah ve O'nun Resûlü ile öğrenmekte ve tasdik etmekteyiz. Bu hususla alakalı bir ayette *"O halde seni Hanif olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz, işte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."*[177] denilmektedir. Yine bu bağlamda bir hadis-i şerifte, "*Her doğan ancak fıtrat üzerine doğar. Bundan sonra anası, babası onu Yahudi yaparlar, Hıristiyan yaparlar, Mecusi yaparlar…"*[178] buyrulmaktadır. Bu ayetten ve Hz. Rasûlün hadisinden, insanlardaki dine inanma hissinin fıtrî olduğu ve her insanın mutlaka bir ilaha inanma ve sığınma ihtiyacı ile donatıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim insanın tüm

---

[174] İbn Manzur, III, 447-450; Ya'kub b. Muhammed el-Firûzâbâdi, *el-Kamûsu'l-Muhît*, Beyrut: Müessetü'r Risale, 2005, 324; Mevlüt Özler, "Tevhid", *DİA*., İstanbul 2012, XLI, 18; İsfahâni, "vhd" mad., *el-Müfredât*, 994; Bekir Topaloğlu - Yusuf Şevki Yavuz - İlyas Çelebi, *İslam'da İnanç Esasları,* Çamlıca Yay., İstanbul 2019, 69.

[175] İsmail Râcî Fârûki, *Tevhid,* çev. Dilaver Yardım, İnsan Yay., İstanbul 2006, 63; Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları,* İFAV. Yay., İstanbul 2013, 45; Mevlüt Özler, 18; Bekir Topaloğlu ve Diğerleri, *İslam'da İnanç Esasları,* 73-75; Ayverdi, *Türkçe Sözlük*, III, 3152.

[176] Huccetü'l-İslâm Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûm'id-Dîn,* çev. Sıtkı Gülle, Huzur Yay., İstanbul 2012, I, 169.

[177] Rûm, 30/30.

[178] Ebu'l Hüseyin Muslim b. Haccac el-Kuşeyri en-Nisâburî, *Sahih-i Muslim ve Tercemesi,* (trc. Mehmed Sofuoğlu), İrfan Yay., İstanbul 2014, I, 133-134.

benliği ile inanıp kabullenmek istediği bu fıtri inanç ise tek bir ilahın varlığını kabul eden tevhid inancıdır.

Kur'ân mesajlarının özünü oluşturan tevhid, insanın yaratılış gayesine ulaşmasında ve hayatına yön tayin etmesinde en önemli unsurdur. Mahlûkatın yaratılış gayesi ve vazifesi, kâinattaki düzen ve ahenk, Allah'ın varlığı ve birliği ile anlam kazanmakta ve akıllara hitap edebilmektedir. Aksi takdirde ne yaratılıştaki gaye, ne kâinattaki düzen karşılık bulamazdı.

Tevhid inancına sahip olmak, sadece Allah'ın varlığını ve kâinatı yarattığını kabul etmek demek değildir. Eğer öyle olsaydı, cahiliye toplumundaki müşrikler de Allah'a inandıklarını söylemekte ve onun yarattığı şeyleri kabul etmekteydiler. Ancak Yüce Allah'a sıfatlarında ortaklar getirmekteydiler. Kur'ân, müşriklerin bu eğilimini açıklamaktadır. Bir ayette *"Biz bunlara sırf bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz."*[179] denilmektedir. Bu bağlamda tevhid demek, *"La ilahe illallah"* yani Allah'tan başka ilah yoktur demektir. O'ndan başka yaratıcı, kulluk etmeye layık, nimet ve ihsanları ile kâinatı donatanın olmadığını kabul etmek demektir.

Yüce Allah, gönderdiği tüm elçilerin tevhid inancını tebliğ vazifesi ile görevlendirildiğini ve asıl amacın Allah'ın varlığını ve birliğini ulaştırmak olduğunu Kur'ân'da buyurmaktadır. Bu bağlamda ayette *"Hâlbuki biz, senden önce gönderdiğimiz peygamberlerin tümüne bir mesajı ısrarla ilettik; o da şu: 'Benden başka ilah yok, o halde yalnız bana kulluk edin.' Ama onların arasından yine rahman çocuk edindi diyenler çıktı…"*[180] denilmektedir.

İslam âlimleri, Kur'ân ayetlerinden yola çıkarak tevhidi, rubûbiyet tevhidi, ulûhiyet tevhidi ve isim ve sıfatların tevhidi olarak üç kısımda ele almaktadırlar.[181]

Rubûbiyet Tevhidi: Tüm kâinatın ve mahlûkatın yaratıcısının Allah olduğunu ve O'nun denginin bulunmadığını tasdik etmek demektir. Bu bağlamda bir ayette

[179] Zümer, 39/3.
[180] Enbiyâ, 21/25-26. Ayrıca bkz. A'râf, 7/59, 65, 73.
[181] Tasnifin detayı için bkz. M. Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., İstanbul 2017, 57-62; Ayrıca bkz. Mevlüt Özler, "Tevhid", XLI, 19; İbn Teymiyye, *Tevhid ve Kader*, çev. İsa Canpolat, Takva Yay., İstanbul 2014, 85-88.

"Bilesiniz ki yaratmak da emretmek de O'na mahsustur."[182] denilmekte ve Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu vurgulanmaktadır.

Ulûhiyet Tevhidi: Yaratılanın kulluk vazifesini, sadece tek ilahı olan Allah'a karşı yerine getirmesi olup, övgüye layık olanın da yalnızca Yüce Rabbimiz olduğunu benimsemektir. Örneğin ayette, *"Allah'ı bırakıp da sana fayda ya da zarar vermeyecek şeylere dua etme. Eğer bunu yapacak olursan bu takdirde sen mutlaka zalimlerden olursun."*[183] buyrulmakta ve böylece yalnızca Allah'a kulluk edilmesi gerektiği hatırlatılmaktadır.

İsim ve Sıfatların Tevhidi: Allah'ın, her şeyden aşkın olduğu ve en güzel esma ve sıfatların yine O'nun zatına has olduğunu tasdik etmektir. Mesela bir ayette *"Dediler ki: Allah'ın emrine mi şaşırıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizedir. Ey ev halkı şüphesiz O, övülmeye layık olandır, Mecid'tir."*[184] denilmekte ve Allah'ın eşsiz isim ve sıfatlarına yapılan vurguyla tevhid ilkesi açıklanmaktadır.

Kur'ân'da tevhid kelimesi bu şekliyle geçmemekle beraber türlü tezahürleri zikredilmektedir. Allah'ın (c.c.) varlığı (Bakara, 2/25), tek oluşu (Hacc, 22/31), daima diri oluşu (Mü'min, 40/65), yaratıcı (Hadîd, 57/4-6), ezeli ve ebedi (Hadîd, 57/3), öldüren ve dirilten (Bakara, 2/258), af ve merhamet sahibi (Fatiha 1/3), yüce olan (Bakara, 2/255), sonsuz ilim sahibi (Haşr, 59/22), benzeri olmayan (İhlas, 112/4), yarattıklarını daima gözetleyen (Rahman, 55/29), her şeyi bilen ve gören (Neml, 27/65), esmaü'l hüsnâ'nın sahibi (Araf, 7/180; Haşr, 59/24), rızık verici (Hud, 11/6), lütfu ve cezası bol olan (Mü'min, 40/1-3) gibi Allah'ın esma ve sıfatlarında dengi olmadığı hususlarında zikredilmektedir.[185]

Tevhidi daha iyi anlayabilmek için, onun zıddı olan şirki de bilmek lazımdır. Nitekim Kur'ân'da, kimi ayetlerde Allah'ın tek ilah olduğuna vurgu yapılmakta ve Allah'a iman edip O'nun tek ilah olduğunu kabul edenlerin üstün vasıfları anlatılmaktadır. Buna mukabil bazı ayetlerde, başka varlıkların Allah'a ortak koşulduğuna dikkat çekilmekte ve müşrikler bu inancından ötürü ikaz edilmektedirler.

---

[182] A'râf, 7/116.
[183] Yûnus, 10/106.
[184] Hûd, 11/73.
[185] Fethi Yıldırım, *Fî Zılâl'il Kur'ân'da Tevhid,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE., Erzurum 2010, 11-12.

Bu bağlamda Kur'ân, zikrettiği tevhid inancıyla beraber şirki de ele alarak muhataplarına doğru yolu seçebilmeleri için ışık tutmaktadır.

"Şe-ri-ke" fiil kökünden türeyip mastar olan *şirk,* "ortak olma, ortak kabul etme ve arkadaş bulma"; aynı kökten gelen *şerik* ise " yardımcı, ortak ve hissedar" gibi anlamlara gelmektedir.[186] Istılahta şirk, Allah'ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde yahut O'na ibadet edilmesinde dengi ve ortağı bulunduğunu kabul etmek demektir.[187] Bu vasıfları taşıyan kişiye *müşrik* denilmektedir.

Kur'ân'da bir kısım ayetlerde, şirk kavramının "yardımcı ve ortak" gibi sözlük manaları kapsamında yer aldığı görülmektedir. Örneğin Tâhâ sûresinde Hz. Musa (as)'ın, risalet vazifesinde kendisine destekçi olarak Hz. Harun (as.)'u niyaz ettiğini Kur'ân, "*Ve onu işime ortak et"*[188] şeklinde buyurmakta ve bu ifade ayette *eşrik* kelimesiyle zikredilmektedir.[189]

Şirk, her türlü nimet ve ihsanı bahşeden Yüce Allah ile yaratılanı eşit tutmak demektir. Bu yüzden şirkin iki yönü bulunmaktadır. Birincisi, aciz varlıkları Yüce Allah ile denk bir konuma getirmek, ikincisi de Allah'ı hiçbir kudret ve vasfı olmayan tanrıların konumuna düşürerek onlarla bir tutmaktır. Her iki durumda da yapılan iş, şirk ve zulümdür. Zira, Kur'ân'a göre göklerde ve yerde hükümranlık yalnızca Allah'a aittir. Hiçbir şey O'na denk gelemez.[190] Nitekim Kur'ân'da buyrulmaktadır: *"De ki: O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaç, O hiçbir şeye muhtaç değildir.) O'ndan çocuk olmamıştır, kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey ona denk ve benzer değildir."*[191]

Şirk batağının birçok çeşidi bulunmaktadır. İnsanlar, sevme duygusunda ve bağlılıkta[192], boyun eğmede ve itaatte[193], dua ve ibadet etmede[194] ve daha çeşitleri

---

[186] Detaylı bilgi için bkz. İsfahânî, "şrk" mad., *el-Müfredât*, 519; Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları,* 30; Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", *DİA*., İstanbul 2010, XXXIX, 193; Bekir Topaloğlu ve Diğerleri, *İslam'da İnanç Esasları,* 83; M. Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları,* 41.
[187] Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", 193; Topaloğlu ve Diğerleri, *İslam'da İnanç Esasları,* 83; Ahmet Sâim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı,* Marifet Yay., İstanbul 2016, 75; Ayverdi, III, 2959.
[188] Tâhâ, 20/32
[189] Celâluddîn el-Mahalli - Celâluddîn es-Süyûtî, *Celaleyn Tefsiri*, (trc. Talha Alp, Orhan Enkaçar, Abdulkadir Yılmaz), Yasin Yay., İstanbul 2012, III, 375; en-Nesefi, *Nesefi Tefsiri*, VII, 25-26; İsfahâni, *el-Müfredât,* 519. Ayrıca bkz. Zuhrûf, 47/39; Nahl, 16/27; Zümer, 39/29.
[190] Bkz. Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları,* 30.
[191] İhlas, 112/1-4.
[192] İlgili ayet için bkz. Bakara, 2/165.
[193] İlgili ayet için bkz. Tevbe, 9/31.

artırılabilecek türlü hallerde, Allah'ın koymuş olduğu haddi ve sınırı aşmakta ve kendilerine zulüm etmektedirler. Ancak bilinmelidir ki tüm fikir ve amellere ehemmiyet veren ve onları anlamlı hale getiren, hayata birlik, düzen ve değer atfeden yalnızca Yüce Allah'tır. Hak olanın herhangi bir biçimde bölünmesi, sınırlandırılması veya sınırın aşılması, doğru olanın değiştirilmesi şirkin ta kendisidir.[195]

İslam âlimleri, insanların şirke düşme nedenlerinin itikadî, psikolojik ve sosyolojik gibi çeşitli boyutları üzerinde durmuşlardır. Bu bağlamda onlar, şirkin en önemli sebebinin, Allah'ın yüceliğine yaraşır şekilde tanınamaması ve tevhid inancının gerektiği gibi benimsenememesi olduğunu söylemektedirler. Yine, insan hayatının tevhid inancıyla başlaması, Allah'ın insana akıl ve irade bahşetmesi ve tevhide çağrı yapan elçiler göndermesine rağmen, Allah'ın birliğini kabul etmeyen insanlar, düşünce tembelliğine kapılmakta ve kainatta vuku bulan hadiselerin arkasındaki gerçek yaratıcıyı unutarak görünen tabiat olaylarını kendi kendinin sebepleri kabul etmektedir. Şirke düşmenin cehaletin, acizliğin ve tembelliğin eseri olduğunu ifade eden ulemâ, bunu insanın kendini aldatması olarak görmektedir. Konuya psikolojik açıdan değinen Dihlevî (ö. 1239/1824), bazı kişilerdeki farklı halleri olağanüstü şekilde algılayarak onlara kutsiyet atfeden insanların, zamanla onların ilahi özellikleri olduğuna inandığını ve beşere saygıda aşırıya kaçıp şirke düştüğünü söylemektedir.[196]

Kur'ân, şirke ve müşriklere yönelik en sert ifadelerle seslenmektedir. Şirk, bir çeşit akli tembellikten ve düşünce kıtlığından doğmaktadır. İnsanlar içerisinde şirkin çoğunlukla itaatkar olmaya meyilli, zayıf ruhlu ve menfaatine düşkün, bencil kimseler arasında kabul edilip yayıldığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda şirkin temelinde genellikle gaflet, dalâlet, asılsız sözler, inat, yakınlaşma isteği, aldatma ve âdetlere körü körüne bağlılık gibi şeytani desiseler bulunmaktadır.[197]

Allah'a ortak koşma dalâletinden kurtuluş yolunun, yalnızca O'na iman ve kulluk olduğunu gösteren Kâfirûn sûresi, bütün insanlara tevhid ilkesinin yolunu göstermektedir. Tevhid ile şirkin asla aynı olamayacağı, ikisinin aynı kalpte birlikte barınamayacağı ve müminlerle müşriklerin iki zıt kutup oldukları, *"Sizin dininiz size,*

---

[194] İlgili ayet için bkz. A'râf, 7/37; Yûnus, 10/106.
[195] Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, Ankara Okulu Yay., çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara 2018, 344.
[196] Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", XXXIX, 197.
[197] Veli Ulutürk, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre İnkâr ve İnkâr Âmilleri", *AÜİFD.,* 7/1987, 220.

benim dinim banadır"[198] ayeti ile kesin bir şekilde vurgulanmakta ve son nokta konulmaktadır.

Hiçbir şey Allah'ın külli iradesine ve O'nun kudretine denk gelemez. Eğer bazı insanların iddia ettikleri gibi kâinatta birden fazla tanrı bulunsaydı, canlı veya cansız tüm mahlûkatın mekanizmasında bu kadar mükemmel ölçü, uyum ve ahenk içinde ilerleyen bir sistem olamazdı.

Bu konuda önemli görüşleri olan Mâtürîdî (ö. 333/944), kâinatın yaratıcısının tek olduğunu, nakil, akıl ve kâinatın yaratılış özelliklerinden yola çıkarak delillendirmektedir. İnsan topluluklarının tek bir ilah inancı üzerinde birleşmeleri, Allah'tan başka hiçbir şeyin kendisinde olağanüstü bir vasıf bulunduramaması ve Allah'tan başka hiçbir varlığın, akılları hayrete düşürecek mucizelerle donattığı peygamberler gönderememesini nakli delillerin en önemlileri arasında saymaktadır. Birden fazla tanrı olması durumunda, kâinatın yaratılış ve yönetiminde farklı buyruklar olacağını ileri süren Mâtürîdî, bu çatışma ve ötekini yok etme mekanizmasının da ilahlığa ters düşeceğini belirtmek suretiyle akli deliller ortaya koymaktadır. Birden fazla tanrı olsaydı, kâinatta bu denli mükemmel uyum ve nizamın bulunmayacağını, mahlûkatın idaresinin alt üst olacağını belirtmek suretiyle de kâinatın yaratılış özellikleriyle yaratıcının tekliğini ispatlamaya çalışmaktadır.[199]

Kâinatta, birbiri içerisinde yer almakla beraber her birinin farklı gaye ve işlevleri olan varlıkları, bu denli uyum ve ahenk içerisinde tutan tek bir kudret bulunmaktadır. O da, Yüce Allah'a ait olan sonsuz ilim ve kudrettir. Allah'ın kâinatta var ettiği nizam ve işleyişte, en ufak bir uyumsuzluk ve şaşma söz konusu değildir.

Zıt kullanımlarda yaygın olarak, şirk kavramının tevhidin karşıtı olarak kullanıldığı görülmektedir. Kur'ân'da muhataplara, Allah'ın birliği aktarılırken, herhangi bir varlığın Allah'a ortak koşulmaması gerektiği ve yalnızca O'na kulluk edilmesi belirtilerek aktarılmaktadır. Çünkü doğru yolun emniyeti, yanlış yolun vehametiyle daha iyi bilinmektedir.

---

[198] Kâfirûn, 109/6.
[199] Detaylı bilgi için bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd,* trc. Bekir Topaloğlu, İSAM. Yay., İstanbul 2019, 88-95.

Tevhid ve şirk kavramlarının veya bu anlamdaki kelimelerin tüm kullanımı değil, her ikisinin mana bakımından beraber geçtiği ayetleri, karşıt anlatım sistemi çerçevesinde değerlendirmek çalışma açısından daha isabetli olacağından, mekkî sûrelerdeki bu ayet örneklerine bakılacaktır:

Bu bağlamda bir ayette, *De ki: "Allah'tan başkasını mı dost edineyim ki, O göklerin ve yerin yoktan var edicisidir, yedirir, fakat yedireni yoktur. De ki; 'Müslümanların ilki olmam emredildi, bana sakın Allah'a ortak koşanlardan olma' denildi."*[200] buyrulmaktadır. Bu ayette, Allah'ın esmâ-i hüsnâsından olan *veliyy* ve *fâtır* isimlerinden yola çıkılarak, her şeyi yoktan var ettiği ve tüm mahlukatın yöneticisi olduğu bildirilmektedir. Allah'ın, tüm mahlûkatın rızkını veren lakin, kendi zatının ihtiyaçlardan münezzeh olduğu, benzerinin olmadığı ve insanların O'na ortak koşmaktan men edildiği anlaşılmaktadır.[201] Kutub, eserinde ayetle alakalı şu ifadelere yer vermektedir: "Allah'ı veli bilme, dost bilme meselesi özünde inanç meselesinin ta kendisidir. Yani ya sırf Yüce Allah, kelimenin bütün anlamları ile veli edinilecek, dost bilinecek ki, bu İslam'dır. Ya da bu anlamların herhangi birinde Yüce Allah'a bir başkası eş tutulacak ki, bu da aynı kalpte Müslümanlıkla bir arada barınması mümkün olmayan müşrikliktir."[202]

Ayetin tefsirinden de anlaşıldığı üzere Allah, insanlara yalnızca kendisine iman etmelerini buyurmaktadır. Bu ilahi tevhid emri buyrulurken, ayetteki *Müslümanların ilki olmam emredildi* ifadesiyle, Allah'a iman edilmesi gerektiği belirtilmekte, ardından gelen *sakın Allah'a ortak koşanlardan olma* ifadesiyle de, şirkin kötülüğünün bilinmesi ve tevhid inancına kişinin daha da yaklaştırılması amaçlanmaktadır. Nitekim olumlu hasletin ardından, onun zıddı olan olumsuzunun bir kez daha zikredilmesi, olumlu hasleti daha değerli ve daha kolay kabul edilir kılmaktadır.

Bir diğer ayette, *"Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları da Allah yaratmıştır. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Allah onların ileri sürdükleri vasıflardan uzak ve yücedir. O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir? Her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur. İşte bu Allah sizin rabbinizdir. O'ndan başka tanrı yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse*

---

[200] En'âm, 6/14.
[201] Hayrettin Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* DİB. Yay., Ankara 2017, II, 384.
[202] Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, III, 512-513.

O'na kulluk edin, O her şeye vekildir."[203] denilmektedir. Bu ayetlerde şirkle beraber tevhid inancına vurgu yapılmakta ve muhataplar Allah'ın birliğine davet edilmektedir. "Allah'tan başka ilah yoktur" ifadesi, tevhid ilkesinin bu ayetteki açık işareti olarak görülmektedir.

Râzî'nin naklettiği İbn Abbas'tan gelen bir rivayette bu ayetlerin, âlemin iki tanrısı olduğunu kabul edip, bunların hayırların ilahı ve şerlerin ilahı diyenler hakkında indiği belirtilmektedir. Yine Allah ile iblisin kardeş olup Allah'ın insanları, hayvanları, bütün hayırları, İblis'in ise bütün şerleri yaratan ilah olduğuna inanan Zındıklar hakkında indiği rivayet edilmektedir. Ayrıca Razi, çocuğun babanın herhangi bir cüzünden meydana geldiğini ve bunun da ancak mürekkeb olan ve cüzleri birbirinden ayrılabilen kimseler hakkında düşünülebileceğini söylemekte ve bu düşüncenin de zatı gereği Vacibu'l-Vücud olan hakkında imkânsızlığını belirtmektedir. Allah'ın bir çocuğu olduğunu söylemenin, cehaletin içine dalmak olduğu, bunun da batıl olduğu ifade etmektedir.[204]

Nihai olarak bu ayetlerde, Allah'tan başka gözle görülmeyen bazı varlıkların yüceliğine inanan ve O'na yardımcı ve evlat tayin eden, Hak yoldan sapmış putperest toplumların, batıl yolda olduğu belirtilmekte ve eleştirilmektedir. Yaratılmış olanların yaratana denk tutulmaması gerektiği vurgulanmakta ve Allah'ın tek olduğu anlatılmaktadır. Şirkin karanlığı ile tevhidin ışığı daha da parlak hale getirilmektedir.

Tevhit ve şirkin muhataba birlikte aktarılmaya çalışıldığı en güzel örneklerden bir diğerinin Zümer sûresi ayeti olduğu görülmektedir. Bu ayette *"Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamaktadır."*[205] denilmektedir. Bu ayette, Arap toplumunda var olan kölelik sisteminden yola çıkılarak güzel bir misal verilmekte ve tevhid inancının kişilere vereceği kolaylık, emniyet ve beraberindeki mutluluk adeta kalplere nakşedilmektedir. Tüm kudretin ve övgülerin yalnız Allah'a mahsus olduğu ve yalnız Allah'a kulluk etmenin kişiyi kurtuluşa erdireceği karşıt anlatımla açıkça gözler önüne serilmektedir.

---

[203] En'âm, 6/100-102.
[204] Fahrûddîn er-Râzî, *Tefsir-i Kebir,* X, 69-78.
[205] Zümer, 39/29.

Konu bağlamında diğer bir ayette, *"De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor; ya da işitme ve görme yeteneklerini kim hükmü altında tutuyor? Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kim? Her türlü işi kim yürütüyor? "Allah" diye cevap verecekler. 'Öyleyse O'na (ortak koşmaktan) sakınmıyor musunuz?' de. İşte O Allah sizin gerçek rabbinizdir. Gerçeğin dışında sapkınlıktan başka ne olabilir ki? Nasıl yoldan çıkarılabiliyorsunuz?"*[206] buyrulmaktadır.

Yunus sûresinden örnek verilen bu ayetlerde, önce soru-cevap metoduyla Allah, muhataplarına sorular yöneltmekte ve onları Allah'ın birliği hususunda tefekküre ve ardından hidayete yönlendirmektedir. Akabinde, zikredilen zıt konularla, muhataplardan doğru yol ne ise kendi iradeleriyle karar vermeleri amaçlanmaktadır. Rabbimiz, yoktan var edip her şeyi idare edenin kendisi olduğunu belirtmekte, diğer tarafta ise *"Öyleyse O'na (ortak koşmaktan) sakınmıyor musunuz?"* ifadesiyle müşrikleri bu hususta uyarmakta ve ilahın, yalnızca kendisi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca konu bağlamında diğer ayetlere de bakılabilir.[207]

Kur'ân'ın ana temasının tevhid ilkesi olduğu ayetlerden anlaşılmaktadır. Kur'ân'da çeşitli kelimelerle aktarılan tevhid kavramı, Allah'ın tek yaratıcı olduğunu, tâbii olunacak hükümleri ve onların sınırlarını yalnız O'nun belirlediğini, her durumda sığınılacak tek ilahın sadece Allah olduğunu kabul etmek ve bu doğrultuda yaşam sürmek demektir. Zıddı olan şirk, Allah'tan başka ilahlar benimsemek, O'nun ulûhiyetine ait isim ve sıfatları başka varlıklara vermek ve kulluğu Allah'tan başkasına yapmak demektir.

Allah, insanların doğru veya yanlış bildikleri meseleleri tekrar gözden geçirmeleri, yargılama ve değerlendirme imkânı bulabilmeleri ve kendi yaşamlarına aktarabilmeleri için tevhid ve şirk kavramını birlikte zikretmekte ve onların sorumluluğu üstlenmelerini istemektedir.

---

[206] Yûnus, 10/31-32.

[207] Örnek ayetler için bkz. En'âm, 6/1-3, 19, 74-79, 106, 161-164; A'râf, 7/190-191; Yûnus, 10/66-68; Hûd, 11/14, 50; Yûsuf, 12/38; İbrâhîm, 14/24-26; Hicr, 15/94; Neml, 27/60; Ankebût, 29/17; Rûm, 30/28; Zümer, 39/6, 67; Fussilet, 41/9.

2.2.2. İman ve Küfür

"İnanmak, tasdik etmek, gönülden bağlanmak ve emniyette olmak" gibi anlamlara gelen iman, ulemâ tarafından en genel manada, kişinin Allah'ın varlığını, birliğini ve Hz. Rasûlün Allah'tan getirmiş olduğu kesin olarak bilinen hükümleri, kalp ile tasdik edip dil ile söylemesi ve bu doğrultuda amelde bulunması şeklinde tanımlanmaktadır.[208] Zıddı olan ve "hakikati örtmek" manasına gelen küfür, Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek şeklinde tanımlanmaktadır.[209] Bu doğrultuda Allah'a inanan kişilere *mümin,* Allah'ı inkâr edenlere *kâfir* denmektedir.

Peygamber Efendimiz (sav), meşhur olan Cibril hadisinde imanı şu şekilde tarif etmektedir: "…İman, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye inanmaktır..."[210]

Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Kur'ân'da iman ve küfür kavramlarının dört manada zikredildiğini söylemektedir. Ona göre Kur'ân'da iman kelimesi, tasdik söz konusu olmaksızın dil ile ikrar manasında[211], açık ve gizli tasdik manasında[212], tevhid anlamında[213]ve şirkle beraber inanmak[214] manalarında kullanılmaktadır. Kur'ân'da küfür kavramı, Allah'ın birliğini inkar anlamında[215], delilin inkarı anlamında[216], nimete nankörlük manasında[217], uzak olmak, uzaklaşmak[218] anlamlarında zikredilmektedir.[219]

---

[208] Detaylı bilgi için bkz. İsfahânî, "emn" mad., *el-Müfredât,* 92-94; Mustafa Sinanoğlu, "İman", *DİA*., İstanbul 2000, XXII, 212; M. Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları,* 25.

[209] İsfahânî, "kfr" mad. *el-Müfredât,* 854-855; Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", *DİA.,* İstanbul 2002, XXVI, 533; Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları,* 113; Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları,* 33; Topaloğlu ve Diğerleri, *İslam'da İnanç Esasları*, 34.

[210] Zeynüddîn Ahmed b. Abdüllatif ez-Zebidî, *Sahih-i Buhari Muhtasarı-Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (trc. Ahmed Naim), Ankara 1987, I, 58.

[211] İlgili ayet için bkz. Mümtehine, 60/13; Münâfikûn, 63/3, 9.

[212] İlgili ayet için bkz. Beyyine, 98/7.

[213] İlgili ayet için bkz. Nahl, 16/106; Mü'min, 40/10.

[214] İlgili ayet için bkz. Yûsuf, 12/106

[215] İlgili ayet için bkz. Bakara, 2/6; Muahmmed, 47/1.

[216] İlgili ayet için bkz. Bakara, 2/89; En'âm, 6/20.

[217] İlgili ayet için bkz. Neml, 27/40; Lokmâ[217] İlgili ayet için bkz. Mümtehine, 60/13; Münâfikûn, 63/3, 9.

[217] İlgili ayet için bkz. Beyyine, 98/7.

[217] İlgili ayet için bkz. Nahl, 16/106; Mü'min, 40/10.

[217] İlgili ayet için bkz. Yûsuf, 12/106

[217] İlgili ayet için bkz. Bakara, 2/6; Muahmmed, 47/1.

[217] İlgili ayet için bkz. Bakara, 2/89; En'âm n, 31/12.

[218] İlgili ayet için bkz. İbrâhîm, 14/22; Ankebût, 29/25.

[219] Mukâtil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul 2016, 157-158.

Küfür kelimesi, Kur'ân'da her türlü inkarı içine almaktadır. Kur'ân'da, küfür ve şirkin aynı anlamda kullanıldığı gibi, ayrıldıkları hususların da olduğu bilinmektedir.[220] Çünkü inkarın her şekli sonunda Allah'a dayanmaktadır. Her türlü inkar ve şirk, neticede Allah'ın vasıflarından en az birini inkara varmaktadır.[221]

Kişinin mümin olabilmesi için ilk olarak, Allah'ın varlığını ve birliğini kalben tasdik etmesi, sonra Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğine ve Allah'ın kulu olduğuna inanması gerekmektedir. İnanan kişinin Allah'ın kitabına ve Peygamber'in sünnetine sarılması, yolunu bu istikametten ayırmaması gerekmektedir. İnsan, Allah'ı ve O'nun emrettiği ilahi hükümleri hiçbir tereddüt ve şüpheye mahal bırakmadan kalbinde özümsemeli ve yaşamına aktarmalıdır.

Devamlı olarak zihninin kuşku verici ve çelişkili fikirleriyle meşgul olup her şeyden şüphe duyan insanlar, küfre düşmektedir. Doğuştan kuşkucu olan bu insanlar, Allah neyi buyurursa ona koşulsuz itaat etmek demek olan iman eyleminin karşıtı olmaktadır. Bazen küfür sebebi, inanç esaslarından olan yeniden diriliş (ba's) olmakta, tamamıyla boş ve uydurma olduğu gerekçesiyle kabul edilmemektedir. Bazen de olağanüstü bir farklılığı olduğuna dair gözle görünür hiçbir işaret bulunmayan, diğer insanların yediğinden yiyip, onlar gibi giyinen ve çarşıda gezen bir faniyi Allah'ın peygamberi olarak kabul etmek, bu insanların kuşku dolu zihinlerinin benimseyemeyeceği bir durum olmaktadır.[222]

Bazen içki, kumar, zina gibi nefse hoş gelen eylemlerin hiçbir zararı olmadığını tasdik etmek suretiyle, bazen de dünya hayatında başıboş olduklarını, cennet ve cehennem düşüncelerinin yersiz ve gereksiz olduğunu söylemek suretiyle küfre düşmekteler. Aklın verdiği vesveselere, dünya hayatının cazibeleri de eklenince, şüphe batağında debelenip duran insan, zamanla çaba göstermekten vazgeçmekte ve tamamen bu batağın içinde kalmayı tercih etmektedir. Yahut hiç düşünmeden ve çaba göstermeden menfaatleri uğruna küfür batağına teslim olmaktadırlar.

İnkar, insan fıtratının bozulması ve yozlaşmadır. Böyle insanlara, sözlü ve fiili olarak verdikleri sözü bozmuş ve kendi nefislerine zulmetmiş gözüyle bakılmalıdır.

---

[220] İlgili ayetler için bkz. Bakara, 2/28; Râd, 13/36; Nahl, 16/106; Mü'min, 40/42.
[221] Veli Ulutürk, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre İnkâr ve İnkâr Âmilleri", 219.
[222] Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Dînî ve Ahlakî Kavramlar*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul 2018, 207-208; İsrâ, 17/98-99; Kamer, 54/24-25.

İnsan, iman ile yüceler yücesine çıktığı gibi, küfür ile de alçaklığın en alçağına düşmektedir. İnsanı bu alçaklığa düşüren sebeplerin başında ise taklid, kibir, hased hastalığı, cehâlet, nefsin isteklerine meyletme, hafife alınma ve kınanma endişesi gelmektedir. O halde, kör taklidin pençesinden kendini kurtaramayan, Allah'a kul olmayı, diğer kullar gibi muamele görmeyi kibirlerine yediremeyen, kötülüklere meylilli, her türlü günaha batmış insanlar, Allah'tan kaçabilmek için şüpheye kulak vermekte ve giderek inkara ulaşmaktadırlar.[223]

Kur'ân'da Yüce Allah, insanı düşünmeye, araştırmaya ve sonunda iman etmeye davet etmektedir. Çünkü insan, yapıp ettiklerinden mesuldür. İnsanın mesul tutulmasının en büyük hikmeti, akıl ve irade sahibi varlık olmasındandır. Tek olan Yüce Allah'a inanma eğiliminin, fıtri olarak insanda doğuştan var olduğunun bilinmesi, Allah'a imanın yolunu daha da netleştirmektedir. Kişinin iman etmesi veya inkârda bulunması, tamamen kendi tasarrufunda bulunmaktadır. İnsan kendi iradesiyle seçimde bulunup istemekte, sonsuz güç ve irade sahibi olan Allah kulun isteğine göre yaratmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân'da, Allah'ın kullarını iman ve inkâr noktasında zorlamadığı[224] yalnız iman edenlerin kurtuluşa ereceği[225] ve inkâr yolunu tutanların affedilmeyip cezalandırılacağı[226] belirtilmektedir.

İman kavramının mahiyeti hususunda İslam âlimleri arasında ihtilaflar meydana gelmekte ve farklı görüşler ortaya atılmaktadır.

Bunlardan bir kısmı, *imanın asıl unsuru kalbin tasdiki* demek suretiyle Allah'a imanın ölçütünün yalnız kalp olduğunu ve iman için dil veya başka unsurların gerekli olmadığını savunmaktadır. Özellikle ehl-i sünnet inancını devam ettiren Eş'âri ve Mâtüridî âlimler bu görüşü kabul etmektedir. Bu bağlamda onlar, Kur'ân ayetlerinden imanın kalbin tasdiki olduğuna dair deliller[227] getirmekte ve dil ile söylemin imanın asıl unsuru olamayacağını, sadece İslam'ın uygulanması ve diğer inananlar karşısında mümin olarak adlandırılması için gerekli olduğunu belirtmektedir.[228]

---

[223] Detaylı bilgi için bkz. Veli Ulutürk, "İnkâr ve İnkâr Âmilleri", 223-233.
[224] Kehf, 18/29
[225] Mesela bkz. Nisâ, 4/75; A'râf, 7/158; Teğabûn, 64/9, 11.
[226] Bakara, 2/90, 121; En'âm, 6/6, 27,30; A'râf, 7/36, 51; Yûnus, 10/70; Hûd, 11/59-60.
[227] En'âm, 6/125; Nahl, /106; Hucurât, 49/14.
[228] Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Sâim Kılavuz, 20; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 168; Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, (trc. Bekir Topaloğlu), İFAV. Yay., İstanbul 2018, 170; İbn Teymiyye, *İman üzerine*, (çev. Salih Uçan), Pınar Yay., İstanbul 2017, 66-67.

İman, kalbin tasdikiyle beraber dilin de bunu ikrar etmesi diyen gruba göre tasdikle beraber ikrar şarttır. Bazı ehl-i sünnet kelamcıları, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve bazı hanefî fıkıhçıları da bu görüştedir. Ayrıca *imanın mahiyetine kalp ile tasdik ve dil ile ikrarla beraber ameli de ekleyen* ve ameli imandan bir parça sayan Hâricî ve Mûtezile grubu; imanı *sadece dilin ikrarı* ile yeterli gören Mürcie ve Kerramiyye mezhepleri; imanın unsurunun *sadece bilgiden ibaret* olduğunu söyleyen Cehmiyye ve Neccariyye grupları da bulunmaktadır.[229]

İmam Mâtüridî, imanda asıl unsurun kalp ile tasdik olduğunu, yalnız dil ile söylemin geçerli olmadığı görüşündedir. Bu duruma münafıkları örnek vererek, Kur'ân'da Allah'ın onlardan bahsederken cehennemin en alt tabakasında olacaklarını bildirmesini delil olarak sunmaktadır.[230] Eğer onlar söylendiği gibi diliyle inandıklarını söylemekle iman sahibi olsalardı, Allah onlara ahirette cehennemi değil cenneti verirdi. Ona göre, zahirî hükümlerin uygulanması sırasında, münafık ve benzeri grupların iman söylemlerinin yeterli kabul edilmesi, imanın sadece ikrardan ibaret olduğunun delilini teşkil ediyorsa, söylemlerinin mevcudiyetine rağmen niçin bağışlanmadan ve imanın mükâfatı olarak verilecek olan ebedi nimetlerden mahrum bırakılmışlardır? Yine aynı şekilde, münafıkların gerçek manada ibadetlerinin olamayacağına ve Allah nezdinde bir dereceye ulaşamayacaklarına göre bu durum, onların iman sahibi olmadıklarını kanıtlamaktadır.[231]

Izutsu, konuyla alakalı, Vasiyet-i Ebû Hanîfe'de belirtilen imanın tanımını şu şekilde aktarmakta ve Hanefî akâidinin meseleye bakış açısını göstermektedir. "İman, dil ile ikrar, kalp ile tasdik, bazen marifetten ibarettir. Hanefi akaidinin dil ile ikrara, Kerrâmîlerdeki gibi özel bir önem atfettiklerini değil, tasdik ve marifeti imanın ikinci öğesi olarak belirttiğini söylüyor. Ayrıca bu tanımın hemen ardında da "Tek başına ikrar iman teşkil etmez, öyle olsaydı bütün münafiklar mümin olurdu. Marifet de tek başına iman sayılmaz, öyle olsaydı bütün ehl-i kitap mümin olurdu" diyerek meseleyi kesin

[229] Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Sâim Kılavuz, s.22-23-24-25; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 168-170; Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 170-171; İbn Teymiyye, *İman üzerine,* 64-68.
[230] Nisâ, 4/145.
[231] el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd,* 715-719.

surette açıklığa kavuşturmaktadır. Gerçekte önemli olan tasdik ve ikrarın görece önemidir."[232]

O halde imanda aslolan, inanılacak hususları kalben onaylamaktır. Kalbine imanı yerleştirememiş birinin, sadece diliyle inandığını söylemesi, kişide mümin sıfatı olduğunu göstermemektedir. Kişinin kalbindeki imanla beraber diliyle ikrar etmesi ve amelde bulunması, İslam'ın tatbiki, kişinin diğer insanlar nezdinde mümin sıfatıyla değerlendirilmesi ve ona göre muamele edilebilmesi açısından gereklidir. Ancak şunu da belirtmek lazım ki, kalpteki imanın amelle kendini göstermesi, imanın en mükemmel hali olsa gerektir. O yüzden inanan kişi, kalbinde hissettiklerini yaşama aktarmalı ve yaşamını anlamlı kılmalıdır.

Ulemâ, kişide imanın geçerli olabilmesi için bir takım şartlar ileri sürmektedir:

Kişinin son nefesinde çektiği azap ve korkudan dolayı imanının geçerli olmayacağını belirten Ömer Nesefî'ye (ö.537/1142) göre iman, ümitsizlik halinde olmamalıdır.[233]

Teftâzânî (ö. 792/1390) ise yazdığı şerhte, Allah'ın rahmetinden ümit kesip azabından emin olmanın küfür olduğunu ve kişinin korku ile ümit arasında bulunması gerektiğini ifade etmektedir.[234]

Yine Teftâzânî, küçük büyük, az çok ayrımına düşmeden, İslam'da kesin surette hükmü sabit olan bir durumun reddedilmesinin küfre sebebiyet verdiğini söyleyerek İslam'da helal, haram, farz olarak bilinen meseleleri şüpheye düşmeden kabul etmek gerektiğini belirtmektedir.[235]

Kur'ân ayetlerinden anlaşıldığı üzere, iman esaslarını eksiksiz bir şekilde tasdik etmek gerekmektedir.[236] Bu bağlamda iman esaslarının bir kısmının kabul edilmesi, bir kısmının ise inkar edilmesi durumunda kişinin kafir olarak nitelendirildiği açıkça görülmektedir. Bu hususlara ilave olarak, kişinin imanının geçerli olabilmesi için zorlama ve korkutma olmadan, kendi isteği ile kabul etmesi gerekmektedir.

---

[232] Toshihiko Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı,* (trc. Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul 2018, 204.
[233] Ömer en-Nesefî, *İslam İnancının Temelleri: Akaid*, Bayrak Yay., İstanbul 2006, 48.
[234] Sa'düddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefi,* Daru'l-Beyrut, Dimeşk, 2007, 195.
[235] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefi,* 193.
[236] İlgili ayetler için bkz. Bakara, 2/85; Nisâ, 4/150-151.

Yaratılıştaki gaye ve Allah'a kulluk yolundaki ilk adım imandır. Kalbinde Allah inancı olmayan kişinin, hayatı anlamlandırması ve mutluluğa ulaşması mümkün görülmemektedir. Zira kul, ne yaparsa yapsın, ancak Allah'ı anmakla gerçek huzur ve mutluluğa ulaşmaktadır. (Râd, 13/28)

İman etmek demek, sadece ben inandım demek değildir. İman, Allah'a olan inancın kendini davranışlarda göstermesi demektir. Bu hususla alakalı ayette, *"Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, 'selam' deyip geçen kullardır. Gecelerini Rablerine secde ederek, huzurunda durarak geçirirler. "Ey Rabbimiz" derler. "Bizi cehennem azabından uzak tut; çünkü onun azabı tükenmeyen bir acıdır. O cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir." Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında makul bir dengeye göre olur. Onlar Allah ile beraber başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira bilirler ki bunları işleyen kimse günahını yüklenecek. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedi kalacaktır."*[237] denilmektedir. Böylece Allah, mümin kişide olması gereken vasıfları açıklamaktadır.

Müminler, Allah'a iman eden, samimiyetle O'nu zikreden, kulluk vazifelerini yerine getiren, diğer insanlara karşı yumuşak huylu olan, hesap gününden korkan ve yaşamını Allah'ın belirlemiş olduğu emir ve yasaklara riayet ederek geçiren kimselerdir. Mümin, hata ettiğinde acziyetini kabullenip tövbe etmesini bilendir. Çünkü Allah, kendisine sığınan kişileri geri çevirmez. Tevvâb olan Allah, kullarının hatalarını affeden, çok lütuf sahibidir. Nitekim Allah, ayetlerin devamında kullarını tövbeye sevk ettiğini bildirmektedir. Bu hususta ayette, "*Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır. Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."*[238]denilmekte ve insanların işlenen hatalardan dolayı tövbe etmeleri gerektiği belirtilmektedir.

Karşıt anlatımın güzel örneklerinden olan iman ve küfür, Kur'ân'da, gerek aynı ayette gerekse farklı ayetlerde gerçek, mecazi ve benzetmelerden yola çıkılarak

[237] Furkân, 25/63-69; Ayrıca bkz. Neml, 27/2-3; Lokmân, 31/4; Fâtır, 35/29-30; Asr, 103/1-3.
[238] Furkân, 25/70.

aktarılmaktadır. Böylece vahyin muhatapları doğru ile yanlışı bir arada görmekte, düşünerek idrak etmekte ve ümitsizliğe düşmeyerek doğru yolu seçmektedirler.

Konu bağlamında karşıtlık üslûbunun kullanıldığı bir ayette, *"Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları böyle süslü gösterilmiştir."* denilmektedir. Taberî (ö. 310/923), ayetin nüzul sebebi konusunda çeşitli rivayetler olduğunu söylemektedir. Abdullah b. Abbas'tan gelen rivayette ayetin Hz. Hamza ile Ebu Cehil'i anlattığı bildirilmektedir. Dehhak ise Hz. Ömer ile Ebu Cehil hakkında indiğini bildirmektedir. Ancak ona göre ayetin hükmü geneldir. Her mümin ve kâfiri kapsamaktadır.[239] Bu ayette iman sahibi olanlar, aydınlığa çıkılan kimseler olarak aktarılmaktadır. Buna mukabil inkâr edenler, karanlıklar içerisindeki kişi olarak tasvir edilmekte ve mümin ile kâfirin karşılaştırılması yapılmaktadır.

Konu kapsamındaki diğer bir ayette *"Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hala ibret almıyor musunuz?"*[240] buyrulmaktadır. İmam Kurtubî (ö. 671/1273) ayete şu şekilde açıklık getirmektedir. "Kâfir topluluğun örneği âmâ ve sağır kişi iken, inanan topluluğun örneği duyan ve gören gibidir. Bu nedenle misal açısından iki topluluğun örneği benzer olabilir mi? diye buyrulmakta ve sonunda iki tarafın eşitsizliği anlatılmaktadır."[241] Kutub da ayetteki iki karşıt kesimin mukayeseni ele almaktadır. "Bu ayette, iki ayrı zümrenin hâli, açık bir şekilde tasvir edilerek somut bir tablo sunulmaktadır. İlk zümre gözleri görmeyen âmâya ve kulakları işitmeyen sağıra benzemektedir. Bu kişiler, duyu ve idrak uzuvlarını işlemez duruma getirenlerdir. Bu uzuvların işlevleri ise kalbe ve akla mesaj ileten vasıtalar olmalarıdır. Kalp ve akıl da aldıkları bu mesajların manasını anlamakla vazifelidir. İkinci zümre ise, normal şekilde görüp duyabilenlerdir. Bu kesimin insanı, gözlerinin ve kulaklarının yol göstericiliğinden faydalanabilmektedir. Sonuç olarak da bu somut tablo, gelen "Bu iki grup eşit olabilir mi?" sorusunun cevabı hükmündedir."[242] O halde bu ayetle, tasvir ve

[239] Taberi, III, 556-557; En'âm, 6/122.
[240] Hûd, 11/24.
[241] Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, trc. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yay., İstanbul 2005, IX, 8.
[242] Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, VI, 62.

karşıt ifadelerden yola çıkılmakta ve Kur'ân üslûbunun güzel bir misali gözler önüne serilmektedir. Bu gerçekler karşısında insana düşen vazife, doğru ile yanlışı idrak etmesi ve ibret almasıdır.

Bir diğer ayette *"Güzel memleketin bitkisi Rabbinin izniyle çıkar, kötü olandan ise yararsız olan bitkiden başka bir şey çıkmaz. İşte şükreden bir toplum için ayetlerimizi böyle açıklıyoruz."*[243] denilmektedir. İmam Kurtubî ayet hakkında şu rivayetleri aktarmaktadır. "Katâde'den gelen rivayette bu ayet, yaptığı davranışın karşılığını Allah'tan bekleyen ve nafile ibadet ve ameller yapan mümin ile karşılığını Allah'tan beklemeyen kafir ve münafıklardan bahsetmektedir."[244] Nesefî ise bu ayetteki kötü adlandırılan bitkiyi, hayrı ve bereketi olmayan; güzel diye bahsedilen bitkiyi de bereketli, yararlı ve olgun diye mukayese yaparak aktarmaktadır. Burada verilmeye çalışılan mesaj, vaaz ve nasihatlerden nasiplenen kişi ile ki bu mümin kişidir; bu nasihatlerden ders çıkarmayan kişi ki bu da kâfir kimsedir diye açıklamada bulunmaktadır.[245]

Yapılan açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, ayetteki *Tayyib* kelimesi verimli, bereketli toprak; *Habîs* de çorak toprak manalarına tekabül etmektedir. Ve bu iki toprağın durumu da, Allah'a iman ve itaat eden mümin kimse ile Allah'ın emirlerine kulak tıkayan kâfir ve münafıklara işaret etmektedir.

Örnek olarak verilen bu ayetlerden Kur'ân'ın, imanı ve iman sahibi kimseleri iyi ve güzel hasletlerle anlattığı anlaşılmaktadır. Buna mukabil küfrü şer olanla nitelendirmektedir. Her bir harfinde, ayetinde ayrı güzellik ve hikmet bulunan Kur'ân'ın, muhataplarına bu zıt ifadeleri birlikte sunmasının bir hikmetinin de, Allah'a imanın sonundaki mükafatla beraber Allah'ı inkarın sonucundaki kötü akıbetin de gösterilerek muhatabı düşündürmek ve yanlış tercihten sakındırmaktır. Yine kurduğu denge ile Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesi gerektiği ve tövbe ederek imana kavuşulabileceği anlaşılmaktadır.

Kur'ân'ın iletmeye çalıştığı tüm ilkeler, bu iki kavram çevresinde şekillendiğinden öncelikli olarak iman edilmesi şartı ileri sürülmekte ve iman varsa

---

[243] A'râf, 7/58.
[244] Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'ân,* VII, 377.
[245] Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, IV, 194.

sonunda kurtuluş olacağı bildirilmektedir. Aksi takdirde kişinin kötü akıbeti gözler önüne serilmektedir.

2.2.3. Hidâyet ve Dalâlet

Kur'ân-ı Kerim'de karşıtıyla muhataplara sunulan diğer iki kavram hidayet ve dalâlet kavramlarıdır. Özellikle ilk muhataplara yönelik olarak mekkî sûrelerde sıkça zikredilen hidayet ve dalâlet, Kur'ân'a vakıf olmak adına oldukça önem arz etmektedir.

Hidayet kelimesi bu şekliyle Kur'ân'da geçmemektedir. Kelime, "heda" fiil kökünden türemiş mastardır."Heda" kelimesi Kur'ân'da dalâlet kelimesinin zıddı olarak doğru yolu bulma[246], doğru yolu gösterme- doğru yola iletme [247] ve açıklama-kılavuzluk etme[248] gibi çeşitli anlamlarda zikredilmektedir.[249] Ayrıca hidayet kelimesi "hüdâ, hâdî, mühtedî ve çeşitli fiil kalıplarında" çekimleriyle beraber üç yüzden fazla yerde geçmektedir.[250]

Hidayet, Hakkın tüm yönleriyle muhataplara beyan edilip onlara ilahi inayetin sunulması ve cennet yoluna ulaştırılması demektir.[251] İslam alimleri, Yüce Allah'ın insanlara olan hidayetini, dört merhalede sıralamaktadır. Bunlardan ilki, akıl, zekâ ve zaruri bilgilerle donatılmış her insanın mükellef tutulduğu hidayettir. İkincisi, Kur'ân'ın indirilmesiyle ve Allah'ın vazifelendirdiği elçilerinin insanları müjdeleyip ikaz etmeleri ve doğru yola çağırmaları şeklindeki hidayettir. Üçüncüsü, insanlardan kendi istek ve iradeleri doğrultusunda doğru yolu tercih edip hak yol üzere olanları, bu tercihlerinde başarıya ulaştırma şeklindeki hidayettir. Dördüncü olarak da, ahirette müminlerin mükâfat yurduna ulaşmalarına yardımcı olacak inayet ve ihsan biçimindeki hidayetten bahsetmektedirler.[252]

Hidayeti yaratan Allah, insanlara tebliğ eden elçilerdir. İnsana düşen vazife, aklı ve iradesini kullanarak doğru yolu bulmaktır. Bu bağlamda bir ayette *"De ki: Bana,*

---

[246] İlgili ayetler için bkz. En'âm, 6/56, 117; A'râf, 7/178; Alak, 96/11.
[247] İlgili ayetler için bkz. En'âm, 6/97, 149; A'râf, 7/155; Tâhâ, 20/79; Kasas, 28/22; Saffat, 37/23, 118.
[248] İlgili ayetler için bkz. Tâhâ, 20/50, 129; Secde, 32/26.
[249] Detaylı bilgi için bkz. İbn Manzur, III, 786-787; M. Fuad Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres,* çev. Mahmut Çanga, İstanbul 2010, 531-534; İsfahânî, el-*Müfredât,* 1036.
[250] Yusuf Şevki Yavuz, "Hidâyet", *DİA*., İstanbul 1998, XVII, 473.
[251] Ramazan Altıntaş, *Kur'ân'da Hidayet ve Dalâlet,* Pınar Yay., İstanbul 2003, 71-72.
[252]Detaylı bilgi için bkz. İsfahânî, *el-Müfredât,* 1036-1037. Ayrıca bkz. Cihad Tunç, "İslam Dinine Göre Hidayet ve Dalalet", *EÜİFD.,* Kayseri 1989, 28-29.

dokunulmaz kıldığı bu şehrin Rabbine, yalnız O'na kulluk etmem emredildi; zaten her şey O'na aittir. Bir bana Müslümanlardan olmam ve Kur'ân'ı okumam emredildi. Artık kim doğru yola gelirse kendisi için gelmiş olur; kim de saparsa ona de ki: 'Ben sadece uyarıcılardanım'."[253] buyrulmaktadır. Bu ayette belirtildiği üzere hidayetin özünü batıldan uzaklaşıp Hakka yönelmek, yani Allah'a iman edip O'nun birliğini kabul etmek oluşturmaktadır. Mesuliyet kişiye aittir ve Allah'ın varlığını kabul eden, kulluğu yalnızca O'na yapan insan, dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşacaktır.

Dalâlet, hidâyetin zıddı olup doğru yoldan ayrılmak demektir. "Dalâl" veya "dalâlet" mastarları sözlükte "kaybolmak, telef olmak, şaşırmak ve doğru yoldan sapmak" gibi anlamlara gelmektedir. En genel manada, "Kasıtlı veya gaflet sonucu, az veya çok olsun doğru yoldan uzaklaşmak ve sapmak" şeklinde tanımlanmaktadır.[254]

Kur'ân'da dalâlet kelimesi ve türevlerinin "sapmak-saptırmak[255], yok olmak[256], cehalet[257], hata-yanılmak[258], azap[259], hüsran[260] ve şaşırmak-unutmak[261] gibi anlamlara geldiğini ifade etmek mümkündür.

İslam âlimleri, dalâleti iki kısımda ele almışlardır. Bunlardan birincisi, nazari ilimlerde olan dalâlettir. Bu da Yüce Allah'ı tanımada ve O'nun tek olduğunu tasdik etmede hakikatten uzaklaşıp sapıtmaktır. İkincisi, ameli ilimlerde olan dalâlettir. Yani İslam'ın hükümlerini bilmeme nedeniyle hakikatten uzaklaşma ve yanlış yola düşmek demektir.[262] Dalâletin farklı boyutları üzerinde duran ulemâ, insanın hidayeti bulması için öncelikle, Allah'ı ve O'nun hükümlerini tanıması gerektiğini ifade etmektedir.

Allah, dalâlette olan kimseleri ve durumlarını insanlara bildirmektedir. Bu bağlamda Allah yolundan ayrılan ve dünyayı tercih eden insanların, dalâlete düştüğü bildirilmektedir. Bu hususla alakalı bir ayette *"Dünya hayatını ahirete tercih edenler,*

---

[253] Neml, 27/91-92.
[254] Ömer Faruk Harman, "Dalalet", *DİA.,* İstanbul 1993, VIII, 427; İsfahâni, *Müfredât,* 589.
[255] İlgili ayetler için bkz. En'âm, 6/116-117, 140; İbrâhîm, 14/36; Tâhâ, 20/79, 85; Yâsin, 36/62.
[256] İlgili ayet için bkz. Secde, 32/10;
[257] İlgili ayet için bkz. Şuarâ, 26/20
[258] İlgili ayet için bkz. Yûsuf, 12/8, 95; Furkân, 25/42.
[259] İlgili ayet için bkz. Kamer, 54/47-48.
[260] İlgili ayet için bkz. Mü'min, 40/25; Yûsuf, 12/30; Yâsin, 36/24.
[261] İlgili ayetler için bkz. Tâhâ, 20/52; Duhâ, 93/7.
[262] Cihad Tunç, "İslam Dinine Göre Hidayet ve Dalâlet", 36-37.

Allah yolundan alıkoyanlar ve onun eğriliğini isteyenler var ya, işte onlar (haktan) uzak bir sapıklık içindedirler."[263] denilmekte ve meseleye ışık tutulmaktadır.

Allah'ın gönderdiği peygamberlere inanmayıp inkâr yolunu tutanların dalâlette olduğu ifade edilmektedir. Örneğin bir ayette, *"Allah'ın çağrıcısına (peygamberine) kulak vermeyenler yeryüzünde O'nu aciz bırakamayacak, O'na karşı bir yar ve yardımcı da bulamayacaklardır. Bunlar, apaçık bir sapkınlık içindedirler."*[264] buyrulmaktadır.

Allah'ın hükümlerini yok sayan ve Kur'ân'daki hakikatlerden uzak duran insanların, dalâlete düştüğü bildirilmektedir. Örneğin bir ayette, *"De ki: Hiç düşündünüz mü ya bu (Kur'an) Allah katından gelmiş, siz de onu inkâr etmişseniz? Bu durumda böylesine kesin bir çatışma içine düşenden daha sapkın kim olabilir?"*[265] denilmektedir.

Allah'ın belirlediği her türlü hükmü değiştirmek ve ilahi buyrukları çiğnemek dalâlet olarak bildirilmektedir. Bu hususla alakalı bir ayette, *"Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah adına yalan söyleyerek (kadınlara) yasaklayanlar muhakkak ki ziyana uğramışlardır; bunlar yoldan sapmışlardır, doğruyu bulacak durumda değildirler."*[266] buyrulmaktadır.

Allah'a inanmayan, O'na şirk koşan ve hüküm verirken kendi menfaatlerine uygun düşecek şekilde karar veren insanların yine dalâlette olduğu bildirilmektedir. Nitekim bir ayette, *"De ki: Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi. De ki: Ben sizin arzularınıza uymam; aksi halde yolumu şaşırırım, hidayete erenlerden olamam."*[267] denilmekte ve müşriklerin yanlış yolda oldukları ifade edilmektedir.

Dalâlet ehlinin, Allah'a ortak koşan, O'nun yarattıklarını inkâr eden, Allah'ı zikretmekten yoksun, O'nun gönderdiği elçilere itaat etmeyip kendi heva ve heveslerinin peşinden giden, dünyaya tamah eden ve ahiretini gözetmeyen kimseler olduğunu ifade etmek mümkündür. Buna mukabil Allah'a inanan, Kur'ân ve sünnete tutunup onların ışığında yaşamaya çalışan, günahlarından tövbe eden, verilen nimetlere

[263] İbrâhîm, 14/3.
[264] Ahkâf, 46/32.
[265] Fussilet, 41/52.
[266] En'âm, 6/140.
[267] En'âm, 6/56.

şükreden ve her durumda Allah'ın rızasını gözeten insanların hidayet ehli olduğunu söylemek mümkündür.

Her şeyi olduğu gibi hidâyeti ve dalâleti yaratan Allah'tır. Yüce Allah, ilahi hükümler gönderir. İnsan ise o hükümlere inanmak ya da inanmamak suretiyle cevap verir. Kişinin vermiş olduğu bu cevaplardan birincisi onu imana, diğeri de inkâra götürür. İşte aynı bunun gibi, Allah'ın ayetler indirmesi de insanlara doğru yola ulaşabilmeleri için bahşettiği hidayetin somutlaştırılmış halidir. Bu durumda da insan kendisine sunulan hidayet yolunu kabul ederek doğru yolu ya da bu yoldan ilerlemeyi reddederek dalâlet yolunu kendi isteği ile seçer. Ve bunun sonucunda da hidayet yolunu seçenler mükâfatlandırılacakken, dalâlet yolunda gitmek isteyenler, bu seçimlerinin sonucu olan azapla karşılaşacaklardır.[268]

Allah, zorla hiç kimseyi doğru ya da yanlış yola iletmemektedir. Sebepleri yaratan Allah, bir takım vesileler kılmaktadır. İnsanlara iyiyi kötüden ayıracak akıl ve irade vermekte, lütuf ve ihsanıyla onlara yol göstermektedir. Gönderdiği ilahi kitapları ve elçileri bu hususta davetçi kılmaktadır. Bu bağlamda bir ayette *"Doğru yolu göstermek bize aittir."*[269] buyurmakta ve insanlara hidayet yolunu gösterdiğini bildirmektedir. Diğer bir ayette *"Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz."*[270] denilmekte ve doğru yolu gösteren bir kitap ve peygamberler gönderdiğini, insanın doğru yolu bulmasının mümkün olduğunu bildirmektedir. Zaten doğru ve yanlış arasında ayrım yapma kabiliyetinin insana verildiğini de Allah bir ayetinde *"Ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini verene"*[271] diye bildirmekte ve bu ilhamın insanoğluna verildiğini vurgulamaktadır.

Özellikle mekkî sûrelerde hidâyet ve dalâlet ifade eden kavramlar, birlikte kullanılarak muhataplara aktarılmaktadır. Ayetlerde hakikatten ayrılarak batıl bir yaşam süren tüm muhataplara yönelik zikredilen dalâlet ve beraberindeki hidayetle, insanlar ikaz edilmekte, idrakleri yoklanmakta, doğru yol bir kez daha gösterilmekte ve adeta

---

[268] Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan,* (çev. M. Kürşad Atalar), Pınar Yay., İstanbul 2018, 214-216. Ayrıca bkz. Aytekin Yılmaz, *Kur'ân'da Hidayet ve Dalâlet Kavramı*, EÜSBE., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1993, 14.
[269] Leyl, 92/12.
[270] İsrâ, 17/15.
[271] Şems, 91/8.

kendilerine seyrettirilen cennet ve cehennem manzaralarından pay çıkarmaları istenmektedir.

Mekkî sûrelerde hidayet ve dalâletin birlikte geçtiği ayetlerden bazılarını aktarmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamdaki bir ayette, *"Kötü işleri kendisine hoş görünüp de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) mi? Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir. O halde onlar için üzülerek kendini helak etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor."*[272] denilmektedir.

Bu ve buna benzer anlam içeren ayetlerdeki "Yüce Allah'ın dilediğini doğru yola iletip dilediğini sapkınlık içinde bırakması" ifadesi bazı kişilerce tartışma konusu olmaktadır. Ancak şunu ifade etmek lazım ki, Allah'ın kulun hiçbir irade ve eylemi olmadan onu yanlışa ve akabinde cehenneme itmesi O'nun ilmi ve adaletiyle bağdaşmamaktadır. Allah'ın kişiyi dalâlette bırakması, kendisine bahşedilen akıl ve irade yetisini kötüye kullanması ve bunda ısrarcı olması hasebiyledir. Allah, doğru ve yanlış yolu göstermeden insanlardan dilediğini hidayete, dilediğini dalâlete ulaştırmış olsaydı, ayetlerde zikredilen elçilerin, kitapların, insanın imtihanının ve doğal olarak da cennet ve cehennemin bir manası kalmazdı.

Konu kapsamında bir diğer ayette *"O, bir grubu doğru yola iletti, bir grup da sapkınlığa müstahak oldu. Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler. Böyle iken kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar."*[273] buyrulmaktadır. Taberî'ye göre, "Allah, bu ayet ile kasıtlı olmaksızın günah işleyen ve batıl inanca yönelenlerin mesul olmayacağını savunanların beyanlarının doğru olmadığını buyurmaktadır. Zira ayette hidayet üzere olduğunu zanneden fakat Allah'ın öğrettiği doğru yoldan ayrılıp sapkınlığa düşenlerin bu hallerinden dolayı mazur sayılmayacakları ve onların hidâyet ehlinden ayrı olduğu zikredilmektedir."[274]

Ayette geçen "heda" ve "dalâlet" ifadeleriyle Allah, bir grubun Allah'a inanıp kulluk vazifelerini yerine getiren, şeytanın ve nefsin vesvesesine kulak vermeyen insanlar olup hidâyet yolunda olduğunu bildirmektedir. Buna mukabil diğer grubun, iblis misali büyüklenip Allah'a isyan eden ve O'nun yasak ettiği her türlü kötü şeyi

[272] Fâtır, 35/8.
[273] A'râf, 7/30.
[274] Taberî, *Taberî Tefsiri,* IV, 34-35.

yapan insanlar olup dalâlete düştüklerini zikretmektedir. Böylece insanlara sunduğu bu ikaz ile cehennem hatırlatılmakta ve onları dalâlet yolundan hidayete sevk etmektedir.

Hidayet ve dalâletten bahseden bir diğer ayette, *"Gel gör ki zulme saplanmış olanlar bir bilgiye dayanmadan kişisel arzu ve heveslerinin peşinden gitmektedirler. Allah'ın şaşırttığını artık kim doğruya iletebilir! Böylelerinin yardımcıları da yoktur."*[275] denilmektedir. Bu ayette de yine hidâyet ve dalâletin iki karşıt yol olduğu açıklanmaktadır. Keyfi eğilimlerin sınırı ve ölçüsü yoktur. Dalâlet üzere yaşam sürenler nefsin doyumsuz eğilimlerine, tutarsız girişimlerine, arzu ve korkularına bağımlı yaşar. Çünkü arzu ve gayeleri ne hakikate dayanır, ne sınır bilir, ne de bir ölçü ile yenilebilir. Çünkü hidayete yer bırakmayan, dalâletten korunmaya imkân vermeyen sapıklığın ta kendisidir. Ve "Allah'ın saptırdığı kimseleri kim doğru yola iletebilir?" Çünkü bu sapıklık da nefsi isteklerin sonucu olur. Kötü akıbetlerini engelleyecek destekçileri yoktur onların.[276]

Bu hususla alakalı bir başka ayette *"De ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir? De ki: Allah'tır. O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir."*[277] denilmektedir. Râzî'ye göre Cenab-ı Hak burada hidayet kelimesini *ala* ile dalâleti de *fî* ile kullanmaktadır. Çünkü hidâyete eren kimse, hakkı hakikati bilen yükseltilmiş kimse iken, dalâlette olan sapıtan, zulme dalıp orada boğulandır. Yine Râzî'ye göre Allah, bu ayetle Hz. Peygamber nezdinde tüm insanlara ilmi münakaşa adabını öğretmektedir. Karşı tarafın hatalı ve yanlış olduğunun hemen söylenmesi onu öfkelendirip fikir ve düşünceleri bozacağı ve tartışmadan verim alınamayacağından, ikimizden biri hatalı, hangimizin hatalı olduğunu anlamaya çalışalım denmesi, muhatabı düşünmeye, samimiyete ve taassubunu terk etmeye yönlendirmektedir.[278]

Hidâyet ve dalâlet, Allah'ın yarattığı ve tercihin insana bırakıldığı imtihan yollarıdır. Allah, ilahi vahyi ve peygamberleri vasıtasıyla muhataplara hidâyet ve dalâlet yollarıyla birlikte onların sonucunu da göstererek seçimi karşı tarafa bırakmaktadır. Hem insanlara fırsat vermekte, hem de doğru yolu bulmaları hususunda onlara yol

---

[275] Rûm, 30/29
[276] Bkz. Kutub, *Fî Zılâl,* VIII, 199.
[277] Sebe, 34/24.
[278] Râzî, *Tefsir-i Kebir,* XVIII, 341-342.

göstererek yüceliğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Bu kapsamda hidâyet ve dalâlet kavramlarının karşıt olarak zikredildiği diğer ayetlere de bakılabilir.[279]

2.2.4. Mâruf ve Münker

Kur'ân'da karşıt olarak zikredilen diğer iki kavram mâruf ile münkerdir. İrfan kökünden türeyen mâruf, İslamiyetten evvel Arap dilinde çoğunlukla "iyilik, ikram, gönül okşayıcı söz ve davranış"; mârufun karşıtı olan münker de "onaylanmayan, yadırganan, sıkıntı duyulan ve hoşlanılmayan şey" manalarında kullanılmaktaydı.[280]

Mâruf ve münker sözcükleri, evvelki manalarını kapsamakla birlikte, anlam alanları daha genişletilerek Kur'ân'da da zikredilmektedir. "İyi ve doğru olarak kabul edilen inanç, düşünce ve davranışlara işaret edilmek istendiğinde mâruf kavramı; yanlış olan, İslam'a yabancı, Müslüman toplum tarafından yadırganan inanç, düşünce ve davranışlar için de -bazen "fahşâ" ile birlikte- münker kelimesi" kullanılmaktadır.[281]

İsfahâni, aklen ve dinen güzel olduğu bilinenin mâruf; akl-ı selimin ve dinin kötü ve çirkin gördüğü her eylemin münker olduğunu söylemektedir.[282] Izutsu'ya göre mâruf, bilinen, tanınan ve insanlar nezdinde kabul gören demektir. Karşıtı olan münker, bilinmeyip tanınmadığından ötürü insanlar tarafından kabul görmeyendir. Yine ona göre Kur'ân'ın sürekli olarak müminlere mârufu emredip münkerden sakındırması, dinen yapılması istenen iyi davranışları ve istenmeyen kötü davranışları anlatmak adına zikrettiği ifadelerdir. Yani mâruf, imanın neticesi olarak meydana gelen davranışlarken, münker de Allah'ın buyruklarına ters olan eylemlerdir yorumunda bulunmaktadır.[283]

İslam'ın iyi ve hoş olarak kabul ettiği şeyler mâruf, kötü ve çirkin bulunup yadırganan hususlar ise münker olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda kaynaklarda iyilik ve iyiliği emretme ve kötülükten uzaklaştırma anlamında emir bi'l-mâruf nehiy ani'l-münker ifadesi kullanılmaktadır.

---

[279] Mesela bkz. En'âm, 6/125; A'râf, 7/178; Yûnus, 10/35; İbrâhîm, 14/4; Nahl, 16/37, 93; Kehf, 18/17; Kasas, 28/85; Sebe, 34/50; Zümer, 39/23, 37, 41; Kalem, 68/7; Müddessir, 74/31, Duhâ, 93/7.
[280] Mustafa Çağrıcı, *İslam Düşüncesinde Ahlak,* DEM. Yay., İstanbul 2013, 62.
[281] Çağrıcı, *İslam Düşüncesinde Ahlak,* 63; Ayrıca bkz. Mustafa Çağrıcı, "Emir bi'l-mâruf nehiy ani'l-münker", *DİA*., XI, 138.
[282] el-İsfahânî, "arf" ve "nkr" mad., *el-Müfredât,* 656, 980.
[283] Bkz. Izutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar,* 323-326. Ayrıca bkz. Devellioğlu, 581, 729.

Çeşitli sorumlulukları bulunan insanın en temel vazifelerinden biri de iyilik yapıp kötülükten uzak durmakla beraber, iyilikleri yayma ve yapılan kötülüklere engel olmaktır. Kendisine imanla beraber iyi ve faydalı işler yapıp kötülüklerden uzak durulmasını emreden Allah, bunu insanlar için hem yaratılıştaki gaye, hem de rıza-i ilahi vesilesi kılmaktadır. Nitekim ayetlerde mâruf ve münker birlikte zikredilerek seçim muhataplara bırakılırken, bunun dini bir sorumluluk olduğu da hatırlatılmaktadır.

İyilik ve kötülüğün birlikte zikredildiği bir ayette, *"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir"*[284] denilmektedir. Bu ayet bağlamında Elmalılı Muhammed Hamdi (1878-1942), çeşitli yorumlarda bulunmuştur. Ona göre mâruf, Allah'a itaat ve kulluk bağlamında İslam'da yapılması emredilen hususlar iken münker de Allah'a isyan olup İslam'da yeri olmayan davranışlar demektir. İyiliği emredip kötülükten uzaklaştıracak bir ümmet anlayışı, Müslümanların Allah'a imandan sonra yapmaları gereken ilk dini sorumluluklardandır. Yoksa ayetin önünde buyrulan *"Ve ancak Müslüman olarak can verin"* (Âl-i İmrân, 4/102) ilahi emri zor bir hale bürünerek yerine getirilemez. O halde hayırlı olana çağırmak, Müslümanlar üzerine bir farz-ı kifayedir. Bu bağlamda davet gerçekleştirilmezse hiçbir Müslüman kendini sorumluluktan kurtaramaz. Yine ona göre Müslümanlar bu farzlarını eda etmezlerse, sorumluluk ilk olarak bu kişilere, daha sonra da topluma yüklenmektedir. Zira Allah'ın birliği ilkesi bozulduğu zaman ortaya çıkacak olan bela ve musibetler, yalnız zalimlere isabet etmekle kalmaz topluma da sirayet etmektedir.[285]

Peygamber Efendimiz (sav), emir bi'l-mâruf nehiy ani'l-münker konusunu, bir benzetmeyle aktarmıştır. Bu bağlamda bir hadisinde *"Allah'ın men ettiği hudud üzerinde duran (ilerlemeyen) kimse ile (ilerleyen) hududda vâkı olan kimselerin benzeri, bir sefine (gemi) halkının misali gibidir ki onlar sefine üzerinde kura attılar. Bazısına sefinenin üstü, bazısına da alt kısmı düştü. Sefinenin altında bulunanlar susayıp sudan faydalanmak istedikleri zaman yukarı çıkıyor ve buradakilerin üzerine uğrayıp geçiyorlardır. Bunlar aralarında: Biz, nasibimiz olan alt katta bir delik açarsak hem biz zorluk çekmemiş oluruz hem de üstümüzdekilere eza vermemiş oluruz dediler. Bunlardan birisi bir balta yakalayarak sefinenin en aşağı bir yerini delmeye başladı.*

[284] Âl-i İmrân, 4/104.
[285] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 391-392.

Yukardakiler gelerek: Sana da ne oluyor? Diye sordular. O da: Siz bizim yüzümüzden rahatsız oluyorsunuz, bize muhakkak su lazımdır dedi." Şimdi alt tabaka sahiplerini bu fena dilekleriyle baş başa bıraksalardı, hepsi birden helak olurlardı. Fakat bunların ellerini tutsalardı hem kendileri bir kurtuluş yolu bulurlardı, hem de bu suçluları toptan kurtarırlardı."[286] buyrulmaktadır. Hadiste, toplumun yaşamını gemiye, insanları ise gemideki yolculara benzeten Hz. Nebi, yaratılıştaki gayelerden bir hususa değinmektedir. Burada imtihandan geçen insanoğlunun iyilik yapma ve iyiliğe yönlendirme, kötülükten uzak durma ve kötülük yapılmasına engel olma sorumluluğunun bulunduğuna dikkat çekmektedir.

İslam dini, Müslümanın bencilce bir yaşamdan uzak, toplum içerisinde çeşitli görevleri olan bir varlık olduğunu bildirmektedir. İyi ve güzeli yaymak, olumsuzluklara engel olmak her Müslümanın görevidir. Nitekim Hz. Nebi bir hadisinde *"Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin; buna gücü yetmezse diliyle onun kötülüğünü söylesin; buna da gücü yetmezse kalbiyle ona buğzetsin. Bu ise imanın en zayıf derecesidir."*[287] buyurmaktadır. Kişi kendi huzur ve mutluluğuyla beraber diğer din kardeşlerinin huzurunu da düşünmelidir. Zaten iyiliklerin ve iyi insanların artması demek, hem bireysel hem de toplumsal mutluluk ve faziletin artması demektir. Toplumda münker engellenip doğruya yönlendirme yapılmazsa, doğru ile yanlış birbirine karışır ve zamanla insanlar Allah inancından uzaklaşır. Bu bağlamda Müslümanın gördüğü kötülüğe engel olmayıp kayıtsız kalması, o kötülüğe ortak olması demektir.

İyiliği emretme ve kötülükten uzaklaştırma hususunda insanları üç grupta ele alan İbn Teymiyye'ye göre, birinci gruptakiler, sadece kendi isteklerinin peşinden giderler, sadece şahıslarına verildiğinde memnun olurlar ve yalnızca yasak kılındıklarına öfke duyarlar. Bu gruptaki bir insan, daha önce başkası için kınayıp yasakladığı bir hususu, kendisi söz konusu olduğunda meşru görmektedir. İkinci gruptakiler gerçek bir imana sahip olanlardır ki onlar, Allah için iş ve eylemlerinde dosdoğru olurlar. Kendilerine yapılan haksızlıklar karşısında sabır göstererek sırat-i müstakim üzere dururlar. İyilik yapıp etraflarına yayarken kötülükten uzak durup alıkoymaya çalışırlar. Üçüncü grup ise, iman sahibi olmakla birlikte nefsin isteklerine de itaat edenlerdir. Onlarda hem itaat

[286] Zebîdî, *Sahih-i Buhari Muhtasarı*, VII, 433-434.
[287] Müslim, *Sahih-i Müslim,* I, 109.

hem de isyan duygusu vardır ve müminlerin çoğu bu gruba mensuptur. Bu üç sınıf insanın da üç grup nefisle alakasını kuran Teymiyye, ilk sınıftakiler, kendilerine kötülüğü emreden nefs-i emmare sahipleridir der. İkinci sınıftakiler, Allah'ın razı olduğu nefs-i mutmainne sahipleri, üçüncü sınıftakiler ise hem iyi hem de kötü hasletleri barındıran nefs-i levvame sahipleridir yorumunda bulunmaktadır.[288] O yüzden insanoğluna düşen vazife, önce kendisinin yaşamında Allah'ın razı olacağı salih amellere yer vermek, hidayet üzere olmak, nefsin buyruklarına itaat etmemek ve diğer insanların elinden tutarak İslam yoluna davette bulunmaktır.

Rabbimiz çeşitli ayetlerde muhataplara emir bi'l-mâruf nehiy ani'l-münkeri emretmektedir. Bu bağlamda bir ayette *"Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmi peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten men eder; yine onlara temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler."*[289] denilmektedir. Bu ayetle alakalı Kutub, İsrailoğullarının elçileri olan Hz. Musa ve Hz. İsa'nın, kavimlerine, Hz. Muhammed'in elçiliği hakkındaki haberleri önceden bildirdiklerine işaret eden ayettir yorumunda bulunmaktadır. Ona göre, gelecek olan peygamberin sıfatları, ümmetinin özellikleri ve bu peygamberin her türlü iyiliği yaygınlaştırmaya, kötülüğü engellemeye çalışacağı, onlara peygamberleriyle haber verilmişti.[290] Kurtubî ise burada iyiliği emredip kötülükten men eden peygamberi, putlara tapmaktan alıkoyan, ahlakın üstün faziletlerini ve akrabalık bağlarını gözetmeyi emreden ve yayan peygamber olarak açıklamaktadır.[291] Ayetten ve yapılan yorumlardan anlaşılmaktadır ki Allah, elçilik vazifesiyle yükümlü tuttuğu Peygamberimiz (sav) 'in vazifesini net bir şekilde açıklamaktadır.

Konuyla alakalı bir diğer ayette *"Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık getiren işlerdir."*[292] denilmektedir. Bu ayette kişiler üzerine farz olan hususa dikkat

---

[288] İbn Teymiyye, *Güzel Ahlak,* (çev. Hilal Nayır - Semra Demir - Zeynep Çelik), Pınar Yay., İstanbul 2017, 81-83; İbn Teymiyye, *Hisbe-Emr-i Bil Ma'ruf Nehy-i Anil Münker,* (trc. Cemal Güzel), Takva Yay., İstanbul 2015, 139-140.
[289] A'râf, 7/157.
[290] Kutub, *Fî Zılâl,* IV, 429.
[291] Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'ân,* VII, 481
[292] Lokmân, 31/17.

çekilmektedir. Sen, Allah'a ibadet etmek suretiyle nefsin açısından kemale erdiğinde, başkalarını da kemale erdir. Çünkü peygamberlerin ve onların varisleri olan âlimlerin işi önce kendilerini sonra da diğerlerini doğru yola iletmektir denmektedir.[293] Bu ayetlerde Allah'ın, peygamberleri başta olmak üzere müminleri güzel davranışlara yönlendirdiği, kötülüklerden uzaklaştırdığı ve bunların birer dini sorumluluk olduğunu insanlara hatırlattığı anlaşılmaktadır.

Allah, Kur'ân'da, mârufu emrederken iyiliğe davetin nasıl yapılması gerektiğini de peygamber şahsında tüm müminlere açıklamaktadır. Bu hususta bir ayette *"Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma"*[294] denilmektedir. Bu ayet bağlamında Kurtubî, "iyi olanla emret" buyruğundaki "urf" kelimesinin mârufu emretmek olduğunu söylemiştir. Urf, mâruf, akılların beğenip kabul ettiği, ruhların da huzur ve sakinlik bulduğu bütün güzel davranışlar demektir. Kurtubî'ye göre, "cahillerden yüz çevir" buyruğunda, onlara doğruyu anlatıp ispat ederek kendilerine mârufu emrettiğin zaman, sana karşı yine haksızlık ve inatçılık ederlerse onlardan yüz çevir ve aynıyla mukabelede bulunma kastedilmektedir. Yine ona göre bu ayet, Hz. Nebi'yi onların seviyesine düşmekten uzak tutarak onun kadrini yükseltmek içindir. Ayette her ne kadar Allah'ın peygamberine yönelik mesajından bahsedilse de bütün insanlara bir edep çağrısı bulunmaktadır.[295]

Kur'ân'da çeşitli ayetlerde zikredilen mâruf, güzel olan şeyleri kapsamakta, buna mukabil münker, yadırganıp hoş görülmeyen hususları içine almaktadır. Allah, mârufu emredip münkerden sakındırmayı her Müslümana bir görev saymaktadır. Bunu yapabilmek için öncelikle bireylerin kendileri iyiyi, doğruyu bilmeli ve güzel ahlak sahibi olmalıdır. Muhatap alınan kişilere karşı anlayışlı ve sabırlı olunmalı, yumuşak huylulukla mukabele edilmelidir. Hiçbir kötülük görmezden gelinmemeli, tüm olumsuz davranışlar ikna yolu ile düzeltilmeye çalışılmalı ve daima iyilik yolu gösterilmelidir.

Bu hususta iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın ihlasla beraber yapılması gerektiğini söyleyen İbn Teymiyye, kişinin iyi olandan hoşlanmasının ve kötü olandan nefret duymasının, Allah'ın hoşnutluğuna ve hoşnutsuzluğuna dayanması gerekmektedir der. O yüzden insana düşen, kendi nefsindeki sevgi ve nefretin

---

[293] Râzî, *Tefsir-i Kebir*, XVIII, 159.
[294] A'râf, 7/199.
[295] Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'ân,* VII, 551-552.

miktarının, Allah'ın ve elçisinin emrine uygun olup olmadığına bakmaktır.[296] O zaman kişi, Allah'ın emrettiği bu vazifeyi yaparken, dini vecibeleri ihmal etmeyerek ve ilahi hükümlerin sınırını aşmamaya özen göstererek sorumluluğunu yerine getirmelidir. Dikkat edilmeli ki nefsin istekleri doğrultusunda iyi görülen veya kötü bulunan hususlar, Allah'ın emri olmaktan uzak, tamamen dünyevi ve nefsâni zevklerin neticesidir.

Gazzâlî, meseleye açıklık getirilmesi noktasında iyiliği emredip münkerden sakındıracak kişide, mutlaka bulunması gereken üç özellikten behsetmiştir. Birincisi bu vazifede bulunacak kimse, vazifesini yaparken dinin belirlediği sınırlar içerisinde kalabilmesi için ma'rufun ve münkerin alanlarını, hududlarını, ve engelleme metodlarını iyi bilmelidir demek suretiyle ilimin önemini vurgulamıştır. İkinci olarak bunu yapacak kimse, doğru olanın dışına çıkmaktan men edecek bir vera hissine sahip olmalı demiştir. Üçüncü olarak, kişinin lütufkar ve yumuşak huylu olmasından bahsederek güzel ahlaka dikkat çekmiştir. Zira bu üç özellikle kötülükler önlenmekte ve kişi, Allah'a daha da yaklaşmaktadır.[297]

Allah, mârufla münkeri birlikte zikrederken vahyin muhataplarına mesaj vermektedir. Unutulmamalıdır ki sadece iyilik yapmak tek başına yeterli değildir. Bununla beraber olumsuzluklara da engel olmak lazımdır ki kötülükler engellensin. Eğer olumsuzlukların önü alınmazsa yavaş yavaş toplumda umumi bir hal alır. Böylece olumsuz olan o davranışlar, öyle bir boyut kazanır ki, insanlar nezdinde şerr olduğu düşünülmeden, alışkanlık halini alan davranışlar meydana gelir. Bunun yanında kötülük yapmayan ancak kötülük yapanlara engel olmayıp bencilce bir yaşam süren, fedakârlık, yardımseverlik gibi değerlere riayet etmeyen, insanları düştüğü bataklıktan kurtarmaya çalışmayıp mârufa yönlendirmeyen bir anlayış da İslam'da hoş görülmemiştir. O yüzden sadece iyilik yapma ya da sadece kötülükten uzaklaştırma değil, ikisi birlikte hayata aktarılırsa tam anlamıyla Allah'ın emrettiği şekilde yerini bulmuş olur.

---

[296] İbn Teymiyye, *Güzel Ahlak,* 74-76.
[297] Gazzâlî, *İhyâ*, II, 732.

Kur'ân, bu hususu daha iyi anlamak adına iyiliğe yönlendirmenin yapılmayıp kötülüğe engel olunmaması durumunda kişilerin nasıl bir sonla karşılaşacağını bildirmektedir.[298] Yine konu ile alakalı diğer ayetlere de bakılabilir.[299]

2.2.5. Adâlet ve Zulüm

Kur'ân'da karşıt anlatımın güzel örneklerinden bir diğeri adâlet ve zulüm kavramlarıdır. "Davranış ve hükümlerde doğru olmak, hakka riayetkârlık, haklılık, doğruluk ve eşit kılmak" gibi manalara gelmekte ve Kur'ân'da çoğunlukla düzen, denge, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme ve dürüstlük" gibi manalarda zikredilmektedir.[300]

Zıddı olan zulüm, sözlükte "bir şeyi kendi yerinden başka yere koymak" manasına gelmektedir. Dini ve ahlaki terim olarak zulüm, "Belirlenmiş sınırları çiğneme, haktan batıla sapma, kendi hak alanının dışına çıkıp başkasını zarara sokma ve rızasını almadan birinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunma" gibi manalara gelmekte ve Kur'ân'da 20 ayette zulüm şeklinde, 269 kez türevleriyle yer almaktadır.[301]

Adâlet, gerek bireysel gerekse toplumsal hayatta düzen, denge ve beraberinde huzuru sağlayan en ehemmiyetli ahlaki erdemdir. Adalet, hak ile batılı ayrı tutmak ve eğrilikleri düzeltmektir. Kur'ân'da *"Musa'nın kavminden hak ile doğru yolu bulan ve onun sayesinde adil davranan bir topluluk vardır."*[302] diye buyuran Allah, dini ve ahlaki bir değere vurgu yaparken adaletin hakkı bilip onu kabullenmekle gerçekleşeceğini bildirmektedir. Adâlet, hakkı bilip hakkı savunmak, her şeyde dengeyi kurmak ve hak edene hakkını vermektir. İslam, insanlara her durumda adil olmayı emretmektedir. Bu bağlamda yönetimde adalet, işçi-işveren hukukunda adalet, alım-satımda adalet, aile içi ilişkilerde ve da nice hususlarda adalet emredilmektedir.

---

[298] A'râf, 7/163-164.
[299] Örnek ayetler için bkz. Âl-i İmrân, 4/104, 110; Tevbe, 9/67, 112; Hacc, 22/41.
[300] Mustafa Çağrıcı, "Adalet", *DİA.,* İstanbul 1998, I, 34. Ayrıca bkz. Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları,* 278; Develliođlu, 8.
[301] Mustafa Çağrıcı, "Zulüm", *DİA.,* İstanbul 2013, XLIV, 507. Ayrıca bkz. Izutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 258.
[302] A'râf, 7/159.

İsfahâni zulmü, kişinin Allah'a karşı işlediği zulüm[303], kişinin diğer insanlara karşı yaptığı zulüm[304] ve kişinin kendi nefsine karşı işlediği zulüm[305] diye üç kısımda ele almaktadır.[306] Kişinin, her şeyi yaratan Yüce Allah'a karşı inkâr ve isyanda bulunması, Allah'a karşı en büyük zulümdür. Allah'ın va'd ve vaîdine rağmen sırat-i müstakim üzere olmayıp kendi kötü akıbetini hazırlaması, kendisine yaptığı zulümdür. Diğer insanlara karşı yapılan kötülük, onlara karşı işlenmiş zulüm olmakla beraber aynı zamanda yapanın kendine karşı da gerçekleştirmiş olduğu zulümdür.

İbn Teymiyye'ye göre, zulmün tüm çeşitlerinin nedeni, kalp hastalıklarıdır ki bu da şirk ve günah hastalıklarından kaynaklanmaktadır. Adâlet ise kaplerin sağlıklı ve doğru olup onun canlanması ve aydınlanmasıdır. Bunun içindir ki Allah'ı anmak kalpleri diriltmektedir.[307] O halde kalbinde Allah'ın kudret ve sevgisini barındıran kişi, kalbini canlı tutarak her daim adâlet yolunda yürümekte, buna mukabil Allah'ı anmaktan uzak, nefsinin heva ve heveslerine uyan âsi kişi, zulüm batağına saplanmaktadır.

Allah, bir ayette *"(Ey Resulüm) emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği Kitab'a inandım ve aranızda adâleti gerçekleştirmekle emrolundum"*[308] buyurmaktadır. Bu bağlamda gönderdiği elçilerin temel vazifelerinden birinin insanlığa adaletle hükmetmek olduğu belirtilmiştir. Her yönüyle insanlığa önder olan peygamberin bu erdemli davranışının da muhataplara örnek olması amaçlanmıştır.

Adâlet hususunda önemli açıklamalarda bulunan İbn Miskeveyh'e göre, kendi menfaati uğruna bazı durumlarda adil olanlar adâletli davranmış olmazlar. Gerçek adil kimse, ölçüsüzlüğe mahal bırakmadan bütün durumlar karşısında dengeyi sağlayan ve herhangi bir beklentide olmaksızın yalnız adâlet erdemini gerçekleştirendir. Ona göre adâlet, aşırılıklardan uzak olup eksiklik ve fazlalıkların tam orta noktası ve bu açıdan da hem en değerli fazilet hem de birliğe en uygun olandır. Adâletle birlik arasında bağ kuran İbn Miskeveyh, varlıktaki birlik, olgunlukla beraberinde adaleti; çokluk ve

---

[303] İlgili ayet için bkz. Lokmân, 31/13.
[304] İlgili ayet için bkz. Şûra, 42/40.
[305] İlgili ayet için bkz. Neml, 27/44; Fâtır, 35/32.
[306] İsfahânî, *el-Müfredât*, 624.
[307] İbn Teymiyye, *Güzel Ahlak,* 217-218.
[308] Şûrâ, 42/15.

farklılık ise karışıklık ve düzensizlikle beraberinde zulmü getirir yorumunda bulunmaktadır.[309]

Bireysel huzur ve toplumsal düzen açısından adâlet oldukça önemli bir değerdir. Çünkü adâletin olmadığı yerde zulüm baş göstermektedir. Zulmün baş gösterdiği bir toplumda ise her türlü karışıklık, dengesizlik ve düzensizlik meydana gelmektedir. Allah, bu iki karşıt konuyla önemli mesajlar vermektedir. Bu bağlamda bir ayette *"Şurası kesindir ki Allah, insanlara zerre kadar zulmetmez…"*[310] denilmekte ve zulmün İslam'da yeri olmadığı belirtmektedir. Buna mukabil bir diğer ayette *"Yarattıklarımızdan daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir millet bulunur."*[311] buyrulmakta ve zulmün yerine yapılması gerekli olan ahlaki değeri, yani adaleti zihinlere işlemektedir.

Bu sebeple Kur'ân, adâleti daha iyi kavratmak adına onunla birlikte zulmü de işlemektedir. Bu hususta ayette, "*Allah şu iki kişiyi de misal verir: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şey beceremez ve efendisinin üstüne bir yüktür. Onu nereye gönderse bir hayır getirmez. Şimdi bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse eşit olur mu?"*[312] denilmektedir. Bu ayette Allah, putları konuşamayan, herhangi bir şeye gücü yetmeyen, kendisine bakanlara muhtaç olan ve hiçbir işte başarı gösteremeyen kimseye benzeterek kâfirlere vurgu yapmakta, adâletle hükmedip doğru yolda bulunan kimseyle müminlere dikkat çekmektedir.[313] Olması gereken adâletle, kişinin Allah'a karşı yaptığı zulmü karşılaştırarak ikisinin asla eşit olamayacağı hususunda muhataplarını uyarmaktadır.

Adâletle eşitlik arasında bağ kuran Aristo'ya göre, zalim kişiler hukuku tanımayan, kendisi çalışmayıp başkalarının mallarını gasp eden, kendisine hak ettiğinin fazlasını, diğerlerine ise hak ettiğinden az verenlerdir. Yine ona göre adâlet, faziletin bir parçası değil, tamamıyla fazilettir. Zulüm de kötülüğün bir parçası değil, tamamıyla kötülüktür.[314]

---

[309] İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk ve Tathîru'l-A'râk*, (çev. Abdulkadir Şener, Cihat Tunç, İsmet Kayaoğlu), Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2017, 135-136; Çağrıcı, *İslam Düşüncesinde Ahlak,* 237.
[310] Yûnus, 10/44.
[311] A'râf, 7/159.
[312] Nahl, 16/79.
[313] Taberî, V, 221.
[314] Bkz. İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk,* 140.

Zulümün isteğe bağlı olup olmadığı hususunda çeşitli fikirler ortaya atan kişilere karşılık İbn Miskeveyh, eserinde genel bir açıklamada bulunmaktadır. Zulmün de adâlet gibi kişilerin kendi istekleri doğrultusunda yapıldığını ve dolayısıyla iradi bir eylem olduğunu savunan İbn Miskeveyh'e göre, nasıl ki adil kişi, adaletin kendisine faydalı olacağını ve yakışacağını düşünüp bu erdemli davranışı kendi isteği ile yapıyorsa, aynı şekilde zulüm de isteğe bağlı olarak yapılan ve zulmedenin bununla kendisi için kötülüğü amaçladığını kabul etmek gerekmektedir. İbn Miskeveyh, kendisine bilerek kötülük yapan kişilerin hali hususunda kıskanç insanın durumunu örnek vererek o, şahsına herhangi bir sıkıntı dokunmasın diye değil, kıskançlıktan kaynaklanan meşakkatten kurtulmakla bir yarar sağlayacağını zannederek nefsine kötülük etmiştir demektedir. Neticede kötülük ederek nefsine zulmeden kimse, kendisine yarar sağlayacağını zannederek aklına sormayıp yanlış bir tercihte bulunmasından ötürü suçludur.[315]

Kişi, yaptığı zerre miktar davranışın karşılığını ahirette vereceğinden, Allah'a karşı küfrü ve isyanından dolayı bu zulmünün cezasıyla beraber insanlara karşı yapmış olduğu haksızlıklarından ötürü zalimliğinin cezasını çekecektir. İman edenler, insanlar arasında adâletle hükmedenler ve iyilikte bulunanlar ise en güzel mükâfatlarla karşılaşacaklardır. Bu hususla alakalı ayette, *"Şüphesiz ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya vermeyi emreder. Fuhşiyatı, münkeri ve (başkalarının hakkını çiğneyecek) taşkınlığı yasaklar. Düşünüp hatırlayasınız diye size öğüt verir."*[316] denilmektedir. Anlaşıldığı üzere Kur'ân, zulüm gibi bir bataklıktan kurtulmanın yolunun, adâlet gibi üstün bir değerle gerçekleşeceğini vurgulamak için iki zıt konuyu birlikte işlemektedir.

2.2.6. Hasene ve Seyyie

Kur'ân'ın karşıtlık üslûbunun diğer bir misali hasene ve seyyie sözcükleridir. Hasene, iyi hal ve durumlar ile hoşa giden, ulaşılmak istenen nimet ve imkânlar için kullanılanılmaktadır.[317] Kur'ân'da, "hasen, ihsân ve muhsin" kalıplarında da gelen bu kavram 194 yerde geçmektedir.[318]

---

[315] Bkz. İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, 152-153.
[316] Nahl, 16/90.
[317] Çağrıcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, 65. Ayrıca bkz. Devellioğlu, 334.
[318] Detaylı bilgi için bkz. M. Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* 144-145. Ayrıca bkz. Görmez, 77.

Karşıtı olan seyyie, "günah, kötülük, çirkin iş ve kötü nesne" manalarına gelmektedir. Aynı kökten türeyen *isaet* kötülük etmek; isim olan *sû* da günah, çirkin iş manasına gelmektedir. Kur'ân'da 21 yerde tekil (sû), 35 ayette çoğul (seyyiat) şekliyle geçmektedir. [319]

İsfahânî, hasene sözcüğünü "İnsanın nefsine, bedenine ve bulunduğu hale mutluluk veren nimetlerin tümü" diye tarif etmektedir. Bununla birlikte hasenenin, "kötü ve çirkin" anlamına gelen seyyie'nin zıddı olduğunu, bu kavramların da müşterek isimler olduğunu söylemektedir.[320] İbnu'l- Cevzi de eserinde, kendisinde barındırdığı iyiliğin kötülüğe oranla çok olduğu hususların hasene; bunun karşıtının da seyyie diye isimlendirildiğini ve bu ifadelerin iyi ve kötü iş, rahatlık ve sıkıntı, tevhid ve şirk, çokluk ve azlık gibi anlamlarda kullanıldığını aktarmıştır.[321]

Kur'ân'da yirmi sekiz ayette tekil, üç ayette de çoğul şekliyle gelen hasene ve onun zıddı seyyienin, gerek ayrı gerekse aynı ayette, hadislerde ve İslami literatürde üç ayrı anlama geldiği görülmektedir:[322]

1. Bu kavramlar, iyi veya kötü durum ve davranışı belirtmek suretiyle gelmektedir. Bu bağlamda bir ayette *"Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar."*[323] denilmektedir.
2. Hasene ve seyyie, eylem ve işlerdeki karşıt iki tarafı ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu bağlamda ayette, *"Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır. Ona uymayanlar ise, yeryüzünde olan her şey ve onun yanında bir katı daha kendilerinin olsa, kurtulmak için hepsini kurtuluş fidyesi olarak verirlerdi. İşte hesabın kötüsü bunlar içindir. Varacakları yer de cehennemdir. O ne kötü yataktır."*[324] denilmekte ve Allah'ın emrine uyan ile uymayan insanlardan yola çıkılarak iyi ve kötü taraf açıklanmaktadır.

---

[319] Mustafa Çağrıcı, "Seyyie", *DİA.*, İstanbul 2009, XXXVII, 78; M. Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cem,* 255.
[320] İsfahânî, "hsn" md., *el-Müfredât,* 266.
[321] Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnu'l Cevzi, *Nuzhetu'l-A'yuni'n-Nevazir fi İlmi'l-Vucuh ve'n-Nezair*, Müessetür-Risale, 1984, 97.
[322] Bkz. Hatice Görmez, 77-78; Mustafa Çağrıcı, "Hasene", *DİA.*, İstabnul 1997, XVI, 376-377.
[323] En'âm, 6/160.
[324] Râd, 13/18.

3. Kur'ân'da ödül ve ceza, iyi ve kötü akıbet, mutluluk ve üzüntü, refah ve darlık gibi anlamlar için hasene ve seyyie kavramları kullanılmaktadır.[325] Bu kapsamda bir ayette *"Allah'ın iman edip dünya ve ahirete faydalı işler yapan kullarına verdiği müjde işte bu! De ki: Sizden yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir karşılık istemiyorum. Kim çaba harcayıp bir iyiliği gerçekleştirirse bu konuda ona daha büyük güzellikler bahşederiz. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır ve iyiliği asla karşılıksız bırakmaz."*[326] denilmekte ve akabindeki ayette, *"Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O, haksızlık edenleri sevmez."*[327] buyrulmaktadır. Bu ayetlerde iyiliğin karşılığının daha güzeliyle ve kötülüğün karşılığının aynıyla verileceği buyrulmakta ve kavramlar, iyi ve kötü akıbet, ceza ve mükâfat gibi hususlarda açıklanmaktadır.

Allah, insanlardan önce kendisine imanı, sonra itaati istemekte ve onları doğru yola çağırmaktadır. Emrettiği yolda ilerleyenlerin kurtuluşa ereceğini ve bu kurtuluş yolunun iyilikten geçtiğini buyurmaktadır. Kur'ân, iyilik ve kötülüğün bir olmadığını, kötülüğü ortadan kaldırmanın yolunun iyilik olduğunu zikretmektedir. Nitekim bu hususta bir ayette, *"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse kesinlikle dost oluvermiş."*[328] denilmektedir.

Bu ayetle Allah, Hz. Nebi şahsında tüm insanlara seslenmekte ve yapılan kötülüklere karşı nefret ve kin beslenmemesini, iyilikle muamele edilmesini emretmektedir. Bu ayetlerde Hz. Nebi ve ona inanan insanlara yapılan zulümle kötülük, buna mukabil sabır ve bağışlayıcı tavırla iyilik örnekleri verilmektedir. Müslümanda bulunması gereken güzel hasletlere dikkat çekilmekte ve bağışlayıcı olma, sabır, hoşgörü gibi faziletli davranışlarla inananlar için ahlak ilkeleri belirlenmektedir.

Allah, Kur'ân'da, kötülüğe karşılık iyilikle muamelede bulunanların mükâfatının fazlasıyla olacağını buyurarak iyiliğe davet yolunu vaad etmektedir. Bu hususla alakalı

---

[325] Bkz. Hatice Görmez, 77-78; Çağrıcı, "Hasene", 376-377.
[326] Şûra, 42/23.
[327] Şûra, 42/40.
[328] Fussilet, 41/34.

bir ayette, *"Ve onlar Rablerinin rızasını elde etmek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizli açık harcayan, kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarındır."*[329] denilmekte ve güzel akıbete işaret edilmektedir.

İyiliğin ve kötülüğün kaynağı üzerinde bazı yorumlar yapılmış ve İslam âlimlerinden ve tefsircilerden çoğunluğu iyiliğin kaynağının Allah, kötülüğün kaynağının ise insanın bizzat kendisinin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu hususla alakalı *"Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir…"*[330] ayeti bağlamında, iyiliğin kaynağı Allah, kötülüğün kaynağı insanın kendi elleriyle yaptıkları hasebiyledir yorumu yapılmış ve insan nimetten dolayı şımarmasın, karşılaştığı olumsuz şeylerin sorumluluğunu yüklensin diye Allah'ın bu şekilde buyurduğu ifade edilmiştir.[331] Bununla beraber Katade, bu ayetin izahı bağlamında şunları nakletmiştir: "Rasulullah bu ayet hususunda bize buyurmuştur ki: Kişiye isabet eden hiçbir odun yaralaması, ayak kayması ve damar seğirmesi yoktur ki işlemiş olduğu bir günah karşılığında olmasın. Allah, günahların birçoğunu da affeder."[332] Ayrıca Beydâvî, bu ayetin *"De ki: Hepsi Allah katındandır."* ayetine ters düşmediğini ve hepsinin Allah katından olmasının icad cihetiyle olduğunu belirtmektedir. Ancak iyilik Allah'tan bir lütufken kötülük Allah'tan bir cezadır yorumunda bulunmaktadır.[333]

Konu bağlamında başka bir ayette geçen ifadeden de bu anlam çıkarılmakta ve insanlar, nasıl ki Allah'tan kendilerine rahmet geldiğinde seviniyorlarsa, kendi yaptıklarından dolayı sıkıntıya uğradıklarında ümitsizliğe düşmemelilerdir diye ikaz edilmektedir. Bu kapsamda ayette *"İnsanlara bir nimet tattırdığımızda buna sevinirler; fakat yapıp ettiklerinden ötürü başlarına bir bela gelse hemen ümitsizliğe düşerler."*[334] denilmektedir. Bu ayetle insan, hafifliği ve hasisliği hasebiyle eleştirilmektedir. Kişi, biraz güç, mal mülk ve itibar elde edip işlerinin iyiye vardığını gördüğünde, bütün bunların Allah tarafından bahşedildiğini unutmakta ve bu başarısından öyle gururlanmakta ki, ne Allah'a ne de diğer insanlara hiçbir pay bırakmamaktadır. Fakat bu iyi talih onu bırakır bırakmaz cesaretini kaybetmekte ve küçük bir talihsizlik bile onu o

[329] Râd, 13/22. Ayrıca bkz. Kasas, 28/54.
[330] Nisâ, 4/79.
[331] M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, Beyan Yay., İstanbul 2016, I, 538.
[332] Taberî, *Taberî Tefsiri,* III, 46.
[333] Beydâvî, I, 534; Nisâ, 4/78.
[334] Rûm, 30/36.

denli sarsmakta ki her türlü yanlış şeyi yapmakta ve hatta intihara bile kalkışabilmektedir.[335]

Kur'ân'da zikredilen iyilik ve kötülük kavramlarına bakıldığında, Allah'ın engin rahmeti ve hikmeti, bir kez daha görülmektedir. Allah, sadece kötülük yapanların yanlış yolda olduğunu ve cehenneme gideceklerini bildirmemektedir. Bilakis kötülükten yüz çevirmeleri için muhataplarını ikaz ederken aynı zamanda da iyilikle müjdelemektedir. Bir ayette, *"Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir…"*[336] "*Kim bir iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır…"*[337] buyrulmaktadır. Allah, kullarına karşı çok rahmetli ve merhametlidir.

Kur'ân'da, yapılan iyiliğin kötülükleri sileceği ve tövbe eden insanların kötülüklerinin iyiliğe çevrileceği müjdelenmektedir. Bu bağlamda ayette, *"Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır. Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. O, çok bağışlayıcı ve merhametlidir."*[338] denilmekte ve Allah'ın mahlukata olan merhameti ifade edilmektedir. Böylece insanlara, toparlanmaları için imkan verilmektedir.

Dünya hayatının bir imtihan, gayenin ise Allah'a kulluk etmek olduğu bu hayatta insan, hidayete erişebilmek ve cennet nimetlerine ulaşabilmek için tercihini Allah'ın rızasına giden yolda kullanmalıdır. En büyük kötülük, kişinin Allah'ı inkâr ve isyanla kendine yaptığı kötülüktür. İnsan, ilk olarak her şeyin hükümdarı olan Yüce Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmeli, sonra Allah'ın en güzel surette yarattıklarına karşı iyi davranışlar sergilemeli ve yaşamına Allah rızası yolunda devam etmelidir. Nasıl ki Allah, tüm yarattıklarına rahmetiyle, merhametiyle muamele ediyorsa yaratılan insanoğlu da işlerinde, davranışlarında, insanlarla olan münasebetlerinde iyilikle muamele etmelidir.

İnsan, Kur'ân'da buyrulduğu gibi salih amel işleyenlerden olmalı, her adımda iyilik ve güzellik endişesi taşımalıdır. Her durumda hayrı düşünmeli, niyetler halis tutulmalıdır. Nitekim Allah Resulü hadisinde buyurmaktadır: *"Hiçbiriniz kendisi için*

---

[335] Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, IV, 305.
[336] Mu'min, 40/40.
[337] En'âm, 6/160.
[338] Furkân, 25/70.

arzu ettiğini, kardeşi için de arzu etmedikçe iman etmiş olmaz."[339] Zira başkasına yapılan kötülük, aslında kişinin kendisine yapmış olduğu kötülüktür.

2.2.7. Hayır ve Şer

Kur'ân'ın karşıtlık üslûbunun misallerinden bir diğeri hayır ve şer kavramlarıdır. Kur'ân incelendiğinde hayır sözcüğünün çekimleriyle iki yüze yakın yerde geçtiği görülmektedir. Hayır kavramını İsfahânî, "akıl, adâlet, fazilet veya diğer faydalı şeyler gibi herkesin arzu ettiği şey"; zıddı olan şerri de "kötülük" diye aktarmaktadır.[340]

Kur'ân'da hayır kavramı, *"mal ve bereket"* gibi maddi ve manevi nimetlere karşılık; "*salih amel, hasene"* gibi iyi tutum ve davranışları belirtmek için de kullanılmıştır.[341] Hayır kelimesinin çoğulu olan ahyar[342] ifadesinin de iki ayette geçtiği görülmektedir. Hayır, tercih edilen, her türlü güzelliği ve iyiyi kendisinde barındıran demektir.

Hayır kavramının zıddı olarak Kur'ân'da zikredilen şer ise, "Kimsenin hoşlanmayıp yüz çevirdiği zararlı şey veya bir şeyin kendi tabiatıyla örtüşmemesi" şeklinde tanımlanmaktadır.[343] Ayrıca *ednâ* (en aşağı, en değersiz; Bakara, 2/61), *sû* (kötü, çirkin; Âl-i İmrân, 3/30), *seyyie* (kötülük, günah; Kasas, 28/84), *ism* (günah; Âl-i İmrân, 3/178), *durr* (zarar; En'âm, 6/17; Yunus, 10/107), *fitne* (bela, darlık; Hacc, 22/11) kelimeleri de hayırla birlikte ve onun karşıtı olarak geçmektedir.[344]

Kur'ân'dan açıkça anlaşılmaktadır ki hayrı da şerri de yaratan Allah'tır. *"Her şeyin yaratıcısı Allah'tır."*[345] ayetini açıklayan İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), ayette zikredilen *her şeyin* manasının kapsamını, hem hayır hem şer, hem hasene hem seyyie, hem iman hem küfürdür diyerek açıklamaktadır. Ayrıca Allah'ın, tutum ve davranışları insanlara zorla yaptıran bir yaratıcı değil, kendileri iradeleriyle isteyip de eylemleri gerçekleştiren kişilerin, onların sebeplerine sarılması suretiyle yarattığını

---

[339] Müslim, *Sahih-i Müslim,* I, 59.
[340] İsfahânî, "Hyr", *el-Müfredât,* 341.
[341] Mustafa Çağrıcı, "Hayır", *DİA.*, İstanbul 1998, XVII, 43. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Izutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar,* 328-329; Mesela bkz. Sâd, 38/32; Âdiyât, 100/8; Rahmân, 55/70.
[342] İlgili ayetler için bkz. Sâd, 38/47-48.
[343] Yusuf Şevki Yavuz, "Şer", *DİA.*,İstanbul 2010, XXXVIII, 539.
[344] Çağrıcı, "Hayır", XVII, 43.
[345] Zümer, 39/62.

belirtmektedir.[346] O halde her şeyi olduğu gibi şerri yaratan da Yüce Allah'tır. Ancak hiçbir zaman yarattıklarına seçim noktasında müdahelede bulunmayan Allah, zorla hiç kimseye kötülük yaptırmamakta veya şer yoluna yönlendirmemektedir. Akıl ve irade sahibi olan kişi, kendi isteğiyle seçimde bulunmakta ve Allah, sonsuz kudretiyle yaratmaktadır. Sonuçta mesuliyet yine insana ait olmaktadır.

Burada şöyle bir soru akıllara gelmektedir. Hayır ve şer Allah'tan geldiğine göre insanların çabası ne işe yarar? İnsanoğlu irade sahibi ve hür iradesiyle yaratılıp dünyaya gönderildiğinden, hayrı da şerri de seçme yeteneği vardır. Nitekim Allah, yarattığı insanı başıboş bırakmamış, kitap ve peygamber göndererek hayır yolunu da şer yolunu da göstermiştir. Bundan sonra dileyen hayır işler, dileyen şer. Ancak hayrı da şerri de yaratan Allah'tır ve bu, Allah'ın insanoğlunu imtihan için onu hareketlerinde serbest bırakması ve ona süre tanımasıdır.

Allah, dünya hayatının bir imtihan yeri olduğunu ve bu imtihanın hem hayır hem de şerle olabileceğini bildirmektedir. Bununla alakalı bir ayette, *"Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz."*[347] buyrulmaktadır.

İnsan, fiillerinde hiçbir takdir ve tayin olmadan serbestçe hareket edebilmekte, hayrı da şerri de kendi iradesiyle yapmaktadır. Ayette *"Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir."*[348] denmektedir. Allah'ın izni olmadan hiçbir şeyin olamayacağını, iyiliğin de kötülüğün de yaratıcısının Allah olduğunu, Kur'ân açıkça ifade etmektedir. İyiliğin ve kötülüğün olması, sorumluluğun ve imtihanın gereğidir. Akıl sahibi olmayı sorumluluğun şartlarından sayan İslam, akıllı ve irade sahibi olan insanın sorumluluğu başkasında aramasını da kabullenmemektedir.

İnsan, iyiyi veya kötüyü seçer ve Allah, onun bu isteğine göre fiilini yaratır. *Kula bela gelmez, Hak yazmayınca / Hak bela yazmaz, kul azmayınca* mısralarında dendiği gibi Allah, insanın iyi veya kötü fiillerini, onu iyilik veya kötülüğe zorlayarak değil, onun iradesiyle yapmış olduğu tercih doğrultusunda yaratmaktadır. O halde Allah, iyiliğin de kötülüğün de sınırlarını koymuş, hayır yolunu insanlara tavsiye etmiştir.

---

[346] İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l Beyan,* VII, 279.
[347] Enbiyâ, 21/35.
[348] Nisâ, 4/79.

Bunun sonucu olarak da insanlardan hür iradesiyle hayır yoluna yönelip doğru yolu bulmaları istenmiştir.

Kur'ân, insanları şer yolundan uzaklaştırıp hayır yoluna daveti amaçladığı için ayetlerde insanların yaptıkları kötülük ve kötü akıbetle beraber iyiler, iyilikler ve iyi akıbet birlikte zikredilmektedir. Bu bağlamda bir ayette *"O'na iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi? Ve ona iki yolu göstermedik mi?"*[349] denilmektedir. Bu ayette Allah, muhataplarına iyilik ve kötülük yolunu birlikte sunmakta ve karar verip seçimde bulunma yetenekleriyle donattığı insanoğlunu doğru yolu seçmesi noktasında serbest bıraktığını bildirmektedir.

İyiliğin de kötülüğün de sebepler dairesinde meydana geldiği ve imtihanın gereği olduğu çeşitli ayetlerde belirtilmektedir. Lakin kişi, bu durum karşısında kendisine hayır geldiğinde mutlu olarak daha çoğunu talep etmekte, şer dokunduğunda ise karamsarlığa düşerek mutsuz olmaktadır. Bu hususta ayette, *"İnsan hayır istemekten usanmaz; başına bir kötülük geldiğinde ise büsbütün ümitsiz ve karamsardır."*[350] denilmektedir. Ayet bağlamında hayır kelimesi, insanın karakter yapısına uygun olan zenginlik, itibar, güç gibi anlamlarda değerlendirilip insanların dünyevi menfaatler karşısındaki tamahına ve şükürsüzlüğüne değinilmektedir. Ayrıca insanın musibet anında sabır ve sebat duygusundan yoksun manevi yönüne işaret edilmektedir.[351] İnsandan istenen, kendisine bahşedilen hayra şükranla icabet etmesidir. Şükür demek, ihsan ve lütufları bahşedeni hatırlamak ve onlardan yeterince yararlanmaktır. Yine bir insandan istenen, çeşitli sıkıntılar karşısında sabır ve sebat göstermesidir ki bunun en güzel şekli ise, Allah'a dayanarak karanlıklardan aydınlığa çıkabilmek için çareler aramaktır.

O halde Allah, sebepsiz hiçbir şey yaratmadığına göre, her şeye kadir olan Allah ne yaratırsa en güzeliyle yaratır demek ve O'nun takdir ettiğini hamd ederek hayata yön vermek gerekmektedir. İnsan, güzelliklerde güzeli yaratanı düşündüğü gibi, musibetlerde de imtihanı var edeni hatırlamalı ve kendisi için hazırlanan güzel akıbeti düşünerek daha fazla şükretmelidir.

---

[349] Beled, 90/8-10.
[350] Fussilet, 41/49.
[351] Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* IV, 722.

Nitekim Allah buyurmaktadır: *"Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onu görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onu görecektir."*[352] Dünyada yapılan en küçük iyilik ve kötülük kaybolmayacak, ahirette onun hesabı görülerek insan mükâfatını ya da cezasını görecektir. Bu yüzden Allah, kendi rızası yolunda işlenen, karşılığını Allah'tan bekleyerek iyi niyetle yapılan en küçük bir hayrın dahi kendi katındaki değerini bildirmekte ve hayır yoluna davet etmektedir. Buna mukabil yasakladığı en küçük bir kötülüğün insanı cehenneme yaklaştırdığını söyleyerek de şerden uzaklaştırmaktadır.[353]

Yapılan her şeyin karşılığının görüleceğine kesinlikle inanılması gerektiğini bildiren Gazzâli, görülecek karşılık olan sevap ya da azabı misallerle açıklamaktadır. Ona göre ibadetlerle sevap arasındaki bağ, ekmekle tokluk arasındaki bağ gibidir. Günahlarla ceza arasındaki bağ ise zehir, yılan ve ölüm arasındaki ilinti gibidir. Kişi, karnını doyurmak için ekmek elde etmeye çalışıp, azını ve çoğunu koruduğu gibi az olsun çok olsun, ibadetlerin hepsini yapmaya istekli olmalıdır. Aynı şekilde kişi, zehirin azından da çoğundan da sakındığı gibi günahların küçüğünden de büyüğünden de sakınmalıdır.[354] Dolayısıyla yapılan iyiliği küçük diye basite indirgemek ya da büyük diye gurura kapılmadan sadece Allah için yapmak ve zerre miktar dahi olsa bunun karşılığının verileceğine samimiyetle inanmak gerekmektedir. Aynı şekilde nasıl ki zehirin azı da çoğu da kişinin ölümüne sebebiyet vermeye yetiyorsa, günahın azının ya da çoğunun da Allah katında azaba sebebiyet verdiği unutulmamalı ve her daim hayır yolu gözetilmeli, şerlerden uzak durulmalıdır.

İnsanın bilgisi, Allah'ın ilminin yanında yok denecek kadar azdır. İnsan, kendi hayrına ve şerrine olan şeyleri her zaman doğru bilemeyebilir. Bazen de dünyalık hevesleri hayır ve şer perdesini kapatabilir. Bu durumda Allah, insanı ikaz eder ve yol gösterir. Bu hususta ayette *"İnsan hayrı istediği gibi şerri de ister. İnsan pek acelecidir."*[355] buyrulmaktadır.

Ayette insanın ivedi yönü dile getirilerek bir nevi onun iradesinin zayıflığı ortaya konulmuştur. İnsanın ilk kez karşısına çıkan hadiselerde doğruyu ve yanlışı ayırt edip

---

[352] Zilzâl, 99/7-8.
[353] Karaman ve Diğerleri, *A.g.e.*, V, 670.
[354] Gazzâlî, *İhya*, I, 170.
[355] İsrâ, 17/11.

sağlıklı bir karar vermesi her daim imkan dahilinde olmayabilir. O yüzden kişinin aklını, ilmini, deneyimlerini kullanarak mantıklı seçimi yapması lazımdır. Lakin gerek zihinsel ve gerekse ruhsal bakımdan gereğince ilerleme gösteremeyenler sabır ve olgunluk gerektiren bu aşamadan geçmeye dayanamadıkları için de yanlış karar verir ve yanlış seçimde bulunurlar. İşte bu ayet, insandaki irade zayıflığı hususunda ikaz etmekte ve Allah'ın buyruğuna göre yaşam sürmeye davet etmektedir.[356]

Tüm bu ayetlerden anlaşılmaktadır ki insan, söz ve davranışlarında sorumluluk bilinciyle hareket etmeli, akıl ve iradesini güzel olanı tercih etme yönünde kullanmalıdır. Sorumluluğunu başka insanlara ve kadere yükleyerek kurtulmanın mümkün olmadığını, insana düşen vazifenin gayret ve sabırdan geçtiğini bilmelidir. İsteyecek ve çalışacak olan insan, takdir eden ise Allah'tır. İnsan, verilen güzelliklere karşı şükretmeli, darlık ve zorluklara karşı sabırlı olmalı ve her daim şükür duygusuyla hareket etmelidir.

İslam düşünürlerinden İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) hayır ve şer konusuna bakışı tamamen iyimser bir metotla olmuştur. Hayır ve şer problemini Allah'ın ilim, inayet ve cömertlik sıfatlarıyla bağlantılı olarak ele almıştır. Buna göre Allah, öncelikle kendi zatını bilir; bu suretle imkânlar dünyasını ve bu dünyadaki "hayır düzenini" de bilmiş olur. Çünkü her şey kendisinden taşmakta ve kendi bilgisi uyarınca gerçekleşmektedir. O, imkân âlemindeki en yüksek derecesiyle hayır düzenini düşünür ve bu sayede düşündüğü şey, düşündüğü en yetkin şekliyle bir nizam ve hayır olarak kendisinden taşar ve işte buna da inayet denilir. Allah'ın âlemdeki her varlığa ontik düzen içindeki yeri bakımından layık olduğu hayrı eksiksiz vermesi onun cömertliğinin sonucudur. Ayrıca Allah'ın külli nizamı kuşatan ilminin sonucu olan cömertliği, âlemde hayrın olmasını gerektirmiştir. Böylece İbn Sînâ, varlıkta hayır zatî, şer ise arızîdir demek suretiyle meseleyi sonuçlandırmıştır.[357]

2.2.8. Rahmet ve Azâb

Kur'ân'da karşıtlık üslûbu bağlamında yer alan konular arasında rahmet ve azâb bulunmaktadır. Rahmet kelimesi, mastar olarak "merhamet etmek, severek ve acıyarak

[356] Karaman ve Diğerleri, *A.g.e.*, III, 466.
[357] Çağrıcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, 206.

korumak", isim olarak "şefkat ve merhamet" anlamlarına gelmektedir.[358] İsfahânî, rahmet sözcüğünün genel anlamının "Merhamete muhtaç olan kimseye iyilik yapmayı gerektiren hassasiyet ve şefkat" olduğu, Allah'a nispet edildiğinde ise, merhametin ürünü olan "ihsanda bulunma" anlamına tekabül ettiğini söylemektedir.[359]

Rahmet, Allah'ın yarattıklarına karşı şefkat ve merhametle muamele etmesi olarak nitelendirilmektedir. Müştaklarıyla beraber Kur'ân'da 339 kez yer verilen rahmet kavramı, 92 yerde Allah'ın zatını ifade etmek için kullanılmış ve yine 57 kez *Rahmân,* 114 kez de *Rahîm* esması biçiminde gelerek Allah'a atıfta bulunulmuştur.[360] Ayrıca bu isimlerle benzer kökten türeyip Allah'ın sevgi ve merhametini vurgulayan bazı esmalar da söylenmiştir: "Gaffâr, Gafur, Âli, Müteâli, Mâcid, Mecîd, Kadîr, Muktedîr" isimleri gibi.[361] Yine Kur'ân'dan anlaşılmaktadır ki, bu isimlerin yanında Allah'ın lütuf ve ihsanda bulunması, mahlukatı koruyup gözetmesi ve yarattıklarına karşı bağışlayıcı olması gibi ifadeler de Allah'ın rahmet sıfatının bir tecellisi olarak yansımaktadır.

Kur'ân'da müştaklarıyla birlikte 490 kez yer alan azâb sözcüğü, çoğunlukla ilahi emirlere riayet etmeyenlere verilen ceza şeklinde tanımlanmaktadır. Kur'ân'da azap manasında yer alan sözcükler ise *"nâr, cehennem, ricz, be's ve ikâb"*dır.[362] Genel manada azap, Allah'ın, kullarına iyi-kötü, helal-haram buyruğundan sonra, O'nun emrine itaat etmeyip yasaklarda ısrar edilmesi durumunda kişinin yaptığı hatanın karşılığı olarak cezalandırılmasına denmektedir.

Rahmet, Allah'ın kullarına muhabbet ve sevgisiyle beraber onları güzele ve doğruya ulaştırma ihsanıdır. Azap ise Allah'ın erişilemez kudret ve iradesinin en güzel tecellisidir.

Allah'ın esmâ-i hüsnâsının tefsirinden anlaşılmaktadır ki, Rahman sıfatı mümin ve kâfir ayırt olmaksızın herkesi kapsarken, Rahîm ahirette sadece müminlere yönelik olacaktır. Elmalılı Hamdi Yazır'a göre, Rahman, Allah Teâlâ'ya mahsus bir ismi sıfat olduğundan tam anlamıyla tercüme edilmesi mümkün değildir. Çünkü has isim tercüme edilemez ve bunların tercümesi tebdilidir, bizim dilimizde böyle bir isim

---

[358] Abdulhamit Birışık, "Rahmet", *DİA*., İstanbul 2003, XXXIV, 419.
[359] el-İsfahânî, "rhm" md., *el-Müfredât,* 395. Ayrıca bkz. Birışık "Rahmet", 419; Devellioğlu, 874.
[360] Hatice Görmez, 73; Birışık, "Rahmet", 419.
[361] Bekir Topaloğlu, "Esma-i Hüsnâ", *DİA*., İstanbul 1995, XI, 413; Hatice K. Arpaguş, "Allah-İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazap", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, 29:2, 51.
[362] Yusuf Şevki Yavuz, "Azab", *DİA*., İstanbul 1991, IV, 302; Görmez, 73.

bulunmamaktadır. Bazı kimselerin bunu esirgeyici diye çevirdiğini ancak onun "kıskanmak" manasına geldiğini ve Rahman'ın takdiren tefsirinin dahi olamayacağını söylemektedir. Yine Elmalılı, Rahman sıfatının merhamet ile tam karşılık bulmadığını, Rahman'ın "pek merhametli" diye tefsir edilebilse de tercüme edilemeyeceğini belirtmektedir. Ona göre merhamet, beşeri manaya tekabül ederken Rahman, ilahi ve aşkın olanı nitelemektedir.[363]

Allah'ın rahmeti ve azabı konusunda, Allah'ın yarattıklarına karşı gazabının daha fazla olduğu, İslam'ın sevgi, barış ve hoşgörü dini olmaktan ziyade bir öç alma ve korku dini olduğu görüşleri sürekli gündeme gelmiş ve İslam dini bu açıdan eleştirilmiştir. Lakin Kur'ân'da, Allah'ın rahmetinin her şeyi kuşattığı[364], azabının ise inkâra ve isyana karşılık olduğu bildirmiştir.[365] Bu düşüncelere yönelik Muhammed el-Medenî'nin açıklamaları aktarılarak meseleye açıklık getirilmektedir. Ona göre, bu gibi düşünceleri olan insanlar, ya gerçekten meseleden tamamen habersiz ya da bu şekilde düşünülmesini istemektedirler. Zira İslam dininde, Allah'a ait sadece bir isim yoktur. Tüm mahlukatın rabbi olan Allah, sadece bir tek ismiyle bilinirse, O'nun büyüklüğü ve beraberinde diğer sıfatları anlaşılamamış olur. Çünkü Kur'ân'da, Allah'ın esması art arda sıralanmaktadır. Bu bağlamda Haşr sûresini örnek veren Medenî, sûrenin sonunda sıralanan Allah'ın isimlerinin, O'nun farklı suretlerdeki tecellilerini bildirdiği yorumunu yapmaktadır.[366]

Rabbimiz, yarattığı tüm mahlûkata çeşitli rızıklar ve ihsanlar bahşetmiş, onları nimetleriyle donatmıştır. Yarattığı insanoğluna en güzel nimetlerden olan akıl ve idrak vermiş, yeryüzünü onun hizmetine adamıştır. Gönderdiği elçiler ve ilahi mesajlarla onlar için kurtuluş yolu olan doğruyu göstermiş ve kendisine kulluğu emretmiştir. Bu dünyada yapılanların hesabının ahirette görüleceğini bildirerek kulluğun sınırlarını çizmiş, müjde ve ikazlarıyla hatırlatmalarda bulunmuş ve dünya hayatında insanı seçimlerinde serbest bırakmıştır. Allah'ın ayrım yapmaksızın yarattığı kullarına karşı bu kadar imkânda bulunup her türlü nimeti bahşetmesi, Allah'a kullukta hiçbir bahane

---

[363] Elmalılı H. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 49-50; Görmez, 74.
[364] İlgili ayetler için bkz. A'râf, 6/156.
[365] İlgili ayetler için bkz. A'râf, 6/96; Yûnus, 10/8.
[366] Bkz. Hatice Arpaguş, "Allah-İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazap", 49 (Muhammed el-Medenî, *Allah fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Mecelletu'l- Ezher, XXXII/8, 811'den naklen).

olmadığını, iddia edildiği gibi sadece Allah'ın azabını değil, O'nun engin merhametini de yeterince göstermektedir.

Kur'ân'da kimlerin zorlu azapla karşılaşacağı açıkça belirtilerek Allah'ın şefkat ve merhametiyle beraber adaleti de gözler önüne serilmektedir. Nitekim ayetlerde, Allah'ı ve O'nun peygamberlerini tasdik etmeyen kafirlere, ilahlıkta Allah'a ortak koşan müşriklere, günahta ısrar eden ve hakikatten uzaklaşan günahkarlara yönelik dünya ve ahirette azabın olacağı bildirilmektedir.[367]

Rahmet ve azâb kavramlarının gerek aynı ayetlerde, gerekse konu bağlamında farklı ayetlerde birlikte zikredilmesi, Kur'ân'ın eşsiz üslûbunun ve Allah'ın kullarına olan merhametinin bir sonucudur. Zira Allah, çok merhametlidir, kullarına asla eziyet ve azap etmez diyenlere karşılık ayette, *"Elbette azabım pek şiddetlidir."*[368] diye buyrulmakta, gaflet ve dalâlet yolunda olan insanlar ikaz edilmekte ve kendilerine gelmeleri sağlanmaktadır. Bunun karşılığında, kurtuluşum yoktur diyen isyankâr ve günahkâr insanların ümitsizliğine karşılık da ayette *"De ki (Allah şöyle buyuruyor): Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O, çok bağışlayıcı, çok merhametlidir"*[369] denilmekte, günahlarından tövbe edenlerin bağışlanabileceğine dair işaret gösterilmekte ve her ikisiyle de şaşırmış insanlara yol gösterilmektedir. Bu bağlamda dengeleyici olması açısından sevgi ve korkunun bir arada tutulması oldukça önem arz etmektedir.

Rahmet ve azâb sözcüklerinin birlikte zikredildiği ayetlerden bazıları şu şekildedir. Bu bağlamda bir ayette *"Yahut 'Bize de kitap indirilseydi onlardan daha çok doğru yolda olurduk' demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik) İşte size rabbinizden apaçık bir delil, bir hidayet ve rahmet geldi. Allah'ın ayetlerini yalan sayan ve onlardan yüz çevirenlerden daha zalim kim vardır? Ayetlerimizden yüz çevirenleri yüz çevirmelerinden ötürü azabın en kötüsüyle cezalandıracağız."*[370] denilmektedir. Bu ayette rahmet ifadesi, Kur'ân'ı niteleyen bir sıfat, azab da ceza yerine kullanılmıştır. Bu ayetle beraber bir önceki ayet de göz önüne alındığında anlaşılmaktadır ki Kur'ân,

---

[367] İlgili ayetler için bkz. Nisâ, 4/139, 145, 161; A'râf, 7/84; Yûnus, 10/8, 70; İsrâ, 17/103; Kehf, 18/105-106; Ankebût, 29/40.
[368] İbrâhîm, 14/7.
[369] Zümer, 39/53.
[370] En'âm, 6/157.

müşriklerin bahanelerine fırsat vermemektedir. Allah, insanlara rahmetiyle muamelede bulunmakta ve onlara hidâyet yolunu göstermektedir. Buna rağmen onlar, Kur'ân'a inanmayarak yahut onunla alakayı keserek ondan uzaklaşırlarsa, bunun da cezasını çekeceklerini bildirmektedir.

Bir başka ayette *"Bize bu dünyada da ahirette de iyilik yaz! Şüphesiz biz sana yöneldik. Allah buyurdu ki: Azabıma dilediğimi uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım."*[371] denilmektedir.

Bu ayette rahmet kavramıyla Allah'ın ikram ve lütfunun her şeyi kapsadığı, azab ile Allah'ın dilediğine ceza vermesi anlatılmaktadır. Yine bu ayetin tefsirinden anlaşılmaktadır ki, Allah'ın azabı, kullarından sadece bazılarının üzerine olacakken, tüm mahlukat var olduğu andan itibaren Allah'ın rahmetinden kendilerine düşeni almışlar ve liyakatlerine göre daha da alacaklardır. O zaman, var olduğu andan itibaren Allah'ın rahmetinden nasiplenmeyen hiçbir şey yoktur ve gazabı da yalnızca gerekli görülenlere, rahmetten sonra tecelli olacaktır.[372] Bu iki karşıt konunun birlikte zikredilmesinde düşünenler için büyük bir mesaj bulunmaktadır. Allah'ın hem rahmeti, hem de azabı bulunmakta ve kul yapıp ettikleriyle ya rahmeti ya da azabı istemektedir. Sonsuz kudret sahibi olan Allah ise, kulun isteğine göre takdir etmektedir. Sunulan iki karşıt yol ile Allah, kullarının tercihlerinde serbest olduklarını ve yalnız kendi tercihleri doğrultusunda muamele edileceğini açıkça bildirmektedir.

Konu bağlamında diğer ayette *"Rabbiniz sizi en iyi bilendir. Dilerse size merhamet eder, dilerse sizi cezalandırır. Biz seni onların üstüne bir vekil olarak göndermedik."*[373] buyrulmaktadır. Bu ayette de karşıtlık üslûbu bağlamında yer verilen rahmet kavramı, merhamet etmek; azap da Allah'ın cezalandırması manalarında zikredilmiştir. Allah sınırsız ilim sahibi olduğundan, yarattığı insanların her halini bilmekte ve kime merhamet edilip kime ceza verileceğini yine en iyi Allah belirlemektedir.

Rahmet ve azâbın birlikte zikredildiği diğer ayetlerde, *"O, dilediğine azap verir, dilediğini esirger. Hepiniz dönüp dolaşıp O'na varacaksınız. Allah'ın ayetlerini ve O'na*

---

[371] A'râf, 7/156.
[372] Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* II, 600.
[373] İsrâ, 17/54.

kavuşmayı inkâr edenler, işte bunların rahmetimden ümitleri yoktur ve bunlar için acı bir azap vardır."[374] denilmektedir.

Bu ayetlerde karşıt iki kavram, Allah'ın lütufu ile merhametini içeren anlamlar ve Allah'ın hak edene vereceği ceza anlamında kullanılmıştır. Nesefî, buradaki azâb edilecek ve rahmette bulunulacakları detaylandırarak sunmaktadır. Ona göre Allah, dilediğine imandan yoksun olmaları ve aşırı istekleri sebebiyle azapta bulunmaktadır. Buna mukabil, iman ederek sahip olduklarıyla yetinmeleri hasebiyle de dilediğine rahmette bulunmaktadır. Hoş olmayan tutum ve davranışlarından ötürü dilediğine azap ederken iyi ve faydalı eylemlerinden dolayı da ihsan etmektedir. Allah'a yönelmeyip O'na güvenmemelerinden ötürü azap etmekte, sadece Allah'a kullukta bulunmaları hasebiyle de rahmette bulunmaktadır.[375] Bu tefsir bağlamında anlaşılmaktadır ki, kişinin azabı kendi eliyle, fikriyle, davranışlarıyla yaptıkları hasebiyledir. Kişinin mükafatı da Allah'ın engin rahmet ve ihsanıyladır.

Konu bağlamında diğer bir ayette *"Uğradığı bir sıkıntıdan sonra ona tarafımızdan bir rahmet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: "Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyametin kopacağını sanmıyorum; ama dönüp rabbime varacak olsam bile O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim." Biz, inkâra sapanlara neler yaptıklarını mutlaka açık seçik bildireceğiz ve onlara kesinlikle ağır bir azapla tattıracağız."*[376] denilmektedir.

Rahmet kavramı nimet ve ihsan, azap ise cefa manasında değerlendirilmiştir. Kur'ân'ın bu ayeti, bir tarafta Allah'ın kullarına bahşettiği lütuf ve ihsanını ele elmakta, diğer tarafta sunulan lütuf ve ihsandan gereğince istifade edemeyen, ihsanda bulunanı tanımayan insanı en zarif biçimde tasvir etmektedir. Bu ayet, bu tarz insanların iradelerinin zayıflığını, tamahını, nankörlüğünü ve isyanını betimleyen güzel bir resimdir. İnsan, başına gelen felaketten sonra rabbi tarafından kendisine bir iyilik bahşedildiğinde, verileni hakir görüp iyiliği vereni hatırlamayıp şükretmeyi de düşünmez. Ölümü ve sonrasını hatırlamaz. Aciz olduğunu unutur ve kendini en değerli ve yenilmez zannederek her şeyi olduğu gibi kendisini de var eden Allah'ı inkara kalkışır. Neticede ise yerinde bir tehdit gelir ve görülecek azap bildirilir. Şu haddi aşan

---

[374] Ankebût, 29/21-23.
[375] Nesefî, *Nesefî Tefsiri,* VIII, 164.
[376] Fussilet, 41/50.

insana Allah, azabın zerresini yaklaştırır yaklaştırmaz alçalır, yıkılır ve bayağılaşır.[377] Bu ayetlerde Allah'ın rahmetiyle beraber Allah'ın azabı da anlatılmıştır ki, kendi acziyetini unutup haddini aşan ve dağılan insanlar toparlansın ve kendine gelsin. Unutmasın ki dileyene hem rahmet, hem de çetin bir azap vardır.

Ayetlerden de anlaşıldığı üzere Allah'ın rahmeti inanan inanmayan ayrımında bulunmaksızın herkesi kuşatmaktadır. Kainatı ve insanı yaratması, kainatı insan için yaratması, Allah'ın bahşetmiş olduğu ilk rahmetidir ki Allah'ın kudreti, yaratması ve rahmeti yalnızca birbirine müsavi değil, bununla beraber tamamen birbiri içinde ve benzerdir.[378] O zaman şu anlaşılmaktadır ki, yaratılanlar için önce Allah'ın sonsuz rahmeti, daha sonra ise çetin azabı bulunmaktadır. Bu rahmet, herkeste aynı şekilde olup ve daima sürecek bir durum da değildir. Zira isteyene ve hak edene Allah'ın çetin azabı da vardır. Allah'ın azabı da kulları arasında adaletle hükmetmesi açısından rahmetinin bir tecellisidir ki Allah, insanların yapıp ettiklerinin karşılığını verirken kimseye haksızlık edilmeyeceğini de bildirmektedir.

Kur'ân, bu iki zıt kavramı birlikte zikretmekle şaşırmış muhataplarına yol gösterirmekte, onları mükemmel bir dengede tutmaktadır. Bu öyle bir dengedir ki, hem akıl hem de kalp birlikte dizginlenmektedir. Bu mükemmel üslûp, güzel olanın değerini, çirkinlikle beraber sunarak daha da kıymetli ve anlamlı kılmaktadır. Konu bağlamında diğer ayetlere de bakılabilir.[379]

2.2.9. Cennet ve Cehennem

"Örtmek ve gizlemek" manasındaki *cenn* kökünden türemiş olan cennet sözcüğü, ağaçları her yeri kuşatan bahçeye denilmektedir.[380] Cennetin böyle isimlendirilmesinin sebebi, ya aralarındaki ayrıma rağmen dünyadaki bahçeye benzetilmesi ya da *"Yaptıkları iyi şeylere karşılık onlar için saklanmış ne mutluluklar var, kimse hayal bile edemez"* (Secde, 17) ayetinde buyurulduğu gibi benzersiz nimet ve lütufların bizden saklanmasıdır.[381] Cennet, Allah'ın inanan kullarına kıyametin ardından mükâfat olarak

[377] Bkz. Kutub, *Fî Zılâl,* IX, 43-44.
[378] Bkz. Fazlurrahman, 37.
[379] Mesela bkz. Tevbe, 9/61; Hûd, 11/58; Meryem, 19/45; Mü'min, 40/7; Hadîd, 57/13; Mülk, 67/28-29.
[380] İsfahânî, "cnn" mad., *el-Müfredât,* 228; M. Süreyya Şahin, "Cennet", *DİA.*, İstanbul 1993, VII, 374; Topaloğlu ve Diğerleri, *İslam'da İnanç Esasları*, 285.
[381] İsfahânî, "cnn" mad., *el-Müfredât,* 228; M. Süreyya Şahin, "Cennet", VII, 374.

sunduğu ve ebedi saadet içerisinde yaşayacakları yer demektir. Cennet, Allah'ın çeşitli imtihanlardan geçirdiği insanlığın sığındığı ve teselli bulduğu sonsuz âlemdir.

Kur'ân'da çeşitli şekillerde 147 defa geçen cennet sözcüğü, yirmi beş yerde dünyadaki bağ bahçe, altı yerde Âdem ile Havva'nın kaldığı yer, bir yerde Hz. Peygamber'in, yanında Cebrail'i gördüğü sidretül'l müntehanın civarında bulunan me'vâ cenneti, diğer yerlerde de ahiret yurdu anlamında kullanılmıştır. Cenneti ifade etmek için kullanılan kavramlar ise çoğunlukla şunlardır: Cennet, Cennetü'n-Naîm, Cennetu'l-Huld, Adn, Firdevs, Hüsnâ, Dârüsselâm, Dârülmukâme.[382]

Yüce Allah'ı inkâr ve isyanda ısrarcı olup günah batağında yaşamını sürdüren kişilerin, ahirette azap görecekleri yerin adı olarak bildiğimiz cehennem, Kur'ân'da 77 ayette geçmektedir. Kur'ân'da cehennemi ve onun bölümlerini aktarmak için çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Bunlar, Cehennem, Hâviye, Hutame, Cahîm, Saîr, Sakar, Lezâ isimlerinde geçmektedir.[383]

"Cehennemin yedi kapısı vardır. Onlardan her kapıdan girecek gruplar ayrılmıştır." ayeti bağlamında Nesefî, bu yedi kapıyı, şeytanın yolundan gittiği için cehennemle karşılaşacakların yaptıkları kusur ve günahlara nazaran cehennemin yedi tabakası ile basamakları şeklinde açıklamıştır.[384]

Dünya hayatında iman edip salih ameller gerçekleştiren kimseler, cennet nimetlerine kavuşacaklardır. Çünkü mesul tutulup imtihandan geçirilen insanlar, yapıp ettikleri her şeyin karşılığını noksansız bir biçimde göreceklerdir. Allah, hiçbir davranışı karşılıksız bırakmayacaktır. Yapılan salih ameller, kişiye ebedi saadet ve kurtuluş yolunu açarken, işlenen kötülükler cehennem azabını tattıracaktır.

Müminlerin ahiretteki yurdu, içerisinde ebedi kalınacak olan cennet yurdudur. İnananlar, dünyada yapıp ettiklerinin neticesinde, Allah'ın nezdindeki değerleri nispetinde cennetle mükâfatlandırılacaklardır. Allah, inananların cennet nimetleriyle ödüllendirileceğini bir ayette *"Yaptıklarına karşılık onlar için saklanan müjdeyi kimse*

---

[382] Bekir Topaloğlu, "Cennet", *DİA.,* VII, 376-377. Ayrıca bkz. Ömer Kara, *Kur'ân'da Metafizik Bir Âlem: Cennet,* Rağbet Yay., İstanbul 2002, 116-134.

[383] Detaylı bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, "Cehennem", *DİA.,* VII, 227. Ayrıca bkz. Osman Kara, *Kur'an'da Cehennem,* Ravza Yay., İstanbul 2014, 55-62; Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları,* 315; Topaloğlu ve Diğerleri, *İslam'da İnanç Esasları,* 282.

[384] Nesefî, *Nesefî Tefsiri,* VI, 138. Ayrıca bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 236; Hicr, 15/44.

bilemez."[385] diye buyurarak, cennet nimetlerinin çokluğunun ve güzelliğinin hayal dahi edilemeyeceğini bildirmektedir. İmanı olmayan ve günahlarında ısrarcı olan kişiler de elbette yapıp ettiklerinin karşılığını göreceklerdir. Zira Allah, *"Ayetlerimizi yalanlayanlara ve inanmaya tenezzül etmeyenlere gök kapıları açılmayacak ve deve, iğne deliğinden geçmedikçe onlar da cennete giremeyeceklerdir. İşte biz, suçlu kâfirleri böyle cezalandırırız."*[386] diye buyurmak suretiyle, ahirette inkâr yolunu tutan ve hatalarında ısrarcı olan kişilere hiçbir şekilde bağışlanma olmayacağını ve hak ettikleri ile cezalandırılacağı bildirilmektedir. Ayrıca Allah, hatalarından pişman olup samimiyetle kendisine yönelen kişileri de affedip cennete kabul buyuracağını da bildirmektedir.[387]

Hangi amellerin yapılması sonucunda kişiler cennete, hangi durumda cehenneme gider? Kur'ân'da Allah, cennete gitmek için hangi amellerin yapılması gerektiğini, hangi davranışların da gerçekleştirildiği takdirde cehenneme götüreceğini açıklamıştır. Bu bağlamda bir ayette *"Onlar Allah'ın ahdini yerine getirirler ve misaklarını bozmazlar. Ve onlar Allah'ın ulaştırılmasını emrettiği şeyi ulaştırırlar, Rablerinden haşyet duyarlar ve kötü hesaptan korkarlar. Ve onlar Rablerinin yüzünü isteyerek sabrederler, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden gizli ve açık infak ederler ve kötülüğü iyilikler savarlar. İşte bu ebedi yurdun sonucu onlarındır. Onlar Adn cennetlerine girerler."*[388] denilmektedir. Ayetten anlaşılmaktadır ki kendisinde Allah'ın sevgi ve korkusunu taşıyanlar, ahirette hesap vereceğinin farkında olup ibadet edenler, musibetlere sabredip her daim şükredenler, Allah'ın verdiği nimetlerden infak edenler ve tövbe yolunda olanlar, yaptıkları bu amelleri karşılığında cenneti hak edeceklerdir.

Bunun karşılığında Allah, kendisini inkâr eden, Allah'ı ve elçilerini yalanlayıp âsilik eden, ibadet etmeyip büyüklenen, ikazlarına rağmen azgınlık eden kimselerin yaptıkları amellerin neticesinde cehennem ile cezalandırılacağını da bildirmektedir. Örneğin bir ayette, *"Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin duanızı kabul edeyim.*

---

[385] Secde, 32/17.
[386] A'râf, 7/40.
[387] İlgili ayet için bkz. Tahrim, 66/8.
[388] Râd, 43/20-23.

Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir."[389] buyrulmaktadır.

Cennet ve cehennem ebedi midir? Cennetin ebedi olup olmadığı hususunda getirilen delillerden birinde Allah, *"De ki: Bu mu daha iyidir, yoksa Allah'a saygılı olanlara vaad edilen ebedi cennet mi?"*[390] buyurmak suretiyle meseleye açıklık getirmektedir. Mükâfat olarak verilen cennet ve nimetlerinin sonunun olmadığı açıkça ifade edilmektedir. Zaten Kur'ân'da sürekliliğe işaret eden "huld" sözcüğü yukarıda verilen ayette cennetle birlikte zikredilmekle (cennet-i huld) beraber 33 yerde geçmekte ve gerektiği gibi de cennetin sozsuzluğu hemen anlaşılmaktadır.[391]

Ulemâ, cennetin sonsuzluğu hususunda ittifak halinde olmakla birlikte cehennem azabının ebedi olacağı hususunda ihtilaf etmiştir. Havâric ve Mutezile'ye göre cehenneme atılan kimse, hiçbir surette oradan kurtulamaz ve ebedi olarak azap çeker. Hişam b. Hakem, Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi kimseler de cehenneme gidecekler orada sonsuza dek kalacaklar ancak bir süre azap çektikten sonra bağışıklık kazanarak acı hissetmeyecek hale bürüneceklerdir demiştir. Ehli sünnetin görüşüne göre ise, inanan kimseler cehennemden çıkıp cennete gidecekken, kafirler ebediyyen cehennemde kalacaklardır. Bu görüşü savunanlar da Kur'ân ayetlerinde geçen "ebeden" ve "halidin" ifadelerini delil göstermiştir.[392]

Cehennemin ebedi olmadığını savunanlar, Peygamber Efendimiz (sav)'in *"Allah mahlûkatı yarattığı zaman, kendi eliyle rahmetim gazabımı geçmiştir diye yazdı."* hadis-i şerifinden yola çıkarak, Allah'ın rahmet ve merhametinin azabından daha üstün olduğunu dile getirmekte ve dolayısıyla da Allah'a ait bu iki sıfatı eşit tutmamak gerektiğini ifade etmektedir.[393]

Yine bu bağlamda başka bir ayette *"Rabbinin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedi kalacaklardır. Rabbin gerçekten istediğini yapar."*[394] denilmektedir. Bu ayet de cehennemin ebedi olmayacağı hususunda savunulan delillerden biri olarak söylenmektedir. Ayette geçen göklerle yer durdukça ifadesiyle bir

---

[389] Mü'min, 40/60.
[390] Furkân, 25/15.
[391] Ömer Kara, *Kur'ân'da Metafizik Bir Âlem: Cennet*, 103.
[392] Topaloğlu ve Diğerleri, *İslam'da İnanç Esasları,* 284-285.
[393] Bkz. Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, 319.
[394] Hûd, 11/107.

sona işaret edildiği çıkarımlarında bulunulduğu dile getirilmiştir. Râzi ise ayeti bu şekilde ele alıp yorumda bulunanlara karşılık cevap vermiştir. Ona göre bu ayetten çıkarılan ilk anlam, gök ile yerin devamlılığı halinde cehenneme gidecek kişilerin de devamlı olarak orada kalacaklarıdır. Şart varsa şarta bağlı bir durumunda bulunması gerekirken şart yoksa bu koşulun da olmayacağı anlamına gelmez diyen Râzi, o halde gökler ve yer devam etmediği zaman, azabın da bitmesi beklenemez demektedir. Görüşünü daha da açıkça ortaya koyabilmek için misal veren Râzi, "Biz 'Bu bir insansa, o canlıdır' demekteyiz. Eğer biz "Fakat o, bir insandır" dersek bu, onun bir canlı olduğu sonucunu vermektedir. Ama biz, 'O insan değildir' dersek bu onun bir canlı olmadığı sonucunu vermez çünkü başka bir canlı olma ihtimali vardır" ifadeleriyle meseleye netlik kazandırmaktadır.[395]

Aktarılan ayet ve yorumlardan anlaşılmaktadır ki, iman sahibi olan kişiler, cehennem azabından sonra cennete gidebileceklerken, kâfirler için cehennem ebedi ceza yeridir. Cennet, Allah'ın rahmeti, cehennem de gazabıdır. Allah'ın rahmeti dünya hayatında herkese tecelli edip ahirette yalnızca inananlara mahsus ise, kâfirlerin ebedi azapta kalması da Allah'ın Rahîm isminin tecellisi olarak anlaşılıp sonsuz azap kabul edilmelidir.

Cennetin güzelliğinin anlaşılıp cehennemin dehşetinin fark edilebilmesi için, ikisinin birlikte zikredilmesi oldukça önemli bir durumdur. Zira cennet ve cennetlikler doğrudan kendisi düşünülerek değil de zıddıyla, yani cehennemle karşılaştırılarak daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Yine cennetten bahseden ayetler kişiyi doğru yola iletme hususunda teşvik ederken, cehennem tasvirleri yanlış yoldan uzaklaşma adına kişiye etki etmektedir. Kur'ân'da muhataplara birlikte sunulan, Allah'ın rahmetinin ve gazabının temsilcileri olan cennet ve cehennem tasvirleri ile cennet-cehennem ehli çoğu ayette karşılaştırılarak zikredilmektedir.

Bu bağlamda bir ayette, *"Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevk edilecek; nihayet oraya vardıklarında cehennemin kapıları açılacak; bekçileri onlara, "İçinizden size Rabbinizin ayetlerini okuyup duyuran ve böyle bir günle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran bir elçi gelmedi mi?" diye soracak; onlar da "Evet geldi" diyecekler. Ama inkârcılar için artık azap hükmü kesinleşmiştir.*

[395] Bkz. Râzi, *Tefsir-i Kebir*, XIII, 127.

Onlara, içinde ebedi kalacağınız cehennemin kapılarından girin içeri denilecek. (Vaktiyle) ululuk taslamış olanların kalacağı (bu) yer ne kötü!"[396] denilmektedir. Buna mukabil devamındaki ayette, *"Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevk edilecek; nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, "Selam size! Hoş geldiniz! Ebedi olarak kalmak üzere buyurun girin cennete" diyecekler. Onlar da "Bize verdiği sözü yerine getiren ve cennetten bize dilediğimiz yerinde yerleşebileceğimiz yurt bağışlayan Allah'a hamdolsun" diyecekler. Çalışıp çabalayanların ecri ne güzeldir."*[397] buyrulmaktadır.

Art arda sıralanan bu ayetlerde, ahiret halleri somutlaştırılarak ve tasvir edilerek muhatapların zihinlerinde daha da netleştirilmeye çalışılmış, kalplerine dokunulmak istenmiştir. Burada cehennemlikler ve cennetliklerin hak ettikleri sona doğru sevkleri aktarılırken iki zümre karşılaştırılarak aradaki farka dikkatler çekilmek istenmiştir. Râzî eserinde sevk olunma ile ilgili şu yorumlarda bulunmaktadır: "Hem cennetlikler hem de cehennemlikler sev olunurlar. Ancak ne var ki, ateş ehlinin sevk olunmasıyla tıpkı hapse ve zincirlere vurulduğunda bir esire yapıldığı gibi, şiddet ve hakaretler içinde ateşe atılmaları; cennetliklerin sevk olunmalarıyla da onların binitlerinin sevk olunması kastedilmiştir. O halde onların sevk olunuşlarından maksat, onları süratle, bir an önce ikram ve mutluluk yurduna götürülmeleridir."[398]

Yine Duhân sûresinde de cennet ve cehennem tasvirleri karşılaştırılarak birlikte zikredilmektedir. *"Zakkum ağacı günahkârların yiyeceğidir. O, karınlarında fokurdayan su misali kaynayan bir tortu gibidir. (Görevlilere şöyle denir:) "O günahkârları yakalayıp cehennemin ortasına sürükleyin, sonra başının üstünden kaynar su dökme cezası uygulayın" ve kendisine, "Tat bakalım; zira sen güçlü ve değerlisin! Bütün bunlar sizin şüphe ile karşıladığınız şeylerdir" deyin. Allah'a itaatsizlikten sakınanlara gelince, kuşkusuz bunlar, güvenli bir yerdedirler; dostlarla karşı karşıya ipekli ve sırmalı elbiseler giymiş olarak cennetlerde ve su kaynaklarının başındadırlar."*[399] Ayetlerde insanlara ikram edilecek olan şeylerden yola çıkılarak cennet nimetleriyle cehennem nimetleri aktarılmış, akıl sahibi insanların düşünüp ders çıkarmaları istenmiş ve güzel akıbete ulaşmaları amaçlanmıştır.

---

[396] Zümer, 39/71-72.
[397] Zümer, 39/73-74.
[398] Râzî, *Tefsir-i Kebir*, XIX, 231-232.
[399] Duhân, 44/43-53.

Cennet ve cehennemin birlikte aktarıldığı diğer ayette, *"Bu bir hatırlatmadır. Kuşkusuz Allah'a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek, kapıları kendilerine ardına kadar açılan adn cennetleri vardır. Orada yerlerine kurularak çeşit çeşit meyve ve içecek isteyecekler. Yanlarında eşlerinden başkasına bakmayan yaşıt dilberler olacaktır. İşte bunlar hesap günü için size vaad edilenlerdir. Kuşkusuz bu bitmek tükenmek bilmeyen nimetimizdir. Bu böyledir. Öte yandan azgınlara da çok kötü bir gelecek, cehennem vardır; orayı boylayacaklar. Ne kötü bir yerleşim yeri orası! İşte o, bir kaynar su, bir irindir. Tatsınlar onu! Bunun benzeri daha nice azap türleri!"*[400] denilmektedir. Bu ayetlerde Allah, kendisinden korkup günahlardan sakınan kimselerin nelerle karşılaşacağını, onlara nelerin hazırlandığını zikretmiştir. Cennetin benzersiz nimetlerini zihinlerde daha da belirginleştirmek adına meyve, içecek, eşler gibi bazı somut şeyler tercih edilmiştir. Beydâvi'ye göre ayette yalnızca meyvenin zikredilmesinin sebebi, cennetteki yiyeceklerin bütünüyle lezzete yönelik olduğunu hissettirmek içindir. Çünkü dünya hayatında beslenmekten maksat vücuttan eksilenleri gidermektir. Cennette ise bir eksilme olmamaktadır.[401]

Cennet ve cehennem kavramlarının birlikte zikredilmesi, hem Kur'ân üslûbuna güzellik katarken hem de anlamayı daha da kolaylaştırmaktadır. Kur'ân, cennet ifadesiyle güzel olanı göstererek iyiye ve doğruya yönlendirirken, cehennem ifadesiyle de kötü olan çağrıştırılmak suretiyle ikaz etmektedir. Kur'ân, insan fıtratında var olan sevgi ve korkuyu içine alan bu iki kavramı birlikte kullanmakla dengeli bir anlatım sergilemektedir. Muhataplarda psikolojik bir etki oluşturarak kendi iradeleri ile seçim hakkı sunarken güzel olana meyli arttırmaktadır.

Yukarıda açıklanan karşıt konuların yanında Kur'ân-ı Kerim'de karşıtlık üslûbu bağlamında yer alan diğer iki kavram da *ilim ve cehalettir.*

İlim, bir şeylerin önemi ve doğruluğunu bilip kavramak; cehalet ise bilgiden yoksun olmak demektir. İnsanı en güzel surette ve üstün vasıflarla yaratan Allah, ilimsiz, kültürsüz, medeniyetsiz insan hayatının olamayacağını da bildiğinden, ilk insanı dünya sahnesine göndermeden, onu her türlü ilimle donatmıştır.[402] Hz. Peygamber (sav) çeşitli vesilelerle ilim öğrenmeyi, insan yaşamını kolaylaştıran faydalı çalışmaların

[400] Sâd, 38/49-58.
[401] Beydâvi, *Envâru't-Tenzil*, III, 761-762.
[402] Musa Bilgiz, *Kur'an'da Bilgi,* İnsan Yay., İstanbul 2013, 231.

yapılmasını teşvik etmiştir. Ancak Allah'ın kullarından istediği ilk ilim, kendisini bilip tanımaları ve yalnız O'na iman etmeleridir. Tüm ilimler, rıza-i ilahi doğrultusunda öğrenilmeli ve amel edilmelidir.

Karşıtı olarak zikredilen cehalet ise bilgisizliktir. Cehaletin en büyüğü, Allah'ı tanımamak ve O'nun hükümlerininden gafil olmaktır. Nitekim bu hususta ayette *"...Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar."*[403] duyrulmaktadır. Diğer bir ayette, *"Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, (bunu kabul etmeyen) kör gibi olur mu? Ancak sağduyu sahipleri öğüt alırlar."*[404] denilmektedir. Bu ayetler bağlamında Allah, hakikati bilen insanlarla ondan yoksun olan cahil insanların, kendi katında asla aynı olmayacağını belirtmektedir.

Kur'ân'da birlikte zikredilen bu iki karşıt konu ile ilmin ve ilim sahiplerinin önemiyle beraber, cehaletin karanlık yüzü bir kez daha gösterilmektedir. Bu bağlamda Allah'ın tek ilah olduğu bilinerek yalnız O'na kulluk etmenin bilgisiyle, Allah'ın dışında ilah tanıyanların cehaleti karşılaştırılmaktadır. İlim ve eğitimin kişiye sağlayacağı dünya ve ahiret mutluluğuyla beraber, cehaletin getireceği hazin son vurgulanmaktadır.

Nûr ve zulmet (zulumât) kavramları da Kur'ân'da karşıt olarak yer alan önemli konulardandır. Nevr kökünden türemiş bir isim olan nûr sözcüğü, "aydın ve ışıklı olmak" manalarına gelmektedir.[405]

İsfahânî, nuru biri dünyevi, diğeri uhrevi olmak üzere iki şekilde ele almaktadır. Ona göre dünyevi nûr da iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, güneş, yıldızlar ve ay gibi gören gözle hissedilen nûrdur. Diğeri ise akıl nûru ve Kur'ân nûru gibi basiret gözüyle anlaşılan nûrdur. Uhrevi nûr ise, *"Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin. Umulur ki rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: Rabbimiz! Nûrumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz*

[403] Zümer, 39/9.
[404] Râd, 13/19.
[405] Bekir Topaloğlu, "Nûr", *DİA.,* İstanbul 2007, XXXIII, 243.

senin her şeye gücün yeter."[406] ayetinde olduğu gibi ahirette insanlara eşlik edecek olan nurdur şeklinde yorumda bulunmaktadır.[407]

Nûrun karşıtı, "karanlık" demek olan zulmettir. Çoğulu *zulumât* şeklinde gelmektedir. Zulmet kelimesi Kur'ân'da, cehalet, şirk ve fısk anlamlarında da kullanılmakta ve bunların zıddı olarak ise nûr sözcüğü yer almaktadır.[408] Bu bağlamda Allah'a iman ve beraberinde hidayet, ilim gibi güzellikler nûr; küfür, dalâlet, cehalet gibi kötü hasletler zulmettir. Kur'ân, muhataplarını zulmetten uzaklaştırarak nûra yaklaştırmakta ve muhataplarının aklında ve kalbinde yer alan karanlıklardan onu aydınlığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu hususta bir ayette *"Elif-lam-râ. Bu, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye layık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır."*[409] denilmektedir.

Konu bağlamında bir diğer ayette *"Ölü iken dirilttiğimiz, insanlar arasında yürümesini sağlayan bir ışık bahşettiğimiz kişi, içinden çıkamayacağı karanlıklarda kalan kişi gibi olur mu hiç?"*[410] denilmektedir. Bu ayette temsil yoluya bir aktarım yapılmıştır. Bu bağlamda Allah'ın hidayet ettiği kimse, daha önce manen ölü iken hayat bulur, dirilir. Öncesinde dalâlette iken bundan kurtulur, deliller ve ayetlerin nuruyla önünü görür ve tefekküre yönelir. Böylece hak ve batılı, haklıyı ve haksızı birbirinden ayırt eder denilmiştir.[411] Bu ayette, *nûr* ve *zulumât*, hidayet ve dalâlet üzere olan kimselerin halini temsil etmektedir.

Başta Kur'ân, insanın nefsiyle ve dış alemle mücadelesinde karanlıkları aydınlığa ulaştırmada en güzel rehberdir. Allah'ın elçisi Hz. Muhammed (sav.), insanları bulundukları bataklık ve karanlıklardan çıkaran, tüm kainatı aydınlatan en güzel nûrdur. İnsanın yaratılış gayesi, iç dünyasındaki karanlıkları aydınlığa ulaştırmada en güzel vesiledir.

Fücûr ve takvâ da Kur'ân'da karşıt olarak verilen diğer konulardandır. Sözlükte "korumak, korunmak, sakınmak ve saygı göstermek" gibi anlamalra gelen takvâ, genel

---

[406] Tahrîm, 66/8.
[407] İsfahânî, "nvr" md., *el-Müfredât*, 984-985; Topaloğlu, "Nûr", 243.
[408] İsfahânî, "zlm" md., *el-Müfredât*, 623.
[409] İbrâhîm, 14/1.
[410] En'âm, 6/122.
[411] Beydâvî, I, 764.

anlamda "Allah'a itaat ederek azabından sakınmak" şeklinde tarif edilmektedir.[412] Karşıtı olan fücûr, "dindarlık perdesinin yırtılması" anlamına gelmektedir.[413] Bu bağlamda takvâ, Allah'a itaatle beraber yasaklarından kaçınmak demektir. Buna mukabil fücur, Allah'tan sakınmama ve itaat etmeme demektir.

İkisinin birlikte zikredildiği bir ayette *"Nefse ve onu (insanın özü olarak) şekillendirip düzenleyene; Ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini verene!"*[414] denilmektedir. Buradaki fücur, her türlü kötülüğü ve sapmayı, takvâ ise iyiliği ve hak yolda kararlılığı ifade etmektedir. Allah'ın insanın fıtratına doğru ve yanlışı, günahı ve sevabı bilme ve seçme özgürlüğünü verdiği belirtilmektedir. Bu ifadeler, insanın aklaki bakımdan çift kutuplu bir varlık olduğunu ve iyilik veya kötülük yollarından dilediğini seçebilecek kabiliyette yaratıldığını açık bir şekilde göstermektedir. [415]

Allah, insana iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırabilecek akıl ve irade bahşetmiştir. İnsanın benliğindeki ahlaki eylemlerin genel iki kutbunu teşkil eden fücûr ve takvâ bilgisi ve eğilimini de, insan fıtratının yaratılması ve dizaynıyla eş zamanlı olarak ona yerleştirmiştir.[416] İnsan, mesul tutulduğu imtihanın gayesi doğrultusunda kendisine bahşedilen bu karşıt iyi duyguyu, akıl süzgecinden geçirdiği takdirde onun fıtratına yerleştirilmiş olan doğru yolu bulmasının da mümkün olduğu bildirilmiştir. (Rûm, 30/30.) Aslında karşıt olarak verileren bu eğilimlerden kötü olan zaten iyinin güzelliğini de bir kez daha yansıtarak onu doğruya teşvik etmektedir. O halde farklılık ve karşıtlıkların da vesile olduğu kabul edilerek kişi, istenilen hidâyet yoluna ulaşma noktasında mesul olduğunu unutmamalıdır. Bu karşıtlık ve farklılıklar en güzel hatırlatma ve ikazdır.

İhlâs ve riyâ da karşıt olarak Kur'ân'da yer alan konulardandır. Sözlükte "arınmak ve kutulmak" anlamlarına gelen ihlâs, "İbadet ve iyilikleri riyadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak" şeklinde tanımlanmaktadır.[417] Zıddı

---

[412] Süleyman Uludağ, "Takvâ", *DİA.,* İstanbul 2010, XXIX, 484.
[413] İsfahânî, "fcr" md., *el-Müfredât,* 735.
[414] Şems, 91/7-8.
[415] Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* V, 630.
[416] Sadık Kılıç, "İnsan, Fücûr ve Takvâ Ritimleri Arasında Bir Damla Endişe" *EKEV Akademi Dergisi,* 1999/4, 6.
[417] Süleyman Ateş, "İhlâs", *DİA.,* İstanbul 2000, XXI, 535.

olan riyâ ise, "Allah'tan başkasının hoşnutluğunu kazanma düşüncesiyle iş ve davranışlarda ihlâsı terk etme" demektir.[418]

Yarattığı insanı en iyi bilen Allah, onun kalbindekini de en iyi bilendir. Allah için görünmeyen, bilinmeyen hiçbir şey olmadığı için kalplerde tutulan ihlâsı ve riyâyı da en iyi bilendir. Kul, her türlü iş ve niyetini Allah için yapmalı, karşılığını da yalnızca Allah'tan dilemedilir. O yüzden de Kur'ân, insanda olmasını emrettiği ihlası, zıddı olan riyayla birlikte sunarak idrak etmeyi kolaylaştırmaktadır. Tehlikeyi göstererek ondan sakındırmak suretiyle faydalı olana yönlendirmektedir. Bu hususta bir ayette *"Onlar dini Allah için halis kılarak batıl dinleri bırakıp tevhid dinine yönelmekle; yalnız Allah'a ibadet etmek, namazı dosdoğru kılmak ve zekat vermekle emrolunmuşlardı. İşte doğru din de budur."*[419] denilmektedir.

Bu çalışmada, mekkî sûrelerde öncelikle ve çoğunlukla zikredilen bazı karşıt konular ele alınmaya gayret edildi. Yukarıda açıklanan karşıt konularla berbaber, mekkî sûrelerde zikredilen diğer bazı karşıt konuların olduğunu da ifade edilmişti. Ancak muhtevanın oldukça kapsamlı oluşu ve bu çalışmanın ise bu muhtevanın tümünü içeremeyeceğinden dolayı, açıklaması yapılmayan karşıt konuların da sadece isimlerinin söylenmek suretiyle geçildiğini ifade etmek mümkündür.

Buraya kadar mekkî sûreler ışığında, bazı karşıt konuların nasıl zikredildikleri ayetler ışığında yorumlanmaya gayret edildi. Diğer kısımda ise Leyl sûresi ve Mâûn-Kevser sûreleri örneğinde karşıtlık üslûbu üzerinde durulmaktadır.

2.3. LEYL SÛRESİNDE KARŞIT ANLATIM ÜSLÛBU

Sûre, adında da anlaşılacağı üzere ismini "gece" anlamına gelen "Leyl" kelimesinden almıştır. Ayrıca sûrenin "ve'l leyl", "ve'l-leyli izâ yağşâ" sûresi olarak nitelendirildiği de görülmektedir.[420] Mekke döneminde indirilen bir sûredir. Nüzul sırası olarak dokuzuncu, Kur'ân içerisinde doksan ikinci sûredir. Yirmi bir ayet olan Leyl sûresi genel olarak içerisinde zıt konuları barındırmaktadır. Allah'a karşı iman ve samimiyetin ifadesi olan davranışlarla beraber, bunların karşıtı olan inkâr ve isyan; aynı

[418] Mustafa Çağrıcı, "Riyâ, *DİA*., İstanbul 2008, XXXV, 137.
[419] Beyyine, 98/5.
[420] Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* V, 631; Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri,* V, 447.

özden yaratılmış olsalar da ayrı iki cins olan erkek ve kadın; cömertlik, infak gibi güzel hasletlerin karşılığında cimrilik ve bencillik; İslam'ın kolaylık ilkesi ve karşıtı olan zorluk; dünya ve ahiret; takva ve ehlinin karşılığında isyan ve nankörlük; güzel ve kötü akıbet (cennet-cehennem) gibi karşıt konular bu sûre içerisinde yer almaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de, açıklanan karşıt kavramlardan da anlaşıldığı gibi içerisinde zıt konular barındıran birçok sûre bulunmaktadır. Ancak bunların yanında Mekke döneminin ilk yıllarında nazil olan Leyl sûresi, tamamında zıtlıklar barındıran müstakil bir sûre olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlunda bulunan zıt hasletler ve bunların karşılığı olan cennet ya da cehennem hayatını genel olarak ifade eden bir sûredir. Nazil olduğu dönem ve ortam itibariyle çıkarları uğruna bencilce bir yaşam süren Mekke müşrikleri ve onların yapıp ettikleriyle beraber, Allah'ın rızasını gözetip daima salih amelde bulunan müminlerin farklılıkları ve onların akıbetlerinin tasvir edildiği bir sûredir.

Leyl sûresi, mekkî sûrelerin üslûp özelliklerinden olan kasem ifadeleriyle başlamakta, yemin edilen hususların değeri ve önemiyle beraber kendisinden sonra sıralanacak olan durumlara dikkatleri çekmektedir. Sûrede, tebşir ve inzâr ilkesi çerçevesinde hem karşılaşılacak nimetlerle müjdeler verilmiş, hem de görülecek cehennem ve çeşitli azaplarla muhataplar korkutulmuştur. Kısa ve öz ifadelerle muhataplarına seslenen sûrede, genel olarak uyarıcı bir hava mevcuttur. Yapacakları davranışlardan sonra hesap verecekleri ve cezalandırılacakları bildirilerek muhataplar uyarılmakta ve doğru yola sevk edilmeye çalışılmaktadır. Yine Leyl sûresi, kullandığı *"Dünya da ahiret de bizimdir"*, gibi ifadelerle Allah'ın büyüklük ve kudretini, insanın ise güçsüz ve acizliğini ortaya koymaktadır.

2.3.1. Leyl Sûresinin Meali

*"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye; **2.** Aydınlandığında gündüze; **3.** Erkeği ve dişiyi yaratma fiiline; **4.** Elbette çabalarımız farklıdır. **5.** Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa; **6.** Bunların güzel karşılığına da inanırsa; **7.** Biz onu işin kolayına yönlendiririz. **8.** Ama kim cimrilik eder, kendisiyle yetinirse; **9.** Güzel karşılığı da yalan sayarsa; **10.** Biz onu zahmet koluna yönlendiririz. **11**. Kabir çukuruna düştüğü zaman da malı kendisine hiç*

*fayda vermez. **12.** Doğru yolu göstermek bize aittir. **13**. Şüphesiz ahiret de dünya da bizimdir. **14**. Böylece alev alev yanan bir ateşe karşı sizi uyarmış bulunuyorum. **15-16.** O ateşe ancak gerçeği yalan sayıp sırt çeviren isyankâr kişi girer. **17-18**. Malını Allah yolunda verip arınan takva ehli ise ondan uzak tutulur. **19.** Onun üzerinde birine ait olup karşılığı verilecek bir lütuf yoktur. **20.** Ancak Yüce Rabbinin rızasını kazanmak için verir. **21.** Bu hoşnutluğa da mutlaka erecektir."*[421]

2.3.2. Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü

Sûre, A'lâ sûresinden sonra, Fecr sûresinden önce Mekke'de indirilmiştir.[422] Sûrenin indiriliş sebebiyle alakalı çeşitli rivayetler aktarılmakla beraber, tefsir kaynaklarında geçen ve daha yakın olabilecek sebepleri sıralamak daha uygun olacaktır.

Fahrûddîn Râzî, Kaffal (r.a)'dan gelen rivayete göre, sûrenin Hz. Ebu Bekir ve onun Müslümanlara yaptığı infak ile Ümeyye bin Halef ve onun Allah'a karşı küfrü ve cimriliği hakkında indirildiği yorumunu yapmaktadır. Ayrıca sûre, her ne kadar bu sebeple indirildiyse de sûrenin içerdiği hükümler, bütün insanları kapsamakta demektedir.[423]

Hz. Ali'den gelen diğer bir rivayeti, Râzî tefsirinde şu şekilde açıklamaktadır: "Rasûlullah ile birlikte bir cenaze için evden çıkmıştık. Hz. Peygamber oturunca biz de onunla birlikte oturduk. *"Nefes alıp veren hiçbir kimse yoktur ki, Allah onun cennetteki veya cehennemdeki yerini bilmiş olmasın"* diye buyurdu. Bunun üzerine bizler "Ya Rasûlullah, şimdi biz yaptıklarımıza güvenmeyelim mi?" diye sorunca O, *"Çalışın. Çünkü herkes ne için yaratılmış ise o kolay kılınmıştır"* buyurdu ve şu ayeti okudu: *"Kim Allah için cömert davranır günah işlemekten sakınırsa, bunların güzel karşılığına da inanırsa, biz onu işin kolayına yönlendiririz. (Leyl, 92/5-7)"*[424]

Elmalılı da eserinde Süddi'den gelen rivayette sûrenin, Ebu'd-Dehdah-ı Ensarî (r.a.) hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Şöyle ki: "Bir münafığın bahçesinde bir hurma ağacı vardı. Bu ağaçlardan birinin dalı içerisinde yetimlerin yaşadığı eve doğru

---

[421] Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* V, 632-633
[422] Karaman ve Diğerleri, *A.g.e.*, V, 631.
[423] Râzî, *Tefsir-i Kebir,* XXXIII, 181; Celâluddîn es-Süyûtî, *ed-Durrû'l-Mensûr fi't-Tefsir bi'l-Me'sûr,* (trc. Hüseyin Yıldız), Ocak Yay., İstanbul 2012, XV, 452.
[424] Bkz. Râzî, *Tefsir-i Kebir*, XXIII, 181.

sarkıyordu. O yetim ve fakir çocukların olduğu haneye bu ağacın dallarından hurma düşer, o münafık adam da gidip onları yetimlerin elinden alırdı. Allah Rasulü (sav) o adama, "Onu yetimlere bırak, bunun karşılığında sana cennette bir hurma ağacı verilsin" diye buyurduysa da o adam buyurduğunu yapmadı. Bunun üzerine Rasulullah'ın bu müjdesini duyan Ebu Dehdah, o ağacı ve çevresini satın alarak o çocuklara vermek isteyince Rasulullah "yap" buyurdu. Ve sonrasında Dehdah onu yetimlere bağışladı. Bunun akabinde ise bu sûre nazil oldu."[425]

2.3.3. Leyl Sûresinde Karşıt Konular

"1. Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye; 2. Aydınlandığında gündüze; 3. Erkeği ve dişiyi yaratana."

Sûre, mekkî sûrelerin lafız özelliklerinden olan yemin ifadesiyle başlanakta ve yemin edilen hususlara vurgu yapılmaktadır. Üzerine yemin edilen bu kavramların adeta tasviri yapılarak muhataplara aktarıldığı görülmektedir.

Leyl sûresinin başından sonuna kadar zıt ifadeleri içerisinde barındıran bir sûre olduğu, yukarıdaki açıklamalarda belirtilmişti. Görüldüğü üzere birbirine karşıt olan gece ve gündüz, yapı itibariyle farklı olan erkek ve kadın, aynı ayet bağlamında zikredilerek aktarılmıştır.

Gece ve **gündüz** yer yuvarlağının yörüngesinde dönmesi ile ortaya çıkan birbirine karşıt iki kavramdır. Hem biçim açısından, hem özellik hem de sonuçlar bakımından karşılıklı iki mucizedir.[426]

Gece ve gündüz, insanlığın hizmetine sunulmuş iki ayrı nimettir. Bu karşıt iki kavramın birlikte söylenmesi, bunların oluşumunun ve yaratılış amacının kavranması açısından oldukça önemlidir. Gündüz, karanlığın ardından gelip insanların yaşamını ikame ettirebilmeleri için çalışıp rızıklarının peşinden koştukları ve tüm canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan zaman dilimiyken; gece de gündüzün ardında gelen ve Allah'ın tüm mahlûkata dinlenme olarak kıldığı değerli saatlerdir. Allah'ın bahşettiği bu iki nimet, kâinatı yaratan ve düzeni sağlayan Allah'ın varlığının

---

[425] Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 101. Ayrıca bkz. Celaluddîn es-Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzul,* (trc. Abdulcelil Alpkıray), Semerkand Yay., İstanbul 2016, 567-568; Ayıntabî Mehmed Efendi, *Tibyân Tefsîri,* (sad. Süleyman Fâhir), Sağlam Neşr., İstanbul 1981, IV, 454.
[426] Bkz. Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân,* X, 495.

da en büyük işaretlerindendir. Birbiri ardınca sıralanan ve hiç şaşmayan bu düzenin ardında, büyük bir kudretin olduğu ve kâinattaki her şeyin hâkiminin Allah olduğu, hiçbir şeyin amaçsız yaratılmadığı, akıllarda yer etmektedir.

İki farklı cins olan **erkek** ve **kadının** yaratılışı da bu şekildedir. Ayette zikredilen erkek ve dişi ile neyin kastedildiği hususunda iki farklı görüş zikredilmektedir. Birincisine göre kastedilen Hz. Âdem ile Havva'dır. Diğer görüşe göre de gerek âdemoğullarından olsun, gerekse hayvan türlerinden olsun bütün erkek ve dişiler kastedilmektedir.[427] Ancak ikinci hususun kabulü, kapsayıcılık açısından daha doğru olmaktadır.

Kur'ân, mükemmel bir şekilde yaratılan erkek ve kadın cinsinin, aynı maddeden yaratılmasına karşın özellikleri açısından ayrı olduklarını bildirmektedir. Allah, iki cinsi kuvvet açısından, görev ve sorumluluklar bakımından farklı yaratmıştır. Aynı özden yaratılan farklı iki cins, hem birbirini tamamlayan hem de farklı mesuliyetleri olan Allah'ın değerli kıldığı varlıklardır. Aynı özden yaratılmış olan erkek ve kadının farklı ikin cins olduğu hususu, Allah'ın yaratmasında hiçbir şeyin tesadüf olamayacağıyla beraber, O'nun sonsuz ilminin de göstergesidir.

Kur'ân, yemin ettiği bu karşıt ifadelerle insanoğluna, Allah'ın yarattıklarının fotoğrafının karşılaştırılma imkânını sunarak düşünmeye sevk etmekte ve imana teşvik ederken inkârdan uzaklaştırmaya çalışmaktadır.

Allah Teâla, bu ayette evrendeki ve yarattığı insanlardaki karşılıklı simetrik hakikatlerin ve hususların üzerine kasem ederek, insanların çabalarının ve yöneldikleri yolların türlü türlü olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple de hak ettikleri karşılık da türlü türlü olacaktır. İyilikle kötülük, hak ile batıl, imanla inkar asla aynı değerlendirilmeyecektir. Samimi bir kalple Allah'a iman eden ve O'nun için infakta bulunanla, Allah'ı inkar eden, emrini yerine getirmekten yüz çeviren ve cimrilik eden aynı olamaz. Bu farklı tutum ve davranışların her birinin de farklı bir değeri ve karşılığı olacaktır.[428]

"4. Elbette çabalarınız farklıdır. 5. Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa; 6. Bunların güzel karşılığına da inanırsa; 7. Biz onu işin kolayına

[427] Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 149; Râzî, *Tefsir-i Kebir*, XXIII, 181.
[428] Kutub, *Fî Zılâl,* X, 497.

yönlendiririz. 8. Ama kim cimrilik eder, kendisiyle yetinirse; 9. Güzel karşılığı da yalan sayarsa; 10. Biz onu zahmet yoluna yönlendiririz. 11. Kabir çukuruna düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez."

Dördüncü ayette insanların akıbetlerini belirleyecek etkenlerin, farklı cinsiyete sahip olmalarından ziyade, farklı gaye, tutum ve davranışlar içerisinde olmalarından ötürü olduğu, kendisini takip eden ayetteki sıralanan iyi ve kötü davranışlarla daha da açık bir şekilde anlaşılmaktadır. İnsanların mizaçları, karakterleri, istek ve arzuları, tutum ve davranışları farklı farklıdır. Gece ve gündüz, erkek ile kadın nasıl birbirinden farklı ve zıt ise, her biri farklı özelliklerde yaratılan insanoğlunun da bu yüzden amaç ve gayretleri, yöneldikleri yollar da farklı ve karşıttır.

Bu ayet, evvelki ayetlerde sıralanan kasemlerin cevabı niteliğindedir. Yüce Allah, görülecek karşılık itibariyle yarattıklarının amellerinin farklılık arz ettikleri hususunda sıralananlara kasem etmiş demektir. Aralarındaki farklılıklardan dolayı çeşitlilik arz eden durumlara *şetta* denmektedir. Bu ayette geçen *şetta* ile gerçekleştirilen amellerin bazılarının, diğer bazılarından farklı olduğu vurgulanmak istenmektedir. Buna göre, yapılan amellerin bir kısmı hidayet, bir kısmı ise dalâlet; bazısı cenneti, bazısı da cehennemi gerektirmektedir. Dolayısıyla da bu iki amel arasında büyük fark bulunmaktadır.[429]

Bu ayetin devamında Kur'ân, iki karşıt karaktere dikkatleri çekmektedir. Bunlar, Allah için malından harcayıp **cömert** davrananla, bencilce davranıp **cimrilik** eden kimsedir. Kur'ân, kendini beğenip büyüklük taslayan ve insanları gözetmeyip haddi aşanlarla, Allah için infak edip ihtiyacı olanları gözetenlerin Allah katında aynı olmadığını, ayetlerin ilk muhatapları başta olmak üzere tüm insanlara iletmektedir. Ayrıca Kur'ân, bu iki insan tipiyle iman ve küfür örneklendirmesi yapmaktadır. Buradaki infakta bulunup karşılığını Allah'tan bekleyen kimse, Allah'a inancı tam olan mümin kimseyi çağrıştırmaktadır. Buna mukabil cimrilik eden ve bunun karşılığını yalanlayan kimse de Allah'a karşı inkâr ve isyanda bulunan kimseyi akıllara getirmektedir.

Allah'ın emrettiği şekliyle kulluk vazifesini yapanlar, cömert olanlar, güzel bir karşılık bularak kolaylığı elde edeceklerdir. Buna mukabil bencilce davranarak cimrilik

[429] Râzî, *Tefsir-i Kebir*, XXIII, 182.

edenler ve dinin emirlerini yalanlayanlar, kötü bir akıbetle karşılaşarak zorluklar içerisinde kalacaklardır.

Müfessirler, ayette geçen *hüsna* ifadesini, iman, ihsan, kelime-i tevhid, İslam dini, Allah'ın bedeni ve mali ibadetler olarak farz kıldıkları, sevap, vaad edilen mükâfat, cennet diye yorumlamışlardır.[430] Anlaşılmaktadır ki güzel karşılık diye tercüme edilen bu ifade, Allah'ın koymuş olduğu tüm kural ve ilkelerle beraber karşılaşılacak olan güzel sonu da nitelemektedir.

Allah, burada zikrettiği iki karşıt kavram olan cömertlik ve cimrilikle**,** iyi ve kötüyü birlikte ortaya koyarak akıl sahiplerinin düşünmelerini sağlamıştır. Ve ardında söylediği güzel karşılık ifadesiyle de her davranışın bir karşılığı olacağını, bu yüzden de kendi yaşantılarını gözden geçirip tercihlerini doğru yapmaları gerektiğini vurgulamıştır.

Sıralanan ayetlerde geçen diğer iki karşıt kelime **yüsra** ve **usrâ** kelimeleridir. Râzî, bu iki kavramla ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre *yüsra,* her türlü iyi ve güzel şeylerken bunun karşılığında söylenen *usrâ* da şirk manasına gelmektedir. *Yüsra*, insanın yerine getirmekle mesul olduğu her türlü emir ve yasağı tutmasını ona kolaylaştırmak, buna mukabil *usrâ* bunları zorlaştırmaktır. Ayrıca Râzi'nin aktardığına göre Kaffâl (ö.365/976), bütün bunların mecazi manalar olduğunu söyleyerek meseleyi açıklamaktadır. O, bu hususta "Ameller kolaylığa, bir rahata ve övgüye değer işlere götüren her şey "yüsra"dandır ki bütün ibadet ve taatlarin vasfıdır. Bir zorluğa, yorgunluğa götüren her şey de "usra"dandır ve bütün bu günahların vasfıdır." demek suretiyle konuya açıklık getirmektedir."[431]

Kolay yoldan maksat, kişinin fıtratına elverişli yoldur. Bu yol ki tüm mahlukatı yoktan var edenin rızasına uygun olan en güzel yoldur. Bu istikamette ilerleyen kişinin vicdanına rahatsızlık vermediği için de ona ağır gelmez. Kişi bu istikamette ilerlerken vicdanını ve yaşamını huzursuz edecek işlerle meşgul olmak yerine, barış ve rahatlık içerisinde toplumda güven duyulan bir kişiliğe sahip olur. Kişi, malını diğer insanların iyiliği ve rahatı için kullanırsa, yaşamı fısk ve kötü davranışlardan uzaksa, kendisi dürüst, vefalı, zulüm ve ihanetten temizse, bu kişiler, ahlaki açıdan kötü bir konumda

[430] Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 106-107; Râzî, *Tefsir-i Kebir,* XXXIII, 182.
[431] Râzî, *Tefsir-i Kebir,* XXIII, 182.

bulnan toplumda olsalar da insanlar tarafından saygı görüp sevilirler. Bu ahlaklı kişilerin ise kalpleri daima mutmain olur.[432]

Usra'dan maksat en zor demektir. Malını infak etmeyip cimri olan, Rabbinden ve O'nun rızasından uzaklaşan ve yalanlayan insan, kendini dalâlet yoluna götürmüş demektir. Bu kişi, Allah'ın her şeyi kendisine zorlaştırmasına layıktır demektir. Dolayısıyla Allah, onun işlerini zorluğa çevirir. Ona zayıflık ve noksanlık verir, her çeşit kolaylık ve rahatlıktan mahrum bırakır. Attığı her adımı güçlük ve eziyet kaynağı haline getirir. Yürüdüğü bu yolun kurtuluş olduğunu düşünse de hakikat yolundan uzaklaşarak meşakkati seçmiş demektir. Ayağı sürçen kişi, başka bir hata ile tutunmaya çalışır ancak, bu sapmaların sonucunda ayağı kayıp düşer ve yıkıldığı zaman, cimrilik ettiği o malı kendisine hiçbir fayda sağlamaz. Karşılaşacağı kötü akıbet, cehennem zorluğun bizzat kendisidir.[433]

Allah, yüsra ve usrâ ile muhataplara kolaylık ve zorluk yolunu göstererek seçim sunmaktadır. Kişi, Allah'ın rızasına uygun davranırsa, Allah da onun bu isteği doğrultusunda yardımda bulunur ve işini kolay kılar. Kişi, inkâr ve isyanda ısrar eder, Allah'ın rızasından yüz çevirirse, Allah'ın yardım ve ihsanından mahrum kalarak kendi çetin sonunu hazırlar. Sona geldikten sonra da dayandığı tüm geçici lezzetlerin ona hiçbir fayda sağlamadığının farkına varır. Ancak azaptan kaçamaz. Sıralanan iki zıt davranışla, insandaki iki farklı eğilime vurgu yapılmış ve muhatabın bu söylenenlerden hangisinin yolunda olduğunu düşünmesi amaçlanmıştır. Bir nevi düşün ve seçimini doğru yap denmiştir.

Buraya kadar sûrenin birinci bölümü aktarılmıştır. Bu kısımda, her yerde ve her zaman dilimindeki insanoğluna iki ayrı yol gösterilmiştir. İnsanların yapı ve nitelikleri oldukça fazla ve farklı da olsa, onların aslında iki grup oldukları fark edilmiştir. Herkesin kendi dilediği şeye ulaştığını ve Allah'ın da herkese ister kolaylık isterse zorluk olsun, dilediği yolu kolaylaştırdığı idrak edilmiştir.[434]

"12. Doğru yolu göstermek bize aittir. 13. Şüphesiz ahiret de dünya da bizimdir. 14. Böylece alev alev yanan bir ateşe karşı sizi uyarmış bulunuyorum. 15-16. O ateşe ancak gerçeği yalan sayıp sırt çeviren isyankâr kişi girer. 17-18. Malını Allah yolunda

[432] Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, VII, 144.
[433] Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân,* X, 498-499.
[434] Kutub, *Fî Zılâl,* X, 498-499.

verip arınan takva ehli ise ondan uzak tutulur. 19. Onun üzerinde birine ait olup karşılığı verilecek bir lütuf yoktur. 20. Ancak Yüce Rabbinin rızasını kazanmak için verir. 21. Bu hoşnutluğa da mutlaka erecektir."

Sûrenin bu kısmında, Allah'ın yarattıklarına en güzel ve doğru yolu bildirdiği ve onları yanlıştan men ettiği aktarılmaktadır. Allah, muhataplarına iyi ile kötüyü göstermeden onları sorumlu tutmamıştır. Gönderdiği peygamberler ve kitaplarla yarattıklarına bilmeleri gereken her türlü hak ve batıl olan şeyleri öğretmiş, düşünüp idrak etmeleri için çeşitli yollarla vesileler kılmıştır. Tüm her şeyin de kendi tasarrufunda olduğunu bildirmiştir. Zira hem bu dünya hem de ahiret yurdu, Allah'ındır.

Burada karşıt olarak zikredilen **dünya** ve **ahiret** yurduyla muhataplar mukayese etmeye davet edilmektedir. Dünya hayatında verilen her türlü nimetlerle beraber, ahirette görülecek olan ceza ve mükâfat da Allah'ın iradesindedir. Farklı iki âlem olmakla beraber birbirine bağlı iki âlemdir. Zira dünya hayatı ahiretin ön hazırlığı hükmündedir. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Dünya ahiretin tarlasıdır."*[435] Dünya hayatında yapılan her şeyin karşılığının ahiret hayatında görüleceğinin ifadesidir. İnsanlar, kendilerini kuşatacak olan bu dünya ve ahiret hayatı imtihanından asla kaçamayacaklardır.

Allah, insana doğru ile yanlışı bildirdiğini ve insanın bu ikisi arasında yapacağı tercihin sonucunda, hak ettiği karşılığı göreceğini hatırlarmaktadır. Allah, insanları ikaz etmekte ve görülecek cehennem ateşi ile tehdit ve sakındırma yoluna başvurmaktadır. Beydâvî, 15 ve 16. Ayet bağlamında geçen "**eşkâ**"dan murat kâfir kimsedir yorumunda bulunmuştur. Fasık kimse cehenneme girse bile orada ebedi kalacak değildir. Bundan dolayı kâfir, *eşkâ* yani *en şâki* ile anlatılmaya çalışılmıştır.[436] Nesefî de "eşkâ" hayduttur ki o da kâfirdir. "**Etkâ**" ise zıddı olan sakınan, korunandır ki o da mümindir demek suretiyle kelimeleri açıklamıştır.[437]

Burada kâfir ve mümin insana atıf vardır. İman ve küfür başlığında açıklandığı üzere, Kur'ân'dan anlaşılmaktadır ki iman esaslarından birini ya da birkaçını inkâr edip yalanlayan kimse, küfre düşmüş demektir. Bu ayette "gerçeği yalanlayan" ifadesinden,

---

[435] İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut 1351, I, 495.
[436] Beydâvî, *Envâru't-Tenzil,* IV, 696. Ayrıca bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 109; İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhu'l Beyan,* X, 67.
[437] Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, X, 659. Ayrıca bkz. Süyûti, *Celaleyn Tefsiri*, V, 625.

küfre düşen o insanların bildirildiği anlaşılmaktadır. Hemen akabindeki ayetlerde zikredilen "etka", *en muttaki* olan ifadesiyle de Allah'a iman eden kimseden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Kur'ân, iki karşıt zümrenin davranışlarını ve ahvalini karşılaştırarak resmetmekle, akıllarla beraber vicdanlara da seslenmektedir. Ayrıca verilen bu karşıt ifadelerle, mümin ile kafirin iki ayrı zıt kutuplar oldukları ve Allah katında asla aynı olamayacakları bildirilmektedir. Burada tercih edilen karşıtlık üslûbuyla, müminlerin aydınlık yolu, kafirlerin karanlığıyla daha çekici hale getirilmektedir.

Elmalılı 18. ayette geçen "yetezekkâ" ifadesi temizlenip nemalanmak üzere malını vermek olarak yorumlamıştır.[438] Allah'ın buyruklarını yalanlamayıp mallarını O'nun yolunda harcayan ve kendisini temizleyen takva sahibi kimseler ise cehennem ateşinden uzaklaştıkça uzaklaşacaktır. Çünkü o, yaptığı iyiliği bir menfaat ve karşılık gözetmeksizin yapar. İyilik yaparken sadece Allah'ın rızasını gözetir.

Râzî, bu ayetlerin Hz. Ebu Bekir hakkında indirildiğini söylemiştir. Rivayetlerden birinde şöyle anlatılmaktadır. "Abdullah b. Cedan'ın kölesi olan Hz. Bilal, putlara kılıç çekti ve ona itaat etmedi. Bunun üzerine müşrikler, Hz. Bilal'e kızgın güneşin altında işkence etmeye başladılar ve Hz. Bilal ise işkenceler esnasında "Allah birdir" diyordu. Hz. Peygamberin Bilal'e uğramasından sonra, "Seni birisi kurtaracak" dedi ve durumu Hz. Ebu Bekir'e bildirdi. Allah uğruna eziyet gören Hz. Bilal'i, Hz. Ebu Bekir bir ölçek altın vererek satın aldı. Bu hadisenin üzerine müşrikler, Ebu Bekir'in bunu bir menfaat uğruna yaptıklarını söylediklerinde, *"Bu takva sahibinde, hiç kimsenin bir nimeti yoktur ki (yaptığı o hayırlı amel) ve nimete karşılık katılmış olsun. O, bunu sırf Yüce Rabbinin rızası için yapmıştır*" ayetleri nâzil oldu."[439]

İbnu'z-Zübeyr'den gelen diğer bir rivayet ise şöyledir: "İşkence ve eziyete maruz kalan köleleri, Hz. Ebu Bekir satın alıyor ve onları azad ediyordu. Onun babası ise "Evladım, sen, senin sırtını koruyacak, sana destek olacak, senin yükünü hafifletecek kimseleri satın alsaydın ya!" dedi. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir, "Ben de bu şekilde

---

[438] Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 109.

[439] Râzi, *Tefsir-i Kebir*, XXIII, 194-195. Ayrıca bkz. Taberi, IX, 149; İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l-Beyân*, X, 68; Abdulfettah el-Kâdi, *Esbâb-ı Nüzûl,* (trc. Salih Akdemir), Fecr Yay., Ankara 2016, 388-389; Süyûtî, *ed-Dürrû'l-Mensur*, XV, 458.

yapmakla arkamı kuvvetlendirdiğimi umuyorum" dedi. Bunun üzerine bu ayetler nâzil oldu."[440]

Allah'a dayanıp O'nun rızasını gözeten hiçbir mümin, insanlar nezdinde derecesi yükselsin diye iyilik yapıp salih amelde bulunmaz. Allah'ın nezdinde takvasını yükseltebilmek ve O'nu razı edebilmek niyetiyle amelde bulunur. Bu ayetlerde Allah, Hz. Ebu Bekir şahsında tüm insanlara ihlas ve cömertlik gibi güzel ahlaki davranışları emretmekte, müşriklerin yaptıkları gösteriş ve cimrilik gibi çıkar üzerine kurulu bir yaşamdan men etmektedir.

Kur'ân, iki karakter tipini ve akıbetlerini örneklendirerek muhataplara sunmaktadır. Anlaşılmaktadır ki bedbahtların dışında diğer kimseler cehenneme girmezken, Allah korkusu taşıyanlardan başkası da ateşten kaçamayacaktır. Bu iki misalden gaye, iki durum arasındaki karşıtlığı ortaya koymaktır. Birinci kişi, Allah'ı ve O'nun peygamberinin buyruklarını inkar eder ve onlardan yüz çevirir. İkinci kişi ise Allah'a ve elçisine iman ve itaatle kalmaz, ihlasla malını Allah yolunda harcar. Bu iki karakter de o dönemdeki Mekke toplumunda mevcuttu. Bu sebeple onların isimleri söylenmeden şu şekilde buyrulmuştur: İlk sıralanan karakterdeki insanlar, cehennem azabından kurtulamazken; ikinci karakterdeki insanlar, ateşten uzaklaştırılacak olanlardır.[441]

Karşıt karakterler, karşıt davranışlar ve karşıt akıbetler birlikte zikredilmek suretiyle, muhatapların zihinsel yetenekleri aktif hale getirilerek düşünmeleri sağlanmış, doğru olanlarla teşvik; bâtıl olanlarla ise sakındırılmak istenmiştir.

Sûrenin son ayetinde ise Rabbinin rızasını gözeten muttakilerin büyük bir hoşnutluğa erecekleri müjdelenerek sûre tamamlanmıştır.

İçerisinde birbirinden güzel ifade ve üslûpları barındıran Leyl sûresi, başta ilk muhatap olduğu kâfir ve müşrik toplumun insanlarına, sonra da onların düştüğü dalâlet yolundan ilerleyen isyankâr insanlara muazzam bir tablo sunmaktadır. Karşıt ifadelerle, olması gerekenlerle olmaması gerekenler adeta birer tablo gibi resmedilekte ve muhatapların akıl ve kalplerine yerleştirilmeye çalışılmaktadır.

---

[440] Râzi, *Tefsir-i Kebir,* XXIII, 195; Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, VII, 149; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 110; Abdulfettah el-Kâdi, *Esbâb-ı Nüzûl*, 388; Süyûtî, *ed-Durrû'l-Mensur*, XV, 459.
[441] Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, VII, 148.

Yalnız olumsuz veya yalnız olumlu hasletlerin peş peşe sıralanmayıp bu şekilde karşıt biçimde kullanılması, hem üslûba ayrı bir güzellik katmış, hem sunulan iki yolla birlikte gaflet ve dalâlete düşmüş kişiler için hatırlatma yapılmıştır. Bu bağlamda insanların doğru veya yanlış bildikleri meseleleri, gözden geçirip araştırma imkânı oluşturulmuştur. Ayrıca Kur'ân, tercihin sonundaki sorumluluğun da yine insanoğluna ait olduğunu bir kez daha bildirmiştir.

2.4. MÂÛN ve KEVSER SÛRELERİNDE KARŞIT ANLATIM ÜSLÛBU

Kur'ân'da, karşıtlık üslûbu bağlamında, Mâûn ve Kevser sûrelerini misal vermek mümkündür. Ancak bu sûreler, kendi içlerinde zıtlıkları barındırmamaktadır. Bu iki sûre, karşılıklı olarak zıt konuları ele almaktadır. Allah, farklı iki sûre içerisinde, karşılıklı zıt konuları zikretmek suretiyle, muhataplara mukayese yapma imkanı sunmuştur.

Mâun sûresi, Kur'ân'daki sıralamada yüz yedinci, nüzul sırasına göre on yedinci sûredir. Kevser sûresi, Kur'ân'da yüz sekizinci, indiriliş sırası olarak on beşinci sûredir. Bu iki sûre, mekkî olarak kabul edilmiştir.[442] Mâûn sûresinin ilk 3 ayetinden sonraki kısmın Medine'de indirildiği de söylenerek mekkî ve medenî olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir.[443] Anlaşılmaktadır ki sûrenin ilk ayetlerinden dini yalanlayan yani kâfir insanlardan ve onların vasıflarından bahsetmesi açısından mekkî denmekle beraber, son ayetlerin namaz, riyadan uzak durma, hayır gibi amellerden bahsetmesi açısından da medenî olduğu yorumu yapılmıştır. Ancak sûreye bütün olarak bakıldığında, muhteva itibariyle Allah'ı, O'nun hükmünü yalanlayan ve O'nun razı olmadığı kişilerin vasıfları ve karşılaşacakları akıbet anlatılmaya çalışıldığından, sûreyi mekkî olarak kabul etmek daha doğru görülmüştür. Mâûn sûresi, adını son ayette geçen "hayır" diye tercüme edilen *mâûn* kelimesinden almıştır. Kevser sûresi ismini, ilk ayetindeki "çokluk" anlamına gelen *kevser* kelimesinden almıştır.

Kısa ve etkili ifadelerle muhataplarına seslenen bu iki sûre, anlam açısından birbirinin karşıtı olan önemli sûrelerdir. Bu kez birbirinin zıddı olan konular peş peşe gelen iki ayrı sûrede yer almıştır. Nüzul dönemleri dikkate alındığında, Mâûn sûresinde

---

[442] Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 695, 699; Süyûtî, *ed-Dürrû'l-Mensur*, XV, 633,642; Abdulfettah el-Kâdi, *Esbâb-ı Nüzûl*, 399-400; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 337.
[443] Taberi, *Taberî Tefsiri*, IX, 237; Nesefi, *Nesefi Tefsiri*, X, 710; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 765.

Allah'ın kanununu inkâr eden, yasakladığı davranışları sergileyen ve bunların sonucunda Allah'ın gazabıyla karşılaşacak olan insanlar bildirilmiştir. Buna mukabil Kevser sûresinde, tüm insanlığa önder olarak vazifelendirilen Hz. Peygamberin, Allah'a imanı, itaati ve tevekkülü doğrultusunda yapması emredilen salih ameller ve karşılığında alacağı mükâfat ifade edilmiştir.

Mâûn sûresinde inkâr, cimrilik ve bencillik, insan sevgisinden ve infaktan yoksun kibirli insanlar, ibadetlerde riya ve iyiliği engelleme gibi olumsuz hasletler; karşısındaki Kevser sûresinde ise iman, itaat, ibadetlerde ihlas, nimetler karşısında şükür, cömertlik ve infak gibi olumlu hasletler zikredilmiştir. Kur'ân, art arda yer verdiği bu iki karşıt konulu sûrelerle, muhataplarını olumsuz hasletlerden olumluya yönlendirmek istemektedir. Kâfir ve münafıkların taşıdıkları vasıflarla, Hz. Peygamber'in güzel davranışları karşılaştırılarak insanlara doğru yolu seçim imkânı sunulmuştur.

2.4.1. Mâûn ve Kevser Sûrelerinin Meali

"1. Gördün mü dini yalan sayanı? 2. İşte odur yetimi itip kakan; 3. Ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen! 4. Vay haline o namaz kılanların ki, 5. Onlar namazlarının özünden uzaktırlar. 6. Onlar halka da gösteriş yaparlar. 7. Hayra da engel olurlar."[444]

"1. Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik. 2. Şimdi sen Rabbin için namaz kıl ve kurban kes! 3. Asıl sonu gelmeyecek olan, sana karşı nefret duyandır."[445]

2.4.2. Sûrelerin Sebeb-i Nüzûlü

Kur'ân'da peş peşe yer alan bu iki sûrenin indiriliş sebepleri hakkında çeşitli rivayetler aktarılmıştır. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Maûn sûresi, müminlerle aynı ortamda bulundukları vakitlerde onlar gibi namaz kılıp ibadet eden, ancak onların yanından ayrıldıklarında da namazı ve ibadeti bırakan ve mümin kimselere karşı her türlü yardım ve desteği esirgeyen münafıklar hakkında indirildiği söylenmiştir.[446]

Yine bu sûrenin iki ve üçüncü ayetlerinin As. İbn Vâil-ı Sehmi, Velid b. Muğire veya Ebu Cehil hakkında indiği rivayet edilmiştir. Maverdî'den gelen rivayete göre, bir

[444] Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,* V, 696
[445] Karaman ve Diğerleri, *A.g.e.,* V, 700.
[446] Abdulfettah el-Kâdi, *Esbâb-ı Nüzûl*, 399.

yetimin vasisi olan Ebû Cehil, kendisine çıplak halde gelen yetime, kendi malından istemesi üzerine onu ittirmiş ve umursamamıştı. Diğer bir rivayette de, deve kesen Ebu Süfyan'dan, bir yetim et isteyince asası ile ona vurmuş ve itmişti.[447]

Gelen rivayetlerden anlaşıldığı üzere bu ayetler, iş ve ibadetlerinde gösteriş yolunu tutan münafıklar, başkalarının haklarını gasp edip de ihtiyaç sahiplerini gözetmeyen müşrikler başta olmak üzere, o vasıfları taşıyan tüm herkes için bir ikaz hükmündedir.

Kevser sûresinin ise, Hz. Peygamber'in (sav.) oğullarının küçük yaşta vefat etmesi üzerine, dininden dolayı ona buğz eden düşmanlarının, "Onun oğlu kalmadı, soyu kesiktir." demeleri üzerine nazil olduğu rivayet edilmektedir.[448] İbn Abbas'dan gelen benzer bir rivayette, cahiliye döneminde bir kimsenin oğlu ölünce, o kişiye binaen ebter oldu derlerdi. Hz. Peygamberin oğlu İbrahim de vefat edince Ebu Cehil, "Muhammed ebter oldu" dedi. Bunun üzerine Allah, *"Şüphesiz asıl soyu kesik olan sana buğzedenin kendisidir."* ayetini indirdi.[449]

İbn Abbas'dan gelen diğer bir rivayette de, "Kâ'b b. Eşref Mekke'ye gelince Kureyşliler ona, "Sen Medine halkının efendisisin, şu soyu kesik, kavminden kopmuş adam hakkında ne dersin. O kendisinin bizden daha hayırlı olduğunu zannediyor. Halbuki bizler, hacıların ve kabe'nin hizmetini yapan kişileriz" dediler. Kâ'b, siz ondan daha hayırlısınız dedi. Bunun üzerine, "*Asıl soyu kesik olan, şüphesiz sana hınç besleyendir"* ayeti nâzil oldu." diye aktılmakta ve sûrenin indiriliş sebebine açıklık getirilmeye çalışılmaktadır.[450]

Sûrelerin nüzul sebepleri aktarıldıktan sonra, çalışmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda, bu iki sûre, karşılıklı ele alınarak zıt konular üzerinden sûrelerin yorumuna değinilecektir.

---

[447] Ayıntabî, *Tıbyan Tefsiri*, IV, 106; Beydâvi, *Envâru't-Tenzil*, IV, 767; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili,* IX, 328; Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 388.
[448] Abdulfettah el-Kâdi, 400; Süyûtî, *Esbâbu'n-Nüzûl,* 588; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili,* IX, 335.
[449] Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 409.
[450] Süyûtî, *Esbâbu'n-Nüzûl,* 587; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili,* IX, 336.

2.4.3. Mâûn ve Kevser Sûrelerinde Karşıt Konular

"Gördün mü dini yalan sayanı?"[451]

Mekkî sûrelerde çoğunlukla kullanılan soru-cevap yöntemiyle başlayan Mâûn sûresi, görme duyu organına yaptığı atıfla, akıl ve beraberinde vicdanlara soruyu yönlendirmektedir. Kur'ân, bu ayet ile sadece soru sormamakta, adeta farkındalık uyandırmaktadır. Kur'ân, ilk muhataplarla birlikte tüm insanlara, Allah'ın kanununu yalanlayana bak da gör ki onun vasıfları neler? Sen de onların yaptıkları gibi bataklığa düşme ve kendini koru demektedir.

Ayette geçen *din* kelimesinin anlamı konusunda Râzî, bizzat İslam'ın kendisi, Nesefî ve Beydâvî, amellerin karşılığının görüleceği ahiret ve ceza, Taberî ise Allah'ın hükmü ve hesaba çekilme yorumlarında bulunmuştur.[452] Yapılan yorumlar bağlamında din kavramının, Allah'ın kanunu ve ahiretteki yargı anlamlarını kapsadığı görülmektedir. Kur'ân, Allah'ın hükmünü yalanlayan ve ahirette bundan dolayı hesaba çekilecek olan insanların, kimler olduklarını ve hangi vasıfları taşıdıklarını açıklamaktadır.

Buradaki yalanlamaktan maksat, Allah'ın koymuş olduğu hükmü inkâr olduğundan, kâfir ve müşrik kişilere bir atıf söz konusudur. İşte onlar ki:

"İşte odur yetimi itip kakan; ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen!"[453]

Sorunun ardından, Allah'ın hükmünü ve hesap gününü inkâr eden kimselerin taşıdıkları özellikler sıralanarak cevap verilmektedir. Allah, onların kimsesizleri ezen ve ihtiyaç sahiplerine yardım eli uzatmayan kişiler olduğunu buyurmaktadır. Çünkü onların ahiret inancı ve hesap verme kaygıları bulunmamaktadır.

Mâûn sûresinde, kafir ve müşrik insanlar ile onların kötü niyet ve davranışlarına karşılık, Kevser sûresinde, Hz. Muhammed (sav)'in imanı ve güzel vasıflarının mükafatı zikredilmektedir:

"Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler (kevser) verdik."[454]

---

[451] Mâûn, 107/1.
[452] Râzî, *Tefsir-i Kebir,* XXIII, 440; Nesefi, *Nesefi Tefsiri,* X, 710; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 767; Taberi, *Taberî Tefsiri*, IX, 237.
[453] Mâûn, 107/2-3.
[454] Kevser, 108/1.

"Kesret" kökünden türemiş olup "çokluk" manasına gelen kevser kelimesi, *alabildiğine çok* demektir. Ayette geçen kevser ifadesi üzerinde müfessirler yorumlarda bulunmuş ve şu anlamları çıkarmışlar. Kevser, cennet ırmağı, havuz, Hz. Peygamber'in soyu, ümmetin uleması, nübüvvet, İslam, mensupların çokluğu, çok hayırlı şeyler, Hz. Peygamber'in faziletleri, Hz. Peygamber'in şanının yüksekliği, ilim, güzel ahlak ve makam-ı şefaat gibi anlamlara tekabül etmektedir.[455]

Râzî, bu sûrenin tüm ayetlerinin mucize olduğunu söyleyerek çeşitli yorumlarda bulunmaktadır. Ona göre kevser, Hz. Peygamberin karşılaşacağı nimetlerin çokluğu ve manevi neslinin devam edeceği olarak alındığında gelecekten haber olur ki olay vuku bulduğundan mucizedir. *"Rabbin için namaz kıl, kurban kes"* buyrulmuştur ki fakirliğinin son bulacağına delildir ve gelecekten havadis olan bu olay vuku bulduğundan mucizedir. *"Sana buğzeden asıl zürriyetsizdir"* buyurmak suretiyle gerçekleşecek olan bir durumu aktarmış ve olay da vuku bulduğundan bu da mucizedir. Bu bağlamda onlar, kısa olmasına karşın bu ayetler ile baş edemediklerine göre tümü mucize olan Kur'ân ile asla mücadelede bulunamazlar. Râzî'ye göre bu sûre, Kur'ân'ın tümünün mucize olduğunu ispatlayan bir sûredir. Bu açıdan kevser ifadesiyle sûrenin kendisi de kastedilmiş olabilir. Aynı zamanda kevser, Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e bahşettiği bütün nimetlerdir.[456]

O halde kevser, Hz. Peygamber'e verilen dünya ve ahiretteki tüm güzellikler ve nimetleridir. Allah'ın kelamı olan Kur'ân'ın ona gönderilmesi de, onun yolundan gidecek insanların var olması da, ahirette kendisine verilecek cennet nimeti de kevserin bir parçasıdır. Kevser, sonu gelmeyecek olan bir hazinedir. Allah'a kulluğun ve teslimiyetin mükâfatıdır.

Bu ayet, Hz. Peygamber örnekliğinde, Allah'a iman edip O'nun buyruklarına uyan ve rasûlünün izinde yürüyen tüm müminler için bir müjdedir. Rabbin, sana da dünya hayatında birçok güzellik bahşetmiş ve çekeceğin sıkıntılara karşı seni de cennet nimetleriyle ödüllendirecek demektir. Bu ayet, tüm müminlere bir teselli ve müjde hükmündedir.

---

[455] Râzî, *Tefsir-i Kebir*, XXIII, 463-470; Taberî, IX, 241-245.
[456] Râzî, *Tefsir-i Kebir*, XXIII, 470, 471.

Mâûn sûresinde, kötü tutum ve davranışları sıralanan kâfir ve münafıklara karşılık, Kevser sûresinin bu ayetinde, Hz. Nebi'nin (sav.) güzel vasıflarından dolayı hem dünyada hem de ahirette alabildiğince çok nimetlerle donatıldığı vurgulanmaktadır. Hz. Nebi (sav.) şahsında, iman ehli ve onun karşıtı olan küfür ehli ile arasındaki farka ve kendilerine bahşedilecek olan mükâfat ve cezaya vurgu yapılmaktadır.

Mâûn sûresinde, cahiliye batağında yaşayan müşriklerin, daha birçok yanlış tutum ve davranışları olmakla beraber, özellikle insan sevgisinden yoksun oldukları anlaşılmaktadır. Buna mukabil Kevser sûresinde, Hz. Rasûle bitip tükenmeyecek nimetler verdiğini buyuran Yüce Allah'ın lütfu, ihsanı ve merhameti anlaşılmaktadır.

Kur'ân, bir tarafta insanları itip kakan, yardım elini uzatmayan kimseleri ele almakta, diğer tarafta Allah'ın sevgi ve merhametini göstermektedir. Bu bağlamda insanları sev, onların hakkını ve hukukunu gözet, kimsesizleri himaye et ve Allah için yardımda bulun demek suretiyle muhataplara doğru yolu göstermektedir. Sevginin güzelliğini anlatırken, nefretin çirkinliğini de zikrederek anlamayı kolaylaştırmaktadır.

"Onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka da gösteriş yaparlar. Hayra da engel olurlar."[457]

Bu ayetlerde, ibadetlerinde Allah'ın rızasını değil, insanlar nezdindeki konumlarını düşünen münafıklara atıf bulunmaktadır. Râzi'ye göre, kimsesiz ve yardıma ihtiyacı olan kişileri hor görüp eziyet etmek, yedirip içirmemek, kişinin münafıklığına işaret ediyorsa, riya ve menfaat uğruna kılınan namaz, hayli hayli münafıklığa dalalet etmektedir. Çünkü hor görüp, yedirip içirmemek insanlara karşı yapılan bir muamele iken, ihlas ve huşudan uzak bir namaz, Allah'a karşı yapılan bir muameledir.[458] Bu ayetlerde, insanlara karşı güzel muameleden yoksun o insanların, Allah'a karşı da salih amelden yoksun oldukları açıkça belirtilmektedir.

Nesefî, tefsirinde bu ayetle alakalı Enes b. Malik ve Hasanü'l-Basri'den bir rivayeti nakletmek suretiyle, ayette vurgusu yapılan insanlara daha da açıklık getirmektedir. O, "*fî salatihim* şeklinde değil de *an salatihim* şeklinde buyuran Allah'a hamdolsun. Çünkü "an"ın manası, onların namazlarını terk etmesi ve onu aldırmamalarıdır ki bu da münafıkların işidir. "fî"nin manası ise onların namazlarında

[457] Mâûn, 107/5/7.
[458] Râzî, *Tefsir-i Kebir*, XXIII, 443.

şeytanın vesveselerine maruz kalmaları veya düşünmeleridir ki bundan da hiçbir Müslüman uzak değildir."[459] demek suretiyle münafıkların tutumlarına açıklık getirmektedir. Ayetin devamında buyrulduğu gibi, o münafık kimseler, kendileri iyilikte bulunmamakla beraber, iyilik yapmaya, bu yolda ilerlemeye çalışan kişilere de engel olmaktadırlar.

İbadetlerde aslolan Allah'ın rızası iken, bu uğurda değil de insanlar huzurunda menfaat ve itibar için ibadet eden kimseler, ikaz edilerek bu davranışı yapmamaları öğütlenmektedir. Kur'ân, kâfir ve münafık kimselerin hallerini çeşitli misallerle anlatmaktadır. Bu şekilde hem onların çirkin davranışlarına ve kötü akıbetlerine vurgu yapılmakta, hem de sunulan bu kötü manzara ile tüm insanlar bu hususlardan sakındırılmaktadır. Sûrede, Allah'ı ve O'nun hükümlerini yalanlama ve inkâr, cimrilik, kibir ve infak etmekten yoksunluk, ibadetlerde riya, hayır yapmama ve hayra engel olmak gibi konulara değinilerek muhataplar bir kez daha ikaz edilmektedir. Bunlara karşılık Kevser sûresinde:

"Şimdi sen Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!"[460] denilmektedir.

Kendisine bahşedilen bunca nimetten sonra Allah, Hz. Peygamber'e kendisi için ibadet etmesini, namaz kılıp kurban kesmesini buyurmaktadır. Müfessirler buradaki namazın farz, bayram namazı, nafile namaz; ayetteki kurbanın da vacip veya nafile mi olduğu hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Ancak Taberî, buradaki namazı ve kurbanı belli bir hükme tabii tutmanın doğru olmayacağını, ayeti genel manada değerlendirip kendisine verdiği nimetlere karşılık, Allah'a karı şükrün yerine getirilmesi için namaz kılınması ve kurban kesilmesi olarak ele almanın daha doğru olacağını ifade etmiştir.[461] Yine ayette Rasûlullah'ın Allah'ın rızası için ibadet etmesiyle müşriklerin çok tanrılı inançları reddedilmekte ve yerine tevhid inancı yerleştirilmektir.[462]

Allah, ilk ayetteki nimetlerden sonra o zaman sen de şükret demek suretiyle Rasûlünü ibadete davet etmektedir. Çünkü şükrün ifadesi olarak buyrulan namaz, yüce Allah'a boyun eğmenin ve teslimiyetin en güzel ifadesidir. Çünkü kurban, sana verilen bunca nimete karşılık sen de infak et demek suretiyle Allah ile yakınlaşmanın en güzel

[459] Nesefî, *Nesefi Tefsiri*, X, 711.
[460] Kevser, 108/2.
[461] Bkz. Taberî, 246. Ayrıca bkz. Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 701.
[462] Karaman ve Diğerleri, *A.g.e.*, V, 701.

şeklidir. Tüm bunlar, şükrün en güzel ifadeleridir. Bunları yaparken de *"Rabbin için"* demek suretiyle başkaları için değil, Allah için yap diye buyrulmaktadır.

Mâûn sûresinde, başka şeyle meşgul olduklarından namazlarını terk eden insanlara karşılık, bu ayette *"namazını kıl"* demek suretiyle daima namaz kılan Hz. Peygamber'in bu davranışı zikredilmiştir. Mâûn sûresinde, onlar, kıldıkları namazın özünden uzaktırlar, gösteriş için namaz kılarlar diye riyadan bahsedilirken, bu ayette "*Rabbin için"* namaz kıl denmek suretiyle ihlas emredilmiştir. Mâûn sûresinde, yoksula vermeyen ifadesiyle cimrilikten bahsedilmiş, bunun karşıtı olarak bu ayette kurban kesip insanlara vermesi emredilmek suretiyle cömertlik zikredilmiştir. Yine sadaka ve zekat gibi ibadetlerden yoksun olan ve hayır yapmayan kişilerin bu davranışlarına karşılık, Rasulullah'ın Allah için kurban kesmesi emredilmek suretiyle ibadet ve infak vurgulanmıştır.

Kadı Beydâvi de bu ayetin tefsirinde, "Bu sûre, bir önceki sûre olan Mâûn sûresinin mukâbelesi gibidir" demek suretiyle meseleye ışık tutmuştur.[463]

Ve Kevser sûresinin sonundaki mükemmel ayrım dikkat çekicidir: *" Asıl sonu gelmeyecek olan, sana karşı nefret duyandır."*[464]

Bu ayette, Hz. Peygamber'e ebter (soyu kesik) diyenlere karşılık, asıl soyu kesikler, kendilerine katılmayıp karşı olmandan dolayı, sana kötülük edip seni hor gören o kimselerdir denmektedir. Onların nesli ne devam eder, ne de isimleri anılır. Ama senin ise ismin kıyamete kadar hep anılacak ve neslin de devam edecektir. Zira kıyamete dek doğacak olan tüm müminler senin neslinin devamıdır. Senin için ahirette sonsuz nimetler vardır. O yüzden asıl soyu kesik, sana kötülük edip dünya ve ahirette de unutulacak olan o kimselerdir.[465]

Ayette soyu kesik olanlar onlar, sen asla onlardan değilsin diye buyrulurken Hz. Nebi şahsında tüm insanlığa bir mesaj aktarılmaktadır. Mümin ile kafir, mümin ile müşrik, mümin ile münafık asla bir olmaz. Mümin için Allah'ın sonsuz rahmeti bulunurken, kafir için Allah'ın azabı söz konusudur. Mümin için ebedi cennet var iken, kafir, müşrik ve münafıklar için ebedi cehennem vardır.

---

[463] Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 771.
[464] Kevser, 108/3.
[465] Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, X, 714.

Art arda sıralanan bu iki sûre, Kur'ân'da karşıt konuların mukayese edildiği en güzel sûre örneklerindendir. Hz. Râsul (sav.) ve ilk muhatapların şahıslarında tüm insanlığa seslenen bu sûreler, hidayet ile dalâlet yolunun en güzel ayrımıdır. Yapılması istenenle yapılmaması öğütlenen davranışların muazzam bir tablosudur. Muhatapları dengede tutmayı sağlayan eşsiz ifadelerdir. Karşıt konulu bu iki sûre, insanlarda farkındalık uyandırma noktasında, kişilerin iyi-kötü ve doğru-yanlış olarak bildikleri hususları gözden geçirip doğru bilgiler edinmeleri aşamalarında ve şahsi hayatlarıyla aktarılanları mukayese ederek doğru seçimde bulunmaları hususunda oldukça önemlidir.

Mahlukatı sonsuz kudretiyle yaratan, ihata eden Allah, insanlara en güzel kelamla seslenmiş ve kendilerine gelmelerini istemiştir. Her şeyi ahsen surette var eden Allah, kelamını zikrederken de en güzel üslûpla hitap etmiştir.

SONUÇ

İnsanları terbiye etmek ve hidayete eriştirmek için gönderilen Kur'ân-ı Kerim, 23 yıllık bir zaman diliminde, farklı mekan, zaman ve nedenler üzerine nazil olmasına rağmen, indirilen bu ayet ve sûreler arasında muazzam bir ahenk bulunmaktadır. Kur'ân'ın doğru tefsir edilebilmesi için büyük önem arz eden mekkî ve medenî sûre ayrımı, aynı zamanda Kur'ân'dan çıkarılan hükümlerin, Müslümanların yaşamlarına aktarılması ve onların, Allah'ın emrettiği şekliyle bir yaşam sürdürebilmeleri açısından da oldukça önemlidir.

Mekkî sûrelerde, şekil ve lafız yönünden büyük oranda "Kella" ifadesine ve secde ayetlerine yer verilmekte, sûreler hurûf-ı mukatta'larla başlamakta ve hitaba çoğunlukla "Ey insanlar!" diye girildiği görülmektedir. Ayrıca bu ayetlerin, genelde kısa olduğu ve secili ifadeleri barındırdığı bilinmektedir. Muhteva yönünden ise tevhid, Allah'ın azâmet ve kudreti, risalet, kıyamet, ahiret gibi inanç esaslarının yanı sıra, insanları doğru yola yönlendiren merhamet, sabır, adalet, hoşgörü gibi güzel ahlaki davranışların ele alındığı sûreler olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'ân, mesajlarını muhataplarına aktarırken çeşitli anlatım üslûpları kullanmıştır. Kur'ân'ın eşsiz üslûbunun bir yansıması da konuları muhataplarına aktarırken onların karşıt konularını da zikrederek mukayese edebilecekleri şekilde sunmasıdır. Bir hakikati benimsetmek ve daha da anlaşılır hale getirmek için zıddı olan durumu da detaylı bir şekilde açıklamak gerekmektedir. Nitekim yapılması istenen güzel davranışlar, zıddı olan kötü davranışlarla desteklendiğinde, güzele olan meyil ve talep daha da artmaktadır. İnsanlarda, güzellik-çirkinlik, cömertlik-cimrilik, iyilik-kötülük gibi karşıt hasletler bulunabileceği gibi, aynı anda veya peş peşe hem imandan hem de inkardan, hem adaletten hem de zulümden bahsetmek oldukça tabii bir durumdur.

Kur'ân'da konuların karşıtı olan konuyla anlatımının, zıt konuların aynı ayette yer alması şeklinde, anlamca karşıt konuların peş peşe sıralanan ayetlerde yer verilmesi biçiminde, bazen karşıt konuların tek bir sûredeki aynı konu bağlamında zikredilen ayet grupları içerisinde, bazen de karşılıklı farklı iki sûre içerisinde zıt konuların yer alması şeklinde gerçekleştiği tespit edilmektedir.

Nihâi tahlilde mekkî sûrelerde, çoğunlukla yer alan karşıt konular arasında şunları zikretmek mümkündür: Tevhid ve şirk, iman ve küfür, hidâyet ve dalâlet, hasene ve seyyie, ma'ruf ve münker, adâlet ve zulüm, rahmet ve azap, dünya ve âhiret, cömertlik ve cimrilik, ihlas ve riya, ebrar ve füccar, ilim ve cehâlet, sevap ve günah, nur ve zulmet, takva ve fücur, ödül ve ceza, cennet ve cehennem.

Neticede Kur'ân'da, konuların tek düze değil de karşıtlarıyla beraber zikredilmesinin en önemli amacının, muhataplara teşvik ve tehdit noktasında tesir etmek olduğu anlaşılmaktadır. Karşıt ifadelerin art arda sıralanmasının diğer bir gayesinin de insanlar, topluluklar veya nesneler arasındaki farklılıklara dikkat çekmek ve muhatapları olumlu ve olumsuz durumlar karşısında dengede tutmak olduğu müşahade edilmektedir. Zira sadece olumsuz telkinler, kişiyi ümitsizliğe düşürmekte, sadece olumlu mesajların yer alması da kişiyi rehavete sürükleyebilmektedir.

Bunlara ek olarak, karşıt tutum ve davranışların birlikte zikredilmesi, yapılacak güzel bir davranış ve karşılığında verilecek olan ödülle beraber, yapılacak kötü bir davranış ve neticesinde alınacak ceza ile muhataplar, yaptıkları işin sorumluluğunun kendilerine ait olduğunu fark etmekte ve ödül gibi cezanın da verilebileceğini düşünerek tutum ve davranışlarında daha dikkatli olmaktadır. Ayrıca, muhatapların aklıyla beraber duygularına da hitap etmek ve aynı zamanda Kur'ân'ın mükemmel edebî ve sanatsal yönünü ortaya çıkarmak için de Kur'ân'da karşıt anlam içeren kelimeler ve üslûp kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Çalışma neticesinde, bir amaç uğruna farklı konuların aynı anda zikredilmesinin muhatabın zihin yeteneklerini geliştirdiği ve kişinin meseleleri yargılama ve değerlendirme imkânı bulduğu tespit edilmektedir. Kur'ân'ın karşıtlık üslûbunun, muhatapların doğru veya yanlış bildikleri meseleleri gözden geçirip araştırma yapmalarına yardımcı olarak, karşılaştırılan meselelerle kendi kişisel yaşamları arasında ilişki kurmalarını sağladığı anlaşılmaktadır. En önemlisi ise bu üslûpla, Kur'ân'ın harikulade anlatım üslûbunun ve üstün vasıflarının bir kez daha gözler önüne serildiği görülmektedir.

İçerisinde karşıt konuların yer aldığı sûrelerden en güzel örnek Leyl Sûresidir. Kendisinde birbirinden güzel ifade ve üslûpları barındıran Leyl sûresi, önce muhatap aldığı kâfir ve müşrik toplumun insanlarına, sonra da onların düştüğü dalâlet yolunda

ilerleyen isyankâr insanlara muazzam bir tablo sunmaktadır. Bu sûrede, olması gerekenlerle olmaması gerekenler, adeta birer tablo gibi resmedilmekte ve muhatapların akıl ve kalplerine yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Yalnız olumsuz veya olumlu hasletlerin peş peşe sıralanmayıp da bu şekilde karşıt biçimde kullanılmasının, hem üslûba ayrı bir güzellik kattığı, hem de sunulan iki yolla birlikte gaflet ve dalâlete düşmüş kişiler için hatırlatma yapılarak, muhatapların doğru veya yanlış bildikleri meseleleri gözden geçirmelerine imkân sağladığı düşünülmektedir. Ayrıca Kur'ân'ın, tercihin sonundaki sorumluluğun da yine kişiye ait olduğunu bildirdiği bir kez daha müşahade edilmektedir.

Kur'ân'da peş peşe yer alan ve birbirleriyle mukayese edildiklerinde daha da anlam kazanan iki sûre olan Maûn ve Kevser sûrelerinin de karşıtlık üslûbunun en güzel yansımalarından olduğu düşünülmektedir.

Mâûn sûresinde inkâr, cimrilik ve bencillik, insan sevgisinden ve infaktan yoksun kibirli insanlar, ibadetlerde riya ve iyiliği engelleme gibi olumsuz hasletler; akabindeki Kevser sûresinde ise iman, itaat, ibadetlerde ihlas, nimetler karşısında şükür, cömertlik ve infak gibi olumlu hasletler zikredilmektedir. Kur'ân'ın, art arda yer verdiği bu iki karşıt konulu sûrelerle, muhataplarını olumsuz hasletlerden olumluya yönlendirmek istediği anlaşılmaktadır. Bu iki tablo ile kâfir ve münafıkların taşıdıkları vasıflarla Hz. Peygamber'in güzel davranışlarının karşılaştırılarak doğru yolu seçim imkânının sunulduğu görülmektedir.

Kur'ân, kişilerin tercihlerine müdahale etmeden, onlara doğru yolu ve güzel akıbeti göstererek ve onları kötü yoldan uzaklaştırmaya çalışarak yardımcı olmaktadır. Noksansız yaratan Allah, yarattığı mahlûkatı da en iyi bilen olduğundan fıtrata ve psikolojiye en uygun üslûpla seslendiğini belirtmek mümkündür.

Ayrıca medenî sûrelerin de karşıt konular açısından işlenmesi gerektiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim sosyal hayatı ele alan medenî sûrelerdeki karşıt konuların ve üslûbun, doğru bir şekilde anlaşılmasının, muhataplarına hem dünya hem de ahiret mutluluğu kazandıracağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l Kerîm*, (çev.: Mahmut ÇANGA), Timaş Yay., İstanbul 2010.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1351.

Adıgüzel, M., "Kur'ân Öğretim Metotları ve Öğreticilik Vasıfları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 19, 2003, 193-217.

_____, "Kur'ân'ı Anlama Olgusu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, 2005, 75-92.

Altıntaş, Ramazan, *Kur'ân'da Hidayet ve Dalâlet,* Pınar Yay., İstanbul 2003.

Arslan, Durmuş, *Metodolojik Yönden Kur'ân'ın Tedriciliği,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 1999.

Ateş, Süleyman, "İhlâs", *DİA.,* TDV., Yay., İstanbul 2000, XXI, 535-537.

Aydın, Hayati, *Kur'an'da Psikolojik İkna*, Fecr Yay., Ankara 2016.

Ayıntabî Mehmed Efendi, *Tibyân Tefsîri,* (sad.:Süleyman Fâhir), Sağlam Neşr., İstanbul 1981.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006.

Bayraktar, Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, MÜİFAV. Yay., İstanbul 2010.

_____, *İbn Cemaa'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler,* MÜİFAV. Yay., İstanbul 2009.

Beydâvî, Abdullah b. Ömer Nâsıruddin, *Beydâvi Tefsiri-Envâru't-Tenzil ve Esraru't-Tevil*, trc. Şadi Eren, Selsebil Yay., İstanbul 2010, I-IV.

Bilgiz, Musa, *Kur'an'da Bilgi,* İnsan Yay., İstanbul 2013.

Birışık, Abdülhamit, "Mecâzü'l-Kur'ân", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2003, XXVIII, 223-225.

_____, "Rahmet", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2007, XXXIV, 419.

Boynukalın, Ertuğrul, "Yemin", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2013, XLIII, 417-420.

Bulut, Ali, *Belâgât-i Müyessera Meâni-Beyân-Bedi'*, MÜİFAV. Yay., İstanbul 2019.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri,* trc. Heyet, Damla Yay., İstanbul 2012.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü,* TDV. Yay., Ankara 2018.

Çağıl, N., "Hakikat-Mecaz Kutuplaşması Bağlamında Kur'an'da Temsili (Simgesel) Anlatım", *İslami İlimler Dergisi*, 8(1), 2013, 93-112.

_____, "Tıbak (Tezat) Sanatı Bağlamında Kur'an'da Optimizm", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 2(48), 2017, 19-53.

Çağrıcı, M, "Adalet", *DİA.,* TDV. Yay., İstanbul 1998, I, 341-343.

_____, "Emir bi'l-mâruf nehiy ani'l-münker", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1995, XI 138-141.

_____, "Hasene", *DİA.,* TDV. Yay., İstanbul 1997, XVI, 376-377.

_____, "Hayır", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1998, XVII, 43-46.

_____, "Riya", *DİA.,* TDV. Yay., İstanbul 2008, XXXV, 137-138.

_____, "Seyyie", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2009, XXXVII, 78-79.

_____, "Zulüm", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2013, XLIV, 507-509.

_____, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, DEM. Yay., İstanbul 2013.

Demirci, Muhsin, *Kur'ân'ın Ana Konuları,* İFAV. Yay., İstanbul 2013.

_____, *Tefsir Terimleri Sözlüğü,* İFAV. Yay., İstanbul 2018.

_____, *Tefsir Usûlü,* İFAV. Yay., İstanbul 2017.

Demirel, C., "Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî-Medenî", *Diyanet İlmi Dergi*, Sayı: 4, 2017, .35-54.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2000.

Duman, Zeki - Altundağ, Mustafa, "Hurûf-ı Mukatta'a", *DİA.,* TDV. Yay., İstanbul 1998, XVIII, 401-408.

Durmuş, İsmail, "Mukabele" *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2006, XXXI, 101-102.

_____, "Teşbih", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2011, XL, 553-556.

_____, "Tezat", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 2012, XLI, 58-60.

Elmalı, Hüseyin, "Tasvir", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 2011, XL, 135-136.

Fârûki, İsmail Râcî, *Tevhid*, (çev.: Dilaver Yardım), İnsan Yay., İstanbul 2006.

Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Ankara Okulu Yay., (çev.: Alparslan Açıkgenç), Ankara 2018.

Firûzâbâdi, Ya'kub b. Muhammed, *el-Kamûsu'l-Muhît*, Beyrut: Müessetü'r Risale, 2005.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (çev.:Sıtkı Gülle), Huzur Yay., İstanbul 2012.

Görmez, Hatice, *Kur'an-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğib ve Terhîb,* KURAMER. Yay., İstanbul 2017.

Gündüz, Turgay, *Kur'an'da İnzar Metodu ve Eğitsel Değeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *UÜSBE.*, Bursa 1996.

Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi,* (çev.: Abdülaziz Hatip-Mahmud Kanık), Beyan Yay., İstanbul 2018.

Hökelekli, Hayati, "İnzar", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 2000, XXII, 358-359.

Izutsu, Toshihiko, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı,* (trc.: Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul 2018.

_____, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar,* (trc.: Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul 2018.

_____, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, (trc.: Kürşad Atalar), Pınar Yay., İstanbul 2018.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab,* Dâru Sadr, Beyrut 1968.

İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed, *Tehzîbu'l-Ahlâk ve Tathîru'l-A'râk*, (çev.: Abdulkadir Şener - Cihat Tunç - İsmet Kayaoğlu), Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2017.

İbn Teymiyye, Takıyüddin, *Güzel Ahlak,* (trc.: Nihal Nayır - Semre Demir - Zeynep Çelik), Pınar Yay., İstanbul 2017.

_____, *Hisbe-Emr-i Bil Ma'ruf Nehy-i Anil Münker,* (trc.: Cemal Güzel), Takva Yay., İstanbul 2015.

_____, *İman Üzerine,* (trc.: Salih Uçan), Pınar Yay., İstanbul 2017.

_____, *Tevhid ve Kader,* (trc.: İsa Canpolat), Takva Yay., İstanbul 2014.

İbnu'l Cevzi, Cemaleddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Nuzhetu'l-A'yuni'n-Nevazir fi İlmi'l-Vucuh ve'n-Nezair,* Müessetür-Risale, 1984.

Kâdi, Abdulfettah, *Esbâb-ı Nüzûl,* (trc.: Salih Akdemir), Fecr Yay., Ankara 2016.

Kara, Osman, *Kur'an'da Cehennem,* Ravza Yay., İstanbul 2014.

Kara, Ömer, *Kur'an'da Metafizik Bir Âlem: Cennet,* Rağbet Yay., İstanbul 2002.

Karaman, Hayrettin ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay., Ankara 2017.

Kattân, Mennâ', *Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Beyrut 1990.

Kaya, R., "Kur'an'ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2(11), 2002, 31-58.

Kayhan, M., "Kâf Suresi Örnekliğinde Mekkî Surelerdeki Medenî Ayetler Meselesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi,* 1(14), 2014, 133-155.

Kelpetin Arpaguş, Hatice, "Tebşir", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 2011, XXXX, 226.

_____, "Allah-İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazap", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(29), 2005, 41-62.

Kılavuz, Ahmed Saim, *İman Küfür Sınırı,* Marifet Yay., İstanbul 2016.

Kılıç, S., "İnsan, Fücûr ve Takvâ Ritimleri Arasında Bir Damla Endişe" *EKEV Akademi Dergisi,* Sayı: 4 1999, 1-14.

Kırca, Celal, "Aksâmü'l-Kur'ân", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 1988, II, 290-291.

Koçyiğit, Hikmet, *Mekki Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar,* Pınar Yay., İstanbul 2013.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân,* (trc.: M. Beşir Eryarsoy), Buruc Yay., İstanbul 2005, I-XX.

Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an,* (çev.: Salih Uçan-Vahdettin İnce-Mehmet Yolcu), Dünya Yay., İstanbul 1991.

_____, *Kur'ân'da Edebi Tasvir,* (çev.: Kamil M. Çetiner), Beka Yay., İstanbul 2017.

Lügavî, Ebu't-Tayyib Abdulvâhid b. Ali, *Kitabu'l-Ezdâd fî Kelami'l-Arab,* (thk.: İzzet Hasan), Dâru Talas, Dımaşk 1963.

Mahalli, Celaluddin - Süyûtî Celaluddin, *Celaleyn Tefsiri,* (trc.: Talha Alp ve Diğerleri), Yasin Yay., İstanbul 2012, I-V.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitabu't-Tevhîd,* (trc.: Bekir Topaloğlu), İSAM. Yay., İstanbul 2019.

Mertoğlu, Mehmet Suat, "Üslûbu'l-Kur'ân", *DİA.,* TDV. Yay., İstanbul 2012, XLII, 382.

Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-Alâ, *Tefhîmu'l Kur'ân,* (trc.: Heyet), İnsan Yay., İstanbul ts.

Mukâtil İbn Süleyman, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* (trc.:Beşir Eryaysoy), İşaret Yay., İstanbul 2016.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Nesefi Tefsiri,* (trc.: Şerafettin Şenaslan), Ravza Yay., İstanbul 2003, I-X.

Nesefî, Ömer, *İslam İnancının Temelleri: Akaid,* Bayrak Yay., İstanbul 2006.

Nisâburî, Ebu'l Hüseyin Muslim b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahih-i Muslim ve Tercemesi,* (trc.: Mehmed Sofuoğlu), İrfan Yay., İstanbul 2014.

Okumuş, M., "Kur'ân'ın Tedrici Nüzul Süreci Bağlamında Mekkî ve Medenî Ayetler Üzerine", *Eskiyeni Dergisi*, Sayı: 27, 2013, 7-21.

Özler, Mevlüt, "Tevhid", *DİA.,* TDV. Yay., İstanbul 2012, XLI, 18-20.

Özsoy, Ömer – Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân,* Fecr Yay., Ankara 2019.

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an,* (trc.: Mustafa Yıldız), Çıra Yay., İstanbul

Râzî, Fahruddîn, *Nihayetü'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz,* (thk.: Bekri Emin), Beyrut 1985.

_____, *Tefsîr-i Kebîr-Mefâtîhu'l-Gayb,* (trc.: Lütfullah Cebeci ve Diğerleri), Akçağ Yay., Ankara 1990, I-XXIII.

Sâbûni, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî Ulûmi'l Kur'ân*, (çev.: Zeynel Abidin Tatlılıoğlu), Hanifiyye Yay., İstanbul 2006.

Sâbûnî, Nûreddin, *Mâtürîdiyye Akaidi,* (çev.: Bekir Topaloğlu), MÜİFAV. Yay., İstanbul 2018.

Sinanoğlu, Mustafa, "İman", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 2000, XXII, 212-214.

_____, "Küfür", Mustafa, *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 2002, XXVI, 533-536.

_____, "Şirk", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 2010, XXXIX, 193-198.

Süyûtî, Celâluddîn, *ed-Dürrû'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr,* (trc.: Hüseyin Yıldız), Ocak Yay., İstanbul 2012.

_____, *el-İtkân fi Ulumi'l Kur'ân,* çev. Sakıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik, Madve Yay., ts.

_____, *Lübâbü'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl,* (trc.: Abdulcelil Alpkıray), Semerkand Yay., İstanbul 2016.

Şahin, Süreyya, "Cennet", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 1993, VII, 374-376.

Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî,* Çağrı Yay., İstanbul 1987.

Şengül, İdris, "Kıssa", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 2002, XXV, 498-501.

Şimşek, Mehmet Sait, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, Beyan Yay., İstanbul 2016.

_____, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., İstanbul 2017.

Tabâne, Bedevi Ahmed, *Mu'cemü'l-Belâgati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Menâre, Cidde, 1988.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Taberî Tefsiri,* (trc.: Kerim Aytekin - Hasan Karakaya), Hisar Yay., İstanbul 1996, I-VIIII.

Tatar, B., "Kur'ân'da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(6), 2009 100-111.

Teftâzânî, Sa'duddîn, *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefî*, Daru İbnu'l-Hâdi, Dimeşk, 2007.

Tokur, B., "Kur'ân'da Soru Kalıpları ve Metaforlar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 36, 2011, 106-118.

Topaloğlu, Bekir, "Esma-i Hüsnâ", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 1995, XI, 404-418.

_____, "Cehennem", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 1993, VII, 227-233).

_____, "Cennet", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 1993, VII, 376-386.

_____, "Nûr", *DİA.,* TDV. Yay., İstanbul 2007, XXXIII, 243-244.

_____ ve Diğerleri, *İslam'da İnanç Esasları,* Çamlıca Yay., İstanbul 2019.

Tunç, C., "İslam Dinine Göre Hidayet ve Dalalet", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 6, 1989, 25-41.

Türcan, Talip, "Tedrîc", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 2011, XL, 265-267.

Uludağ, Süleyman, "Takvâ", *DİA.,* TDV. Yay., İstanbul 2010, XXXIX, 484-486.

Ulutürk, V., "Kur'ân-ı Kerim'e Göre İnkâr ve İnkâr Âmilleri", *AÜİFD.,* Sayı: 7, 1987, 127-233.

Ünsal, Hadiye, *Erken Dönem Mekki Sûrelerin Tahlili*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2016.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Azab", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 1991, IV, 302-309.

_____, "Hidâyet", *DİA*., TDV. Yay., İstanbul 1998, XVII, 473-477.

_____, "Şer", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, 539-542.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili,* Yenda Yay., İstanbul 1997, I-X.

Yıldırım, Fethi, *Fî Zılali'l Kur'ân'da Tevhid,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE., Erzurum 2010.

Yılmaz, Aytekin, *Kur'ân'da Hidayet ve Dalâlet Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), EÜSBE., Kayseri 1993.

Yılmaz, Hasan, *Kur'ân'ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili*, Fecr Yay., Ankara 2014.

Zebidî, Zeynü'ddîn Ahmed b. Abdüllatif, *Sahih-i Buhari Muhtasarı-Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (trc.: Ahmed Naim), *DİB. Yay.,* Ankara 1987.

Zürkâni, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, Beyrut 1995/1998.

Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Dâru'l-Kitâbi'l Arâbî, Beyrut 1971.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Bilgi AYDIN
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum- 25.11.1992
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Marmara Üniversitesi- Atatürk Eğitim Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	bilgiyildirim25@hotmail.com
Tarih	09.09.2020